

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЩЕРБИНА ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ

УДК 811.161.2'373.423: 811.161.3'373.423(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ОСОБЛИВОСТІ ОМОНІМІЧНОГО ПРОСТОРУ
У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОЇ
КОМУНІКАЦІЇ

Спеціальність 035 Філологія
Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ Щербина Д. В.

Науковий керівник –
Білоконенко Людмила Анатоліївна,
доктор філологічних наук, професор

Кривий Ріг – 2024

АНОТАЦІЯ

ЩЕРБИНА Д. В. Особливості омонімічного простору у структурі українсько-білоруської комунікації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія (03 Гуманітарні науки). Криворізький державний педагогічний університет, 2024. 231 с.

Наукову працю присвячено комплексному дослідженню особливостей українсько-білоруського омонімічного простору, ролі омонімів в організації тексту та їхнього впливу на виникнення типових помилок перекладу творів художньої літератури з білоруської мови на українську.

Актуальність дисертації зумовлена тим, що, попри беззаперечне пришвидшення обміну досвідом, знаннями, науковими та іншими здобутками, глобалізація інформаційно-комунікативних процесів може мати й негативні наслідки, як-от розмивання кордонів між культурами та їхній нерівномірний розвиток або й занепад. Саме в такому стані перебуває сьогодні білоруська культура та її найпотужніший засіб – білоруська мова, знехтувана у своїй державі через агресивну експансію російської мови, проте зарахована в Україні до мов національних меншин. Українсько-білоруські мовно-культурні зв'язки мають давню історію, досліджувану в численних аспектах під різними кутами зору. Контрастивний аналіз лексики української та білоруської мов – перспективний напрям сучасної лінгвістичної науки, надто коли взяти до уваги близьку спорідненість цих мов і їхню постійну взаємодію. Українська й білоруська мови характеризуються спільністю морфем, подібністю лексичної та синтаксичної структури, системою регулярних звукових відповідностей і схожими морфонологічними альтернаціями. З цього погляду особливого інтересу набирає явище міжмовної омонімії, яке охоплює чимале коло формально ідентичних чи відповідних, але значеннево або стилістично розбіжних українських і білоруських лексем. Міжмовні омоніми можуть

викликати відхилення від норм однієї з контактних мов під впливом іншої. Результати такої негативної інтерференції найбільш помітні в міжкультурній комунікації, що серед її інструментів визначне місце належить художньому перекладові. Через це перекладна художня література потребує високоякісного редагування, базованого на чіткому усвідомленні природи типових перекладацьких помилок та ваги омонімії в їхньому виникненні.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі особливостей омонімічного простору у структурі українсько-білоруської комунікації.

Джерельну базу дослідження становлять 2269 міжмовних омонімічних опозицій, виявлених порівнянням семантичних структур українських і білоруських лексем, зареєстрованих у тлумачних словниках української та білоруської мов. Походження досліджуваної лексики з'ясовано за етимологічними словниками української та білоруської мов. Деякі варіанти перекладу українських слів на білоруську мову й білоруських слів на українську мову взято з українсько-білоруського словника В. Лемтюгової та білорусько-українського словника за редакцією Г. Півторака. Головні аспекти роботи висвітлено на матеріалі художніх текстів, створених українською та білоруською мовами. Типові перекладацькі помилки і вплив омонімії на їхню появу проаналізовано на основі більш ніж 400 зразків, дібраних у процесі зіставлення українських художніх друготворів з білоруськими оригіналами.

Наукова новизна. У цій дисертаційній праці *вперше* ґрунтовно та всебічно розглянуто українсько-білоруську міжмовну омонімію крізь призму етимології лексичних одиниць з урахуванням їхніх семантичних, частиномовних, стилістичних та інших особливостей, а також *уперше* докладно, з використанням ілюстративного матеріалу проаналізовано типові помилки перекладу художнього тексту з білоруської мови на українську, запропоновано класифікацію їх та оцінено вплив омонімії на їхню появу. Результати проведеного дослідження здатні розширити й поглибити дальші розробки в галузі міжмовної омонімії, редагування перекладної літератури та типологізації помилок.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно робить певний внесок у лексикологію, семасіологію, порівняльну типологію слов'янських мов, контрастивну лінгвістику, комунікологію, стилістику тексту, перекладознавство й теорію редагування художніх друготворів, збагачуючи відомості про слов'янську міжмовну омонімію, упорядковуючи лексику, обійняту цим явищем, за різними критеріями (етимологічним, семантичним, формальним, частиномовним, словотвірним, стилістичним, граматичним), накреслюючи перспективи її вивчення (зокрема й в інших мовних опозиціях), а також поглиблюючи знання про редакторську стратегію, типові перекладацькі помилки та вагу омонімів у їхньому виникненні.

Практичне значення. Зібраний матеріал та основні положення дисертації, її висновки можуть бути використані в лекційних і практичних курсах сучасної української літературної мови («Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія»), у вивченні дисциплін «Стилістика української мови», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Теорія і практика перекладу», «Літературне редагування», «Теорія і практика редагування», «Стилістика і редагування», спецкурсах і спецсемінарах із порівняльної типології, контрастивної та комунікативної лінгвістики, під час написання кваліфікаційних робіт, підручників, посібників відповідної тематики, для укладання лексикографічних праць, зокрема словника українсько-білоруських міжмовних омонімів.

Вступ до дисертації містить відомості про новизну, актуальність, мету, завдання, теоретичне й практичне значення роботи, а також про методологію та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі розкрито сутність поняття омонімічного простору і явища міжмовної омонімії, окреслено їхні межі, принципи формального розрізнення міжмовних омонімів і паронімів, визначено та узагальнено основні критерії класифікації міжмовних омонімів у сучасному мовознавстві, схарактеризовано комунікативний підхід до витлумачення перекладу й норми перекладу у площині перекладацької та редакторської практики.

Другий розділ установлює джерела українсько-білоруських однорідних і неоднорідних міжмовних омонімів, специфіку та сутність відношень між омонімічними корелятами в цих групах, а також з'ясовує природу й властивості українсько-білоруських міжмовних омонімів.

У третьому розділі розглянуто стилістичний потенціал омонімів у художньому тексті, умови й можливості адекватного відтворення їх іншою мовою, різновиди перекладацьких помилок, а також проаналізовано типові помилки перекладу художньої літератури з білоруської мови на українську та оцінено вагу омонімії в їхній появі.

Здійснене дослідження уможливило такі *висновки*:

1. Омонімічний простір, являючи собою динамічну множину омонімів – симетричних формою й асиметричних змістом слів, буває внутрішньомовним (омоніми конкретної мови) і міжмовним (міжмовні омоніми). Міжмовні омоніми та близькі до них міжмовні пароніми можна розмежувати на підставі двох принципів – формальної тотожності й відповідності. Згідно з ними, за міжмовні омоніми треба вважати різнозначні слова двох чи більше мов, збіжні формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей, наявних між порівнюваними мовними системами, а інші різнозначні лексеми двох чи більше мов, дуже близькі, але не тотожні й не відповідні формою, варто зараховувати до міжмовних паронімів.

2. В основі класифікації міжмовних омонімів лежать різні критерії: семантичний (повні, часткові), формальний (власне омоніми, омофони, омографи, омоформи), етимологічний (однорідні, неоднорідні), частиномовний (дієслівні, іменникові, прикметникові, прислівникові тощо), словотвірний (омоніми першого та другого ступеня). Перелічені критерії становлять базу для наукового пошуку, але їх можна доповнювати й іншими, зокрема стилістичним та граматичним.

3. Переклад має комунікативну основу, тому його можна розглядати як комунікативний процес і як результат цього процесу, а перекладача – як міжмовного посередника, комунікатора між культурами. Серед багатьох

різновидів перекладу особливе місце посідає художній. Комунікативна природа художнього перекладу виявляється насамперед у властивих йому вигодах і втратах. Постійного балансу між ними перекладач додержує, використовуючи спеціальні перекладацькі техніки, спрямовані на досягнення комунікативної мети та належне відтворення комунікативних намірів автора першотвору. Художній переклад як текст набуває тим більшої комунікативної цінності, чим повніше його глобальне значення та вищий рівень задоволеності читачів. Висока комунікативна цінність друготвору дає оригіналові нове життя в іншій мовно-культурній дійсності, адже розширює його інтертекстуальність. Один із відповідальних етапів роботи над художнім перекладом – редагування. Редагувати текст може сам перекладач (саморедагування) або інша особа, наділена з перекладачем однаковими компетентностями (стороннє редагування). Щоб забезпечити комунікативно рівноцінний художній переклад, оцінити його якість, розпізнати й виправити різноманітні перекладацькі помилки, сторонній редактор повинен зважати не тільки на норми редагування, а й на норму перекладу, ґрунтовану на вимогах до перекладу як процесу і як тексту.

4. В українсько-білоруському міжмовному омонімічному просторі функціонують однорідні (етимологічно тотожні) й неоднорідні (етимологічно розбіжні) міжмовні омоніми. Окремо стоять міжмовні омоніми, що їхні кореляти можуть утворювати як однорідні, так і неоднорідні омпари. Серед однорідних міжмовних омонімів є ті, що різняться передусім семантично (значеннєва несумісність, значеннєва дивергенція), і ті, що різняться тільки стилістично. Значеннєву несумісність спричиняє специфічний для кожної мови розвиток етимологічно тотожних слів. Такі омонімічні кореляти вступають у відношення семантичного виключення. Значеннєва дивергенція з'являється головню через різний ступінь розвитку семантичної структури етимологічно тотожних слів або неоднакову засвоєваність запозичень у споріднених мовах. Відношення між цими омонімами – семантичне включення або перетин. Стилiстичну асиметрію демонструють рівнозначні кореляти в таких омонімічних

опозиціях: стилістично нейтральна / забарвлена лексика, активна / пасивна лексика, загальноновживана / обмежено вживана лексика. Неоднорідні міжмовні омоніми виникають у результаті випадкового збігу форми етимологічно відмінних слів і не мають спільних сем, виявляючи, як і значеннєво несумісні однорідні кореляти, семантичне виключення. Цей різновид взаємозв'язку є провідним і в міжмовних омонемах, що виникають унаслідок внутрішньомовної омонімії (на стику омонімічних множин двох мов), хоч тут постають і омпари з іншими семантичними відношеннями.

5. Стилістичний потенціал омонімів у художній літературі виявляється переважно у створенні жартівливого або іронічного ефекту. Омоніми лежать в основі багатьох різновидів словесної гри (дотепів, каламбурів тощо), надаючи художнім текстам гумористичного або сатиричного спрямування. Часом за допомогою омонімічної лексики розкривають характеристики персонажів. Використання омонімів увиразнює мовлення, передусім поетичне, тому поети іноді будують на них рими, наснажуючи зміст твору неабиякою експресією. Щодо перекладності рядків з омонімічними римами та інших омонімічних тропів у наукових колах досі точаться дискусії, але, як свідчить наше дослідження, незрідка перекладач може перекласти й такі елементи художнього тексту, надто з близькоспоріднених мов. Художній друготвір, як і всякий інший текст, не позбавлений помилок. Розглядаючи переклад крізь призму комунікації, за перекладацьку помилку ми вважаємо порушення норми перекладу, яка, крім вимог еквівалентності, жанрово-стильової відповідності та прагматичної цінності, обіймає норми мови перекладного тексту й забезпечує точність його змісту, конвенційність, правильність комунікативних інтенцій та ілокутивних намірів автора оригіналу. Для кожної мовної пари доречно впорядкувати набір перекладацьких помилок, виявлених під час зіставлення перекладів з оригіналами, і розподілити проаналізовані хиби на дві групи:

- помилки через довільне поводження з вихідним мовним кодом;
- помилки через довільне поводження з кодом мови перекладу.

6. Порівнявши українські переклади творів знаних білоруських письменників з оригіналами, ми виявили чимало перекладацьких помилок, що виникли і через довільне поводження з білоруським, і через довільне поводження з українським мовним кодом. Серед помилок, викликаних довільним поводженням із білоруським мовним кодом, трапляються, зокрема, факти підміни лексичних значень, стилістичного пере забарвлення, субституції однієї словоформи іншою та невмотивованої адаптації. Помилки через довільне поводження з українським мовним кодом представлені насамперед уживанням лексичних білорусизмів та росіянізмів, граматичних форм і конструкцій, мало властивих сучасній українській літературній мові, а також незвичним написанням іншомовних власних назв. Установлено, що омонімія (як і близька до неї паронімія) має в появі помилок обох груп значну вагу, адже спонукає недостатньо обізнаного перекладача подеколи нівелювати змістові та стилістичні особливості оригіналу під тиском мови перекладу й порушувати правила та норми мови перекладу під тиском оригіналу.

Ключові слова: омоніми (омонімія, омокомплекс, омопара, омонімічні відношення), міжмовні омоніми (міжмовна омонімія), пароніми, комунікація, культура, мова, слово, лексика (лексична одиниця), значення, переклад (перекладацька практика), художній переклад, оригінал, перекладацька помилка (помилка перекладу), редагування.

ABSTRACT

SHCHERBYNA D. V. Peculiarities of the Homonymic Space in the Structure of Ukrainian-Belarusian Communication. – Manuscript.

The thesis is submitted for attaining the Doctor of Philosophy degree in specialty 035 Philology (03 Humanities). – Kryvyi Rih State Pedagogical University. – Kryvyi Rih, 2024. 231 p.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the peculiarities of the Ukrainian-Belarusian homonymic space, the role of homonyms in the organization of the text and their influence on the occurrence of typical errors in the translation of fiction from Belarusian into Ukrainian.

The topicality of our research is due to the fact that, despite the undeniable acceleration of the exchange of experience, knowledge, scientific and other achievements, the globalization of information and communication processes can also have negative consequences, such as the blurring of boundaries between cultures and uneven development or decline. This is exactly the state of Belarusian culture and its most powerful tool, the Belarusian language, which has been neglected in its own country due to the aggressive expansion of the Russian language, but is considered a minority language in Ukraine. The Ukrainian-Belarusian linguistic and cultural ties have a long history, which has been studied in numerous aspects from different perspectives. Contrastive analysis of the vocabulary of the Ukrainian and Belarusian languages is a promising direction of modern linguistic science, especially if we take into account the close kinship of these languages and their constant interaction. The Ukrainian and Belarusian languages are characterized by common morphemes, affined lexical and syntactic structure, systematic regular phonetic correspondences, and analogous morphological alternations. From this point of view, the phenomenon of interlingual homonymy is of particular interest, as it covers a large range of formally identical or corresponding, but semantically or stylistically different Ukrainian and Belarusian lexemes. From this point of view, the phenomenon of interlingual

homonymy is of particular interest, as it covers a large number of formally identical or corresponding, but semantically or stylistically different Ukrainian and Belarusian lexemes. Interlingual homonyms can cause deviations from the norms of one of the contact languages under the influence of the other. The results of such negative interference are most noticeable in intercultural communication, and literary translation plays a prominent role among its tools. For this reason, translated fiction requires high-quality editing/revising based on a clear understanding of the nature of typical translation errors and the impact of homonymy on their occurrence.

The research is aimed at a comprehensive analysis of the peculiarities of the homonymic space in the structure of Ukrainian-Belarusian communication.

The source base of the study is 2 269 interlingual homonymic oppositions revealed by comparing the semantic structures of Ukrainian and Belarusian lexemes registered in explanatory dictionaries of the Ukrainian and Belarusian languages. Information on the origin of the studied vocabulary is provided by the etymological dictionaries of the Ukrainian and Belarusian languages. Some variants of the translation of Ukrainian words into Belarusian and Belarusian words into Ukrainian are borrowed from the Ukrainian-Belarusian dictionary of V. Lemtsiuhova and the Belarusian-Ukrainian dictionary edited by H. Pivtorak. Illustrative material for highlighting main aspects of the work is taken from fictions created in Ukrainian and Belarusian. The analysis of typical translation errors and determination of the influence of homonymy on their occurrence are carried out on the basis of more than 400 samples selected in the process of comparing Ukrainian literary translations with their Belarusian originals.

The novelty of the research is that, *for the first time*, it thoroughly and extensively examines Ukrainian-Belarusian interlingual homonymy through the prism of the etymology of lexical units, taking into account their semantic, part-of-speech, stylistic and other features, as well as circumstantially, using illustrative material, analyzes typical errors in the translation of literary texts from Belarusian into Ukrainian, offers their classification and assesses the impact of homonymy

on their occurrence. The results of the research can expand and deepen further developments in the field of interlingual homonymy, translation editing/revising and error typologization.

The theoretical value of our study lies in the fact that it makes a certain contribution to lexicology, semasiology, comparative typology of Slavic languages, contrastive linguistics, communicology, text stylistics, translation studies and the theory of translated fiction editing, enriching the information on Slavic interlingual homonymy, organizing the vocabulary covered by this phenomenon, according to various criteria (etymological, semantic, formal, part-of-speech, word-forming, stylistic, grammatical), outlining the prospects for its study (particularly in other language oppositions), as well as deepening knowledge of editorial strategy, typical translation errors and the influence of homonymy on their appearance.

The findings and collected material may find **practical application** in lecture and practical courses of the modern Ukrainian literary language (“Lexicology”, “Phraseology”, “Lexicography”), within the disciplines “Ukrainian Language Stylistics”, “Linguistic and Stylistic Text Analysis”, “Theory and Practice of Translation”, “Literary Editing/Revising”, “Theory and Practice of Editing/Revising”, “Stylistics and Editing/Revising”, in special courses and special seminars on comparative typology, contrastive and communicative linguistics, during the writing qualification papers, textbooks, manuals on the relevant topics, for compiling lexicographical works, including a dictionary of Ukrainian-Belarusian interlingual homonyms.

The research *introduction* consists of the novelty, topicality, aim, tasks, theoretical and practical value of the work, as well as the approbation of results and research methodology.

The *first chapter* reveals the essence of the concept of homonymic space and the phenomenon of interlingual homonymy, outlines their boundaries, as well as the principles of formal distinction between interlingual homonyms and paronyms, identifies and summarizes the main criteria for classifying of interlingual homonyms in modern linguistics, characterizes the communicative

approach to the defining of translation and translation norms in the plane of translation and editorial practice.

The *second chapter* establishes the sources of Ukrainian-Belarusian homogeneous and heterogeneous interlingual homonyms, the specificity and essence of the relations between homonymic correlates in these groups, and also clarifies the nature and properties of Ukrainian-Belarusian interlingual homonyms.

The *third chapter* deals with the stylistic potential of homonyms in fiction, the conditions and possibilities of their adequate reproduction in another language, the types of translation errors, as well as the analysis of typical errors in the translation of fiction from Belarusian into Ukrainian, and assesses the impact of homonymy on their appearance.

The results obtained made it possible to draw such *conclusions* as:

1. The homonymic space, representing a dynamic set of homonyms (words symmetrical in form and asymmetrical in content), can be intralingual (homonyms of a certain language) and interlingual (interlingual homonyms). Interlingual homonyms and close interlingual paronyms can be distinguished on the basis of two principles: formal identity and formal correspondence. In accordance with them, interlingual homonyms should be considered different-language words that coincide in form orally, in writing, or within the limits of regular correspondences, existing between the compared language systems, while other different-language words, very close in form which, however, cannot be called identical or reduced to the above regular correspondences, should be counted as interlingual paronyms.

2. The classification of interlingual homonyms is founded on various criteria: semantic (complete, partial), formal (homonyms, homophones, homographs, homomorphs), etymological (homogeneous, heterogeneous), part-of-speech (verbal, noun, adjective, adverbial, etc.), derivational (homonyms of the first or second degree). These criteria are the basis for scientific research, but others, including stylistic and grammatical criteria, can supplement them.

3. Translation has a communicative basis, so it can be viewed as a communicative process and as a result of this process, and a translator can be considered as an interlanguage mediator, a communicator between cultures. Among the many types of translation, literary translation occupies a unique place. The communicative nature of literary translation manifests itself primarily in its inherent benefits and losses. The translator maintains a constant balance between them by using special translation techniques aimed at achieving the communicative goal and properly reproducing the communicative intentions of the author of the original work. A literary translation as a text acquires the greater communicative value, the more comprehensive its global significance and the higher the level of reader satisfaction. The high communicative value of a secondary work gives the original a new life in a foreign linguistic and cultural reality, as it expands its intertextuality. One of the most important stages of working on a literary translation is editing. The text can be edited by the translator himself (self-editing) or by another person with the same competencies as the translator (external editing). In order to ensure a communicatively equivalent literary translation, assess its quality, and recognize and correct various translation errors, an external editor must take into account not only the editing norms but also the translation norm established by the requirements for translation as a process and as a text.

4. In the Ukrainian-Belarusian interlingual homonymic space, we have homogeneous (etymologically identical) and heterogeneous (etymologically different) interlingual homonyms. There are also interlingual homonemes whose correlates can produce both homogeneous and heterogeneous homopairs. Homogeneous interlingual homonyms include those that differ primarily semantically (semantic incompatibility, semantic divergence) and those that differ only stylistically. Semantic incompatibility is caused by the development of etymologically identical words specific to each language. Such homonymous correlates enter into the relation of semantic exclusion. Semantic divergence appears mainly due to the unequal degrees of development of the semantic structure of etymologically identical words or the various assimilation of borrowings in cognate languages. The relationship

between such homonyms is semantic inclusion or intersection. Stylistic asymmetry is demonstrated by correlates with the same meaning in the following homonymic oppositions: stylistically neutral / colored vocabulary, active / passive vocabulary, commonly / restrictedly used vocabulary. Heterogeneous interlingual homonyms arise due to the accidental coincidence of the form of etymologically distinct words and do not share common semes, revealing, like semantically incompatible homogeneous correlates, semantic exclusion. This type of relationship is the leading one in interlingual homonyms resulting from intralingual homonymy (at the junction of homonymous sets of two languages), although homopairs with other semantic relations also appear here.

5. The stylistic potential of homonyms in fiction is mainly manifested in the creation of a humorous or ironic effect. Homonyms are the basis of many types of wordplay (witticisms, puns, etc.), giving fiction texts a humorous or satirical flavor. Sometimes homonymic vocabulary is employed to reveal the features of characters. The use of homonyms emphasizes speech, especially poetic one, so poets sometimes build rhymes on them, inspiring the content of the work with extraordinary expression. The translatability of lines with homonymous rhymes and other homonymous tropes is still being debated in academic circles, but our research shows that in some cases a translator can translate such elements of a literary text, especially from closely related languages. Like any other text, a literary secondary work is not without errors. Looking at translation through the prism of communication, we consider translation error to be any violation of the translation norm, which, in addition to the requirements of equivalence, genre-stylistic conformity and pragmatic value, covers the norms of the target language and ensures the accuracy of its content, conventionality, correctness of communicative intentions and illocutionary points of the source's author. For each specific language pair, it seems reasonable to us to arrange the set of translation errors identified during the comparison of translations with the sources by dividing the analyzed deviations into two groups:

- errors due to arbitrary handling of the source language code;
- errors due to arbitrary handling of the target language code.

6. Comparing the Ukrainian translations of works by famous Belarusian writers with the originals, we found many translation errors that arose both from arbitrary handling of the Belarusian language code and from arbitrary handling of the Ukrainian language code. Among the errors caused by arbitrarily handling the Belarusian language code, there are, in particular, facts of substitution of lexical meanings, stylistic re-coloring, replacement of one word form by another, and unmotivated adaptation. Errors due to arbitrary handling of the Ukrainian language code are primarily represented by the use of lexical Belarusianisms and Russianisms, grammatical forms and constructions that are not typical of the modern Ukrainian literary language, as well as unusual spelling of foreign proper names. We have established that homonymy (and close to it paronymy) has a significant factor in the occurrence of errors of both classes, as, sometimes, it forces an inexperienced translator to ignore the semantic and stylistic features of the source text under the pressure of the target language and to violate the rules and norms of the target language under the pressure influence of the source text.

Key words: homonyms (homonymy, homocomplex, homopair, homonymic relations), interlingual homonyms (interlingual homonymy), paronyms, communication, culture, language, word, lexicon (lexical unit), meaning, translation (translation practice), literary translation, original (source text), translation errors (errors of translation), editing (revising).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва і розвитку та/або Європейського Союзу

Щербина Д. Стилістична роль омонімів у художній літературі та можливості їх адекватного перекладу. *Věda a perspektivy : multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín*. Прага, 2024. № 1 (32). С. 169–179. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1\(32\)-169-179](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1(32)-169-179).

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

Щербина Д. Основні критерії класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці. *Нова філологія : зб. наук. праць*. Одеса, 2023. № 90. С. 125–133. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-17>.

Щербина Д. Семантичний перетин українсько-білоруських міжмовних омонімів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць мол. вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І Франка*. Дрогобич, 2023. Вип. 64. Том 2. С. 265–271. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-42>.

Щербина Д. Українсько-білоруські міжмовні омоніми з відношенням семантичного включення. *Південний архів (філологічні науки) : зб. наук. праць*. Івано-Франківськ, 2023. Вип. ХСІІІ. С. 18–27. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-93-2>.

Щербина Д. Формальні принципи розмежування «хибних друзів перекладача»: міжмовних омонімів і паронімів. *Науковий журнал ЛДУБД «Львівський філологічний часопис»*. Львів, 2023. № 13. С. 228–236. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2023-13.34>.

Щербина Д. Семантичне виключення українсько-білоруських міжмовних омонімів як наслідок внутрішньомовної омонімії. *Нова філологія* : зб. наук. праць. Одеса, 2024. № 93. С. 215–221. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-31>.

**Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження
(статті в інших виданнях, матеріали конференції тощо)**

Щербина Д. Повна міжмовна омонімія споріднених прикметників та прислівників в українській і білоруській мовах. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 28–29 січня 2022 року. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2022. С. 147–150.

Щербина Д. Повна міжмовна омонімія неспоріднених іменників в українській і білоруській мовах. *International scientific conference «Philological sciences and translation studies: European potential» : conference proceedings (November 3–4, 2022. Riga, the Republic of Latvia)*. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 36–40. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-7>.

Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми. *Філологіка / Philologica* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 97–112.

Щербина Д. Семантичні особливості повних гомогенних міжмовних омонімів-дієслів в українській і білоруській мовах. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : X Міжнародна наукова конференція (м. Дніпро, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, 15–16 квітня 2021 року) : матеріали. Дніпро : Ліра, 2021. С. 187–189.

Щербина Д. Семантичні особливості повних гомогенних міжмовних омонімів-іменників в українській і білоруській мовах. *International scientific and practical conference «Philological Sciences, Intercultural Communication and Translation Studies: An Experience and Challenges» : conference proceedings (April 23–24, 2021. Czestochowa)*. Riga : Baltija Publishing, 2021. Vol. 1. P. 80–84. DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-26-073-5-1-19>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	30
1.1. Явище міжмовної омонімії. Труднощі виокремлення й потрактування ...	30
1.2. Різновиди міжмовних омонімів	40
1.3. Комунікативний підхід до витлумачення перекладу	50
1.4. Концепції норми перекладу в перекладацькій та редакторській практиці	64
Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2 СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОЇ МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ	76
2.1. Семантична й частиномовна характеристика етимологічно однорідних міжмовних омонімів	76
2.1.1. Омоніми зі значеннєвою несумісністю	76
2.1.2. Омоніми зі значеннєвою дивергенцією	88
2.1.3. Омоніми зі стилістичною асиметрією	109
2.2. Семантична й частиномовна характеристика етимологічно неоднорідних міжмовних омонімів	118
2.3. Міжмовні омоніми	127
Висновки до розділу 2	135
РОЗДІЛ 3 ОМОНІМИ В БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДНОМУ ТЕКСТІ	140
3.1. Стилiстичний потенціал омонімів і питання їхньої перекладності	140
3.2. Помилки, спричинені довільним поводженням із білоруським мовним кодом	151
3.3. Помилки, спричинені довільним поводженням з українським мовним кодом	175
Висновки до розділу 3	190
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	201
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	221
ДОДАТКИ	227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абр.	абревіатура	зв.	зворотний стан
австр.	австрійське	знач.	значення
акт.	активний стан	і т. ін.	і таке інше
анат.	анатомія	іє.	індоєвропейське
англ.	англійське	іст.	історія
архіт.	архітектура	іт.	італійське
біл.	білоруське	книжн.	книжне
болг.	болгарське	лайл.	лайливе
вірм.	вірменське	лат.	латинське
вulg.	вulgарне	лит.	литовське
гірн.	гірнична справа	лінгв.	лінгвістика
гол.	голландське	літ.	література
гр.	грецьке	лтс.	латиське
гр. міф.	грецька міфологія	матем.	математика
грам.	граматика	мед.	медицина
двн.	давньоверхньонімецьке	мн.	множина
див.	дивіться	муз.	музика
дит.	дитяча мова	нар.-поет.	народнопоетичне
діал.	діалектне	недок.	недоконаний вид
дісл.	давноісландське	нейтр.	нейтральне
док.	доконаний вид	нім.	німецьке
др.	давньоруське	норм.	нормативне
ДСТУ	державний стандарт України	одн.	однина
етн.	етнографія	п.	підрозділ, пункт
ж.	жіночий рід	пас.	пасивний стан
заст.	застаріле	пер.	переклад
збірн.	збірне	перев.	переважно
зменш.	зменшене	перен.	переносне

перс.	перське	стос.	стосовно
пестл.	пестливе	стпол.	старопольське
плат.	пізньолатинське	стпр.	старопруське
под.	подібне	та ін.	та інше
пол.	польське	тат.	татарське
пор.	порівняйте	техн.	техніка
прикм.	прикметник	угор.	угорське
прост.	просторічне	укр.	українське
псл.	праслов'янське	уроч.	урочисте
рідко	рідковживане	фам.	фамільярне
род. в.	родовий відмінок	фіз.	фізика
розм.	розмовне	фін.	фінське
ром.	романське	фольк.	фольклор
рос.	російське	фр.	французьке
с.	середній рід	хорв.	хорватське
свн.	середньовісхньонімецьке	церк.	церковне
серб.	сербське	ч.	чоловічий рід
слат.	середньолатинське	чеськ.	чеське
слц.	словацьке	ISO	Міжнародна організація зі стандартизації
снн.	середньонижньонімецьке	U	символ виключення
спец.	спеціальне	⊃	символ включення
спорт.	спорт	∩	символ перетину
ст.	сторіччя	{...}	варіанти перекладу
стбіл.	старобілоруське		

ВСТУП

Глобалізація інформаційно-комунікативних процесів, з одного боку, сприяє швидкому обмінові досвідом, знаннями, науковими та іншими значущими досягненнями, роблячи їх здобутком усього людства, а з другого – розмиває кордони між культурами та призводить часом до їхнього нерівномірного розвитку або й цілковитого занепаду. Запобігти негативним наслідкам глобалізації в культурній царині сучасного світу покликаний передусім принцип полікультурності – основа співіснування різних культур і налагодження міжкультурного діалогу, найпотужнішими засобами якого є мови, що обслуговують та репрезентують контактні культури.

Українсько-білоруські мовні й культурні зв'язки мають давню історію, досліджувану в численних аспектах під різними кутами зору. Зіставний аналіз лексики української та білоруської мов – один із напрямів сучасної лінгвістичної науки, надто коли взяти до уваги близьку спорідненість цих мов і їхню постійну взаємодію, адже білоруська мова (певною мірою знехтувана у своїй державі через агресивну експансію російської мови та культури) є в Україні мовою національної меншини. Українська й білоруська мови характеризуються спільністю морфем, подібністю лексичної та синтаксичної структури, системою регулярних фонетичних відповідностей і схожими морфологічними чергуваннями. З цього погляду особливого інтересу набирає явище міжмовної омонімії, яке охоплює чималу кількість формально ідентичних та формально відповідних українських і білоруських слів, відмінних лексичним значенням чи асиметричних у стилістичному плані, – як етимологічно збіжних (однорідні міжмовні омоніми), так і етимологічно розбіжних між собою (неоднорідні міжмовні омоніми).

Початок системному та всебічному вивченню проблеми міжмовної омонімії поклав словник М. Кесслера й Ж. Дерокіньї, упорядкований на матеріалі французько-англійських та англо-французьких паралелей. Основоположними й надзвичайно плідними можна вважати дослідження

міжмовних омонімів у слов'янському світі (Й. Влчек, Д. Шипка, К. Кусаль і К. Балабан, М. Круль, Р. Калета, К. Рутковський, К. Воян, Р. Липчук, Б. Тошич, Л. Попович, М. Радич-Дугонич, М. Костич-Голубичич, М. Лацкова, Е. Лелакова, Р. Горакова, К. Ходасевич), зокрема в Україні (М. Рильський, М. Беднаж, С. Кійко, Г. Чуба, І. Кононенко, А. Саїк, А. Турчина, Л. Чайка, О. Лабенко, В. Дубічинський, В. Зволінський). На базі цих досліджень постали словники інтерлінгвальних корелятивів: російсько-українських (М. Кочерган), українсько-польських (І. Кононенко, О. Співак), російсько-чеських (Й. Влчек), українсько-словацьких (М. Чижмарова, А. Яшкова), чесько-білоруських (Н. Івашина, О. Руденко, Л. Яновець), польсько-болгарських (М. Карпачева, Х. Симеонова, Е. Токаж), чесько-польських (М. Шалек, Ї. Нечас), сербсько-польських і боснійсько-, хорватсько-, сербсько-англійських (Д. Шипка), російсько-словацьких (Т. Григорянова, Л. Гаярський), хорватсько-словацьких (М. Грчевич). Серед лінгвістів, чії праці описують згаданий феномен поза слов'янською мовною стихією, відзначимо Ж.-П. Віне, Ж. Дарбельне, П. Х. Чамісо-Домінгеса та М. Л. Року-Варелу.

Міжмовні омоніми насамперед складні тому, що можуть спричиняти відхилення від норм однієї з контактних мов під впливом іншої. Висліди такої небажаної інтерференції найбільш помітні в міжкультурній комунікації, серед інструментів якої чільне місце посідає художній переклад. Комунікативному аспектові перекладу загалом і художнього перекладу зокрібно науковці різних галузей приділяють чималу увагу, розглядаючи переклад у двох проєкціях – як комунікативний процес і як результат цього процесу (Ф. Р. Джонс, Ю. Гаус, А. Нойберт і Г. Шрив, С. Басснетт, О. Ребрій, М. Зарицький, Н. Сопилюк, С. Грушко, І. Дерік, Н. Гаврилюк, О. Новицька, С. Кравченко), а перекладача – як міжмовного посередника, комунікатора між культурами (Я. Гатім і Б. Мейсон, Р. Якобсон, Ф. Р. Джонс, С. Басснетт, А. Нойберт і Г. Шрив, Е. Дж. Ліддікоут, Г. Дутта, Сунь Ї., О. Кексаль і Н. Юрюк, О. Ребрій, М. Шаповал, Р. Поворознюк, О. Новицька, О. Голікова, К. Нікітченко, В. Мірошниченко, І. Головаш, С. Кобяков, М. Погодіна, С. Грушко, І. Дерік,

Н. Гаврилюк, В. Приходько, Н. Киселюк, О. Найдюк). Більш конкретних і практичних питань перекладу стосуються розвідки У. Еко, Ж.-П. Віне й Ж. Дарбельне, Г. Стайнера, Г. Рабасси, Ф. Скарпи, Т. Германса, К. Дейвіс, В. Губарця, В. Радчука, Г. Ботірової та ін.

Кожний письмовий переклад, зокрема й художній, як результат багатогранного комунікативного процесу (себто текст), потребує професійного редагування. Основним принципам теорії редагування оригінальних та перекладних творів, нормам перекладу, а також мовним девіаціям і типології перекладацьких помилок присвячено праці Б. Моссопа, М. Шнірер, Дж. Г. Гайна Молодшого, Г. Турі, Е. Честермана, Ю. Гаус, І. Мейсона й Б. Гатіма, В. Комісарова, В. Коптілова, З. Партика, Ф. Бацевича, М. Зарицького, М. Александрович, П. Куляса, М. Дорофєєвої та ін.

На певних проблемних моментах перекладу з білоруської мови на українську й з української мови на білоруську увагу перекладачів та редакторів фокусують Т. Кабржицька, В. Рагойша, О. Скопненко, Г. Півторак, О. Руденко, Н. Волотовська, проте типові помилки перекладу художнього тексту з білоруської мови на українську й роль омонімії в їхньому виникненні, як, зрештою, і сам українсько-білоруський міжмовний омонімічний простір, ще не були об'єктом ґрунтовного, всеосяжного, цілісного дослідження в україністиці, що й зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовано відповідно до одного з напрямків комплексної наукової проблеми кафедри української мови Криворізького педагогічного університету «Проблеми функціонування мовних одиниць і граматичних категорій у різних стилях української мови та їх лексикографічна розробка» (державний реєстраційний номер: 0119U103108). Тему дослідження затверджено Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 5 від 10 грудня 2020 р.).

Мета дисертаційної праці – дослідження особливостей омонімічного простору у структурі українсько-білоруської комунікації.

На реалізацію поставленої мети спрямовано виконання таких завдань:

- 1) розкрити сутність поняття омонімічного простору і явища міжмовної омонімії, окреслити їхні межі, а також принципи формального розрізнення міжмовних омонімів і паронімів;
- 2) сформулювати й узагальнити основні критерії класифікації міжмовних омонімів у сучасному мовознавстві;
- 3) схарактеризувати комунікативний підхід до витлумачення перекладу й норми перекладу у площині перекладацької та редакторської практики;
- 4) установити джерела українсько-білоруських міжмовних омонімів (однорідних, неоднорідних, омонем), їхню специфіку в межах груп і взаємозв'язки;
- 5) розглянути стилістичний потенціал омонімів у художньому тексті з позиції умов та можливості адекватного відтворення їх іншою мовою, а також різновиди перекладацьких помилок;
- б) проаналізувати типові помилки перекладу художніх текстів із білоруської мови на українську й визначити вагу омонімії в їхній появі.

Об'єкт дослідження – українсько-білоруський омонімічний простір.

Предмет дослідження – семантичні, частиномовні, етимологічні, стилістичні особливості омонімічного простору у структурі українсько-білоруської комунікації, насамперед у художньому перекладі, а також вплив омонімії на виникнення помилок у процесі перекладу текстів із міжмовними омонімами.

Джерельною базою дослідження слугують 2269 міжмовних омонімічних опозицій, виявлених зіставленням семантичних структур українських та білоруських лексем, зафіксованих у тлумачних словниках української мови [133; 134] і тлумачному словникові білоруської мови [141]. Відомості про походження досліджуваної лексики наведено за етимологічним словником української мови [51] та етимологічним словником білоруської мови [163]. Деякі варіанти перекладу українських слів на білоруську мову й білоруських слів на українську мову запозичено з українсько-білоруського

словника В. Лемтюгової [89] та білорусько-українського словника за редакцією Г. Півторака [106]. Ілюстративний матеріал для висвітлення важливих аспектів роботи взято з художніх текстів, створених українською та білоруською мовами. Аналіз типових перекладацьких помилок і визначення впливу омонімії на їхню появу здійснено на основі більш ніж 400 зразків, дібраних у процесі порівняння українських художніх перекладів з білоруськими оригіналами.

Теоретичну базу дослідження становлять провідні здобутки теорії міжмовної омонімії (М. Кесслер і Ж. Дерокіньї, М. Рильський, Й. Влчек, Д. Шипка, І. Кононенко, К. Кусаль і К. Балабан, Б. Тошич, М. Радич-Дугонич, К. Рутковський, М. Беднаж Г. Чуба, А. Турчина, О. Лабенко, П. Х. Чамісо-Домінгес, М. Л. Рока-Варела, К. Воян); праці, присвячені теорії перекладу загалом і вивченню комунікативного аспекту художнього перекладу зокрема (Р. Якобсон, Ф. Р. Джонс, У. Еко, Ж.-П. Віне й Ж. Дарбельне, В. Губарець, О. Ребрій, А. Нойберт і Г. Шрив, Г. Рабасса, Г. Стайнер, Я. Гатім і Б. Мейсон, Г. Дутта, Сунь Ї., Ф. Скарпа, Т. Германс, К. Дейвіс, В. Радчук); засади теорії редагування (зосібна перекладної літератури), вироблення норми перекладу й типології перекладацьких помилок (Б. Моссоп, М. Шнірер, В. Коптілов, Г. Турі, Е. Честерман, Ю. Гаус, М. Зарицький, З. Партико, В. Комісаров, П. Куляс, М. Дорофєєва).

Методи дослідження зумовлює міждисциплінарний характер пропонованої праці, ґрунтованої передусім на *принципах системності й діалектичної єдності*. З'ясовуючи сутність поняття омонімічного простору та явища міжмовної омонімії, окреслюючи їхні межі, а також критерії формального розрізнення міжмовних омонімів і паронімів, ми послуговувалися *методами поняттєвого й теоретичного аналізу*. Здобуті відомості узагальнено *методом теоретичного синтезу*. Власне, ті самі методи застосовано й для формулювання та узагальнення стрижневих принципів класифікації міжмовних омонімів. Добираючи й описуючи українсько-білоруські міжмовні омоніми (однорідні та неоднорідні), розкриваючи їхнє

походження, специфіку та характер відношень між ними, ми використовували *методи суцільної вибірки, компонентного* (розщеплення значень слів на окремі семи), *функційно-стилістичного аналізу* (виокремлення омонімів зі стилістичною асиметрією), *зіставний метод* (виявлення омонімів зі значеннєвою несумісністю, значеннєвою дивергенцією), *генетичний, структурно-семантичний і описовий методи*. Під час висвітлення комунікативного підходу до перекладу, розкриття стилістичного потенціалу омонімів у художньому тексті, умов та можливості адекватного відтворення їх іншою мовою, характеристики основних моментів редагування текстів перекладної літератури й розгляду типології перекладацьких помилок усі *теоретичні методи*, перелічені вище, подеколи супроводжував *демонстраційний метод*. Для виявлення типових помилок перекладу художніх текстів із білоруської мови на українську та визначення ваги омонімії в їхньому виникненні застосовано, крім відомих уже *зіставного й описового методу, методи трансформації та перекладацького аналізу*.

Наукова новизна цієї дисертаційної праці полягає в тому, що в ній *уперше* ґрунтовно й комплексно розглянуто українсько-білоруську міжмовну омонімію крізь призму етимології лексичних одиниць з урахуванням їхніх семантичних, частиномовних, стилістичних та інших особливостей, а також *уперше* докладно, з використанням ілюстративного матеріалу проаналізовано типові помилки перекладу художнього тексту з білоруської мови на українську, запропоновано класифікацію їх та оцінено вплив омонімії на їхню появу. Результати проведеного дослідження здатні розширити й поглибити дальші розробки в галузі міжмовної омонімії, редагування перекладної літератури та типологізації помилок.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно робить певний внесок у лексикологію, семасіологію, порівняльну типологію слов'янських мов, контрастивну лінгвістику, комунікологію, стилістику тексту, перекладознавство й теорію редагування художніх друготворів, збагачуючи відомості про слов'янську міжмовну омонімію, упорядковуючи

лексику, обійняту цим явищем, за різними критеріями (етимологічним, семантичним, формальним, частиномовним, словотвірним, стилістичним, граматичним), накреслюючи перспективи її вивчення (зокрема й в інших мовних опозиціях), а також поглиблюючи знання про редакторську стратегію, типові перекладацькі помилки та вплив омонімії на їхню появу.

Практичне значення. Зібраний матеріал та основні положення дисертації, її висновки можуть бути використані в лекційних і практичних курсах сучасної української літературної мови («Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія»), у вивченні дисциплін «Стилістика української мови», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Теорія і практика перекладу», «Літературне редагування», «Теорія і практика редагування», «Стилістика і редагування», спецкурсах і спецсемінарах із порівняльної типології, контрастивної та комунікативної лінгвістики, під час написання кваліфікаційних робіт, підручників, посібників відповідної тематики, для укладання лексикографічних праць, зокрема словника українсько-білоруських міжмовних омонімів.

Особистий внесок здобувача. Виклад змісту наукової праці, добір, упорядкування й класифікація фактичного матеріалу, зокрема міжмовних омонімічних опозицій та зразків типових перекладацьких помилок, спричинених ними, а також узагальнення й висновки, подані в розвідці, є власним доробком дисертанта.

Апробація. Провідні положення дисертації обговорено на засіданнях науково-методичних семінарів кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету. Окремі аспекти та проміжні результати дослідження оприлюднено в доповідях на таких міжнародних і всеукраїнських конференціях: *VI Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри», приуроченій до 90-річчя заснування Криворізького державного педагогічного університету* (09–10 жовтня 2020 р., Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна); *X Міжнародній науковій*

конференції «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (15–16 квітня 2021 р., Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, м. Дніпро, Україна); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологічні науки, міжкультурна комунікація та перекладознавство: досвід і виклики» (23–24 квітня 2021 р., Полонійна академія в Ченстохові, м. Ченстохова, Республіка Польща); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (28–29 січня 2022 р., Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», м. Одеса, Україна); I Міжнародній науковій конференції «Глобалізація й інтернаціоналізація філологічної науки» (18 лютого 2022 р., Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна); Міжнародній науковій конференції «Філологічні науки та перекладознавство: європейський потенціал» (3–4 листопада 2022 р., Полонійна академія в Ченстохові, м. Ченстохова, Республіка Польща); XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. В. Ужченка «Образне слово Луганщини», присвяченій 140-річчю від дня народження українського вченого І. Огієнка (15 грудня 2022 р., Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, м. Полтава, Україна); II Усеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та аспірантів «Лінгвістичні обрії XXI сторіччя» (1–2 червня 2023 р., Херсонський державний університет, м. Херсон – м. Івано-Франківськ, Україна); XXII Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. В. Ужченка «Образне слово Луганщини», присвяченій 160-річчю від дня народження Б. Грінченка (7 грудня 2023 р., Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, м. Полтава, Україна).

Публікації. Наукові результати дисертаційної праці викладено в 11 одноосібних публікаціях, серед яких 1 стаття в періодичному науковому виданні іншої держави, що входить до Організації економічного співробітництва і розвитку та/або Європейського Союзу, 5 – у фахових виданнях, рекомендованих ДАК України, 4 – у збірниках матеріалів міжнародних конференцій, 1 – в інших періодичних наукових виданнях України.

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (224 позиції), списку джерел фактичного матеріалу (88 позицій, із них 45 – українською мовою і 43 – білоруською мовою), а також додатків. Текстові передують анотація та перелік умовних позначень. Загальний обсяг роботи – 231 сторінка. Основний текст викладено на 180 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У різних галузях знань, спираючись на філософські уявлення, *простором* найчастіше називають умістище, яке вирізняється протяжністю, структурністю і взаємодією його елементів. Ці риси, без сумніву, пов'язані між собою, адже протяжними вважають у науці такі системи, що допускають зміни характеру взаємодії складників, їхньої кількості, взаємного розташування та якісних особливостей. Серед специфічних властивостей простору науковці відзначають, зокрема, симетрію й асиметрію. Тож можна сказати, що простір становить діалектичну єдність симетрії та асиметрії [108, с. 441–443].

У мовознавстві найбільш повно ця єдність розкривається в *омонімічному* просторі, що являє собою динамічну множину *омонімів* – слів, симетричних формою й асиметричних змістом. Омонімічний простір може бути внутрішньомовним (складеним з омонімів конкретної мови) і міжмовним (складеним з особливої категорії слів, відомих у лінгвістиці як міжмовні омоніми). Далі ми говоритимемо про міжмовний омонімічний простір, бо саме він становить об'єкт нашого дослідження.

1.1. Явище міжмовної омонімії.

Труднощі виокремлення й потрактування

Різнномовні слова, що мають схожий зовнішній (звуковий та/або графічний) вигляд, однак розбігаються значенням, здавна привертають увагу лінгвістів. Ще 1788 року в Зальцбургу вийшов друком лексикографічний нарис А. Портітора про міжмовні французько-німецькі лексичні відповідники такого характеру. Але комплексне вивчення цієї лексики почалося тільки 1928 року, коли світ побачив словник М. Кесслера й Ж. Дерокіньї, укладений на матеріалі французько-англійських та англо-французьких паралелей.

Науковці назвали їх *faux amis du traducteur*, тобто *хибні друзі перекладача*. У своїй праці вони не дають дефініції цьому поняттю, а лише окреслюють його на прикладі латини, з якою їхні французькомовні сучасники були обізнані, і додають, що латинська мова, а ще більше англійська, багаті на слова, зовні ідентичні до французьких, але наділені іншим значенням [194, с. 11]. Окрім того, лексикографи відзначають омонімічний характер таких слів, їхню спорідненість і здатність справляти оманливий вплив на перекладача, який, не знаючи семантики певного *хибного друга*, але даючись на спокусу його фонетичної чи графічної подібності до слова рідної мови, робить неправильний переклад і сам стає *хибним другом* читача.

Наголошуючи передусім на практичному аспекті свого словника й не претендуючи на вичерпність дібраних французьких відповідників до англійських *хибних друзів*, М. Кесслер і Ж. Дерокіньї, очевидно, не потребували точнішої дефініції описуваного поняття. Такі потрактування з'явилися згодом, хоч і спиралися вони переважно на характерні риси цієї лексики, перелічені згаданими науковцями.

Порівнюючи стилістику французької й англійської мов, канадські лінгвісти Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне *хибними друзями перекладача* називають різномовні слова, які етимологічно й формально відповідають одне одному, але, розвиваючись у двох мовах і, отже, у двох різних культурах, набули різних значень [221, с. 71]. Ця дефініція, сформульована у п'ятдесятих роках ХХ ст, ще, як бачимо, обмежує, розглядане поняття парами споріднених слів, проте з подальшою інтенсифікацією досліджень у цій царині лінгвістики погляд на нього розширюється. Тоді ж виникають і нові терміни на позначення явища повної або часткової формальної подібності різномовних слів, відмінних семантикою.

Поряд із метафоричним терміном *хибні друзі перекладача* починають функціонувати й суто лінгвістичні: *міжмовні аналогізми* [83], *міжмовні омоніми* [65; 76; 86; 143; 153; 173; 185; 190; 196; 198; 222; 223], *міжмовні пароніми* [76; 111; 116; 142; 222], *фальшиві*, або *неповні лексичні паралелі* [49],

міжмовні паралелі [151], *фальшиві когнати* [213], *фальшиві міжмовні еквіваленти* [56], *апроксимати* [191; 192], *тавтоніми* [201] та ін.

Особливо плідними були дослідження *хибних друзів перекладача* у слов'янських країнах, чії мови характеризуються тісною спільністю коренів, афіксів, подібністю структури слів, речень, системою регулярних звукових відповідностей та схожими морфонологічними чергуваннями. Саме ці дослідження розвинули основні теоретичні засади виникнення такої лексики й започаткували у слов'янському світі видання словників та посібників, присвячених проблемам перекладу. Серед мовознавців слов'янських країн значного поширення поряд із *хибними друзями перекладача* набули назви *міжмовні омоніми* і *міжмовні пароніми*.

Термін *міжмовні омоніми* впровадив український письменник і перекладач М. Рильський, який одним із перших помітив лексичні відповідники такого характеру у слов'янських мовах. Підкреслюючи умовність самого терміна (адже деякі з наведених далі прикладів, коли б існували в межах однієї мовної системи, омонімами б не вважалися), до міжмовних омонімів він зараховує слова, які «однаково або майже однаково звучать, а означають зовсім різні речі» [122, с. 130].

Проте вже одна з перших практичних праць слов'янського мовознавства, видана 1966 року й присвячена *хибним друзям перекладача*, називалася «Úskalí ruské slovní zásoby: slovník rusko-české homonymie a paronymie» («Підводні камені російської лексики: словник російсько-чеської омонімії і паронімії»). Її автор, чеський лінгвіст Й. Влчек, пише, що для *омонімів* важлива насамперед формальна відповідність, тому лексеми, відмінні одна від одної фонетично й морфологічно, він зараховує до *міжмовних паронімів* [222, с. 189–190].

Треба сказати, що терміни *хибні друзі перекладача*, *міжмовні омоніми* й *міжмовні пароніми* наукова спільнота сприйняла неоднозначно. Дискусії щодо цих термінів не вщухають досі, але і мовознавці, і укладачі словників головно оперують саме ними. Деякі науковці навіть уважають їх

тотожними. Приміром, С. Нікіфорова, описуючи помилкове вживання такої лексики в роботах студентів, не розмежовує цих трьох понять [99]. На дискусійних моментах теорії омонімії наголошує Ж. Колоїз [71, 73].

Професор славістики й прикладної лінгвістики Д. Шипка з Університету Аризони, укладач «Словника боснійсько-, хорватсько-, сербсько-англійських хибних когнатів» [213] і редактор «Словника сербсько-польських міжмовних омонімів та паронімів» [205], зазначає, що в мовознавстві немає більшої термінологічної плутанини, як із *міжмовними омонімами* та *паронімами*, а тому, на думку науковця, варто розрізняти дві окремі лінгвістичні категорії (щоправда, певною мірою перехресні):

1) *хибні друзі перекладача* – відношення між двома різномовними лексемами, яке може спричинитися до хибної еквівалентності (як категорію психолінгвістики та прикладної лінгвістики, встановлену з перекладацького й практичного погляду);

2) *міжмовні омоніми* (ідентична форма) та *пароніми* (подібна форма) – відношення між двома різномовними лексемами еквівалентної форми й нееквівалентного змісту (як категорію лексикології та контрастивної лінгвістики, встановлену незалежно від процесу взаємодії мов) [214, с. 72–73; 205, с. 22].

Розв'язуючи проблему еквівалентності форми, Д. Шипка пише, що перша умова такої еквівалентності – генетично-типологічний або культурно-історичний зв'язок мов, тобто їхня лексика. Через це еквівалентність форми можна встановити, наприклад, між слов'янськими мовами, а також між слов'янською і будь-якою іншою мовою у спільній лексичній спадщині (переважно класичній) або в запозиченнях та похідних від них лексемах (наприклад, численні англіцизми або германізми в різних слов'янських мовах). Окрім формальної, як констатує науковець, треба визначити ще фонематичну еквівалентність різномовних лексем [214, с. 73]. У «Словникові сербсько-польських міжмовних омонімів та паронімів» за його редакцією наведено таку формулу

для розрізнення міжмовних омонімів і паронімів (*транслітерація символів наша* – Д. Щ.):

$\Phi\text{Л1}(\text{м1}) \equiv \Phi\text{Л1}(\text{м2})$ – міжмовна омонімія,

$\Phi\text{Л1}(\text{м1}) \approx \Phi\text{Л1}(\text{м2})$ – міжмовна паронімія,

де Φ – форма, Л – лексема, м – мова [205, с. 26–27].

Своєрідне бачення *міжмовної омонімії* та *паронімії* мають український дослідник В. Дубічинський і австрійський мовознавець Т. Ройтер. Виходячи з принципової засади того, що *омонімія* і *паронімія* – внутрішньомовні лексико-семантичні категорії (*омоніми* й *пароніми*, на думку науковців, можуть бути тільки в межах однієї мовної системи), під *міжмовною омонімією* вони розуміють зовнішньо (усно / письмово) та семантично схожі паралельні опозиції двох і більше синхронічно порівнюваних мов, тобто щонайменше (за умови порівняння двох мов) чотиричленну структуру, коли схожість омонімів (по два в кожній мові) спостерігається в різних мовах, наприклад: укр. **інститут**¹ ‘1) спеціалізований вищий навчальний заклад; 2) науково-дослідна установа’, **інститут**² ‘сукупність норм у якій-небудь галузі суспільних відносин; та чи та форма суспільного устрою’ і нім. **Institut**¹ ‘1) кафедра у вищих навчальних закладах; 2) = укр. **інститут**¹ (у 2 знач.); 3) [заст.] установа; 4) [австр.] банк’, **Institut**² ‘= укр. **інститут**²’. А *міжмовними паронімами* називають лише такі лексичні паралелі, які в кожній із щонайменше двох зіставляваних мов можуть викликати хибні асоціації, ототожнюватися одна з другою в разі незбіжності їхніх значень: укр. **генеральний** ‘1) найважливіший, основний, провідний; 2) загальний; 3) головний, керівний (про посаду)’, **генеральський** ‘стосовний до генерала; такий, як у генерала’ і нім. **General-** [у складеному слові] ‘1) = укр. **генеральний** (у 1 знач.); 2) = укр. **генеральний** (у 2 знач.); 3) = укр. **генеральний** (у 3 знач.)’, **Generals-** [у складеному слові] ‘= укр. **генеральський**’, **generell** [прикм.] ‘загальний, без деталей’ [49, с. 116–117].

Але більшість сучасних науковців традиційно розглядає явища *міжмовної омонімії* і *паронімії* ширше, зближуючи їх з еквівалентними

внутрішньомовними явищами лише асоціативно. Хоч розрізнення *міжмовних омонімів* і *міжмовних паронімів*, а також відношення їх із *хибними друзями перекладача* справді лишається досить суперечливим питанням. У зв'язку з цим чеський лінгводидактик Ї. Бронєць зауважує, що різниця між *омонімами* й *паронімами* в інтерлінгвальному вимірі не завжди проста і те, які слова належать до *міжмовних омонімів*, а які – до *міжмовних паронімів*, часто може бути лише суб'єктивною думкою автора [168, с. 54].

Укладачі енциклопедії «Українська мова» розглядають термін *хибні¹ друзі перекладача* як збірний для *міжмовних омонімів* та *міжмовних паронімів*, але не вказують критеріїв їх розмежування. Це можуть бути слова, що у двох мовах означають різні поняття, або близькі значенням слова з різними відтінками. Окрему групу становлять лексеми з обмеженим уживанням в одній із мов, що позначається у словниках спеціальними ремарками, наприклад: біл. **лік** '1) [лінгв., матем.] число; 2) кількість; 3) [спорт.] рахунок' – рос. **лик** '1) [заст.] обличчя людини або зображення людського обличчя на іконі; 2) [перен., книжн.] зовнішній обрис; 3) [заст.] сонмище, зібрання'. Іноді значення слів збігаються лише в певних сполученнях: біл. **манá** 'брехня' – укр. **манá** 'примара, привид', а поняття «брехня» виступає лише в словосполученні «пустити ману» на кого-небудь [144, с. 755].

Ми підтримуємо таку кореляцію *хибних друзів перекладача* з *міжмовними омонімами* та *міжмовними паронімами*. Їй віддає перевагу чимало науковців, але два останні явища вони окреслюють по-різному.

І. Кононенко, яка досліджує українсько-польські паралелі, за *міжмовні омоніми* визнає ідентичні звучанням, проте цілком або частково відмінні лексичним значенням та вживанням різномовні слова, а за *міжмовні пароніми* – різномовні слова, що мають близьку фонетико-морфологічну форму й не збігаються значенням [76, с. 6; 77, с. 203].

Н. Івашина, О. Руденко і Л. Яновець у своїй праці «Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině» («“Хибні друзі перекладача” в чеській

¹ В енциклопедії укладачі використовують термін «фальшиві».

та білоруській мовах») не акцентують уваги на фонетичному аспекті й під *міжмовною омонімією* розуміють формальну схожість (повну або часткову) різномовних лексем із різними значеннями, а *міжмовну паронімію* окреслюють як явище формальної близькості різномовних і різнозначних лексем [187, с. 11–25]. Г. Сидорук і Н. Шостак наполягають на однаковості графічної і звукової форми *міжмовних омонімів*, а до *міжмовних паронімів* зараховують слова, не цілком подібні формою, але здатні попри фактичну розбіжність у значеннях викликати неправдиві асоціації [127, с. 207].

Чимало науковців та укладачів словників, серед яких, зокрема, М. Кочерган [81], М. Шалек і Ї. Нечас [212], Р. Горакова [185], К. Кусаль і К. Балабан [197], М. Беднаж [13], З. Гросбарт [179], Р. Калета [189], Г. Чуба [153], М. Чижмарова й А. Яшкова [173], С. Кійко [65], О. Лабенко [86], А. Турчина [143], А. Саїк [125, 126], Т. Григорянова і Л. Гаярський [178], М. Грчевич [177], розуміють *міжмовні омоніми* досить широко та вживають цей термін нарівні з терміном *хибні друзі перекладача* або замість нього, вважаючи *міжмовну паронімію* лише підвидом *міжмовної омонімії* або й зовсім її не виокремлюючи.

Польські дослідники К. Кусаль і К. Балабан окреслюють *міжмовні омоніми* як слова різних мов, подібні чи навіть ідентичні звуковою формою, але відмінні змістом (значенням), наприклад: рос. **гада́ть** ‘1) ворожити; 2) гадати, міркувати’ – пол. **gadać** [розм.] ‘говорити, балакати’. Серед них вони розрізняють омонімічні пари, що постали внаслідок випадкового звукового збігу (рос. **бу́р** ‘свердло, бур’ – пол. **bór** ‘бір’) та історично зумовлені паралелі (рос. **доко́на́ть** ‘доконати’ – пол. **dokonać** ‘здійснити, зробити, виконати’). До останніх зараховують і *міжмовні пароніми*, які, на їхню думку, є випадками часткової фонетичної (та морфологічної) подібності, зумовленої генетичною спільністю аналізованих лексичних одиниць, цілком або частково відмінних у значеннєвому плані [197, с. 53–55].

Укладачі словника польсько-чеських міжмовних омонімів М. Шалек та Ї. Нечас звертають увагу не тільки на фонетичний, а й на графічний бік явища:

слова з ідентичним чи схожим звучанням або з ідентичним чи схожим написанням, але з різним значенням [212].

А. Турчина, а слідом Г. Чуба, до *міжмовних омонімів* зараховують лексику двох (чи більше) мов, яка співвідноситься у плані вираження до міри ототожнення й різниться у плані змісту [143, с. 123; 153, с. 90].

Узагальнювальною для трьох попередніх є дефініція української дослідниці О. Лабенко, яка акцентує увагу не лише на мовному (теоретичному), а й на перекладацькому (практичному) аспекті: *міжмовні омоніми* – семантично нееквівалентні повнозначні та неповнозначні слова, що мають у двох (чи більше) споріднених або неспоріднених мовах інтерферентно схожі фонетичні та/або графічні форми за умови варіативності в межах аналогічних фонем і національного графічного відтворення, причому варіативність плану вираження (фонетичних та/або графічних форм) співвіднесених лексичних одиниць має зводитися до регулярних фонемних, графічних, звукових і структурно-морфологічних відповідностей у контактних мовах. Розбіжності у плані змісту *міжмовних омонімів* можуть, як вона зауважує, варіюватися від незначних стилістичних відтінків до навіть антонімічних семантичних відношень [86, с. 137–138].

Під кутом інтерференції розглядають цю проблему В. Зволінський [56], Л. Чайка [151], М. Костич-Голубичич [80] та ін. Саме інтерференційний аспект, очевидно, змушує часом науковців віддавати перевагу термінові *міжмовні пароніми* перед терміном *міжмовні омоніми*, адже всередині конкретної мовної системи власне паронімія, а не омонімія спричиняє хибні асоціації та помилкову ідентифікацію значень слів. Відчутне тяжіння до терміна *міжмовні пароніми* спостерігається в південнослов'янському мовознавстві. Б. Тошич наголошує, що рідко коли слово звучить у різних мовах абсолютно однаково, тим-то простіше стверджувати, що *міжмовної омонімії* немає, а є *міжмовна паронімія* [142, с. 47]. Схожі думки висловлює і дослідниця сербсько-російських *хибних друзів перекладача* М. Радич-Дугонич [116, с. 161–162], і дослідниця такої

лексики в сербській та українській мовах Л. Попович [111, с. 74–76]. Щоправда, Б. Тошич і М. Радич-Дугонич, ідучи за традицією, подеколи все ж розглядають і *міжмовні омоніми*, вбачаючи їхню особливість у великому ступені звукової подібності [142, с. 47] чи схожості матеріальної оболонки [115, с. 29].

Погоджуємося з тим, що внутрішньомовна омонімія головно не становить для носіїв мови проблеми. Однак зауважимо: через недостатнє володіння чужою мовою або в процесі перекладу ця категорія слів може спричиняти труднощі. Дослідники *хибних друзів перекладача* цілком справедливо зауважують, що і термін *міжмовна омонімія*, і термін *міжмовна паронімія* досить умовні, а це означає, що явища *внутрішньомовної омонімії / паронімії* і явища *міжмовної омонімії / паронімії* аж ніяк не тотожні й наділені своєю специфікою. Тому й критерії розрізнення *міжмовних омонімів* та *паронімів* можуть бути особливими, відмінними від тих, що допомагають розокремлювати *внутрішньомовні омоніми* й *пароніми*.

У мовознавстві є широке й вузьке витлумачення паронімів. С. Грабчиков, Д. Гринчишин і О. Сербенська широко окреслюють *пароніми* як слова, дуже близькі звучанням, але різні значенням і написанням [33, с. 3; 34, с. 3]. В енциклопедії «Українська мова» уточнено, що ці слова можуть мати як повну, так і часткову семантичну відмінність [144, с. 460]. При вужчому витлумаченні до *паронімів* зараховують тільки невзаємозамінні, спільнокореневі, частково схожі звучанням та написанням, належні до однієї частини мови слова, подібність у морфемному складі яких зумовлює їхню семантичну подібність [87, с. 19]. Окрім того, одні дослідники визнають можливість існування багатьох слів у паронімічному ряді, інші стверджують, що в паронімічні відношення можуть вступати тільки два слова, тож бувають лише паронімічні пари.

Додержуючись широкого потрактування явищ *омонімії* і *паронімії*, до *міжмовних омонімів* ми пропонуємо зараховувати різномовні слова,

які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей² (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком (значеннєва несумісність) або частково (значеннєва дивергенція) різняться змістом. Решту цілком або частково відмінних значенням різномовних слів, дуже близьких формою, яку, однак, не можна визнати тотожною чи звести до регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, пропонуємо вважати за *міжмовні пароніми*.

Такий підхід до розмежування, на нашу думку, максимально нейтралізує суб'єктивний чинник, що про нього писав І. Бронєць, адже в наших дефініціях *міжмовної омонімії* та *паронімії* поєднано принцип формальної тотожності з принципом формальної відповідності, згідно з яким лексему, належну до системи однієї мови, можна вважати формально відповідною лексемі іншої мови, коли форма вираження (фонетична та/або графічна) цієї лексеми в одній мові відповідає формі, у якій її треба було б виразити в іншій мові (у разі одиничного вживання в мовленні, транслітерації чи запозичення слова).

Отже, розглянувши дефініції термінів *хибні друзі перекладача*, *міжмовні омоніми* і *міжмовні пароніми*, запропоновані мовознавцями, ми дійшли думки, що до *хибних друзів перекладача* належать слова, охоплені як *міжмовною омонімією*, так і *міжмовною паронімією*. Відмінність міжмовних *омонімів* і *паронімів* можна встановити на основі поєднання двох принципів – формальної тотожності й формальної відповідності, згідно з якими лексему вважаємо відповідною слову іншої мови, якщо форма її вираження в одній мові відповідає формі вираження, у якій вона мала б бути представлена в іншій мові. Саме цим критерієм розмежування ми й послуговуватимемося в нашій розвідці.

² Докладну характеристику регулярних відповідностей між слов'янськими мовами можна знайти, зокрема, в монографії «Історична типологія слов'янських мов» за ред. О. Ткаченка [58].

1.2. Різновиди міжмовних омонімів

Уже в першій ґрунтовній праці, присвяченій *хибним друзям перекладача*, М. Кесслер і Ж. Дерокіньї зазначають, що не всі досліджувані в ній слова наділені цілком різною семантикою, адже серед них трапляються й ті, які, маючи спільне (латинське) походження, або зберегли в котрійсь із зіставлених мов архаїчне значення, або розвинули нове значення, не притаманне іншій мові [194, с. 13–18]. Інакше кажучи, *хибних друзів перекладача* умовно можна поділити на цілком *хибні* (з ідентичною формою і зовсім відмінною семантикою) та частково *хибні* (з ідентичною формою і не завжди відмінною семантикою, що залежить від контексту).

Цю класифікацію можна вважати універсальною, тому з поширенням у лінгвістиці терміна *міжмовна омонімія* і щораз глибошим вивченням цього явища під різними кутами зору саме вона лягла в основу багатьох інших класифікацій. Тут, правда, слід зазначити, що поняття *хибні друзі перекладача*, як ми дійшли висновку в попередньому підрозділі, значно ширше за поняття *міжмовні омоніми* і що серед *хибних друзів перекладача* поряд із *міжмовними омонімами* треба виокремлювати ще принаймні *міжмовні пароніми*, але їх ми розглядатимемо лише побіжно.

Сучасна українська дослідниця О. Лабенко, зіставляючи українсько-французькі *міжмовні омоніми*, поділяє їх на абсолютні та відносні [86, с. 138]. До *абсолютних* міжмовних омонімів вона зараховує одиниці порівнюваних мовних систем, що збігаються формою вираження попри можливі відмінності в межах регулярних міжмовних фонетико-графічних відповідностей, проте цілком різняться у плані змісту. А *відносні* міжмовні омоніми окреслює як одиниці порівнюваних мовних систем, що збігаються у плані вираження попри можливі відмінності в межах регулярних міжмовних фонетико-графічних відповідностей і мають у семантичній структурі деякі спільні значення.

Загалом, як зазначають П. Х. Чамісо-Домінгес [170, с. 1114–1118], М. Л. Рока-Варела [206, с. 36], О. Михалевич і Н. Мордас [95], усе розмаїття

семантичних відношень на лексичному рівні між омонімічними відповідниками порівнюваних мов можна звести до трьох типів:

- семантичне виключення;
- семантичне включення;
- семантичний перетин.

Беручи до уваги не лише семантичний, а й стилістичний аспект, укладачі українсько-польського словника *міжмовних омонімів і паронімів* І. Кононенко та О. Співак виокремлюють чотири типи таких пар слів:

– слова, які повністю розходяться значенням або всіма значеннями, якщо слово полісемічне (укр. **чашка** ‘посудина для пиття; віночок квітки схожої форми; надколінна кістка; деталь округлої форми в деяких приладах та пристроях; напівокругла виїмка на кінці бруса’ – пол. **czaszka** ‘череп’);

– слова, які різняться лише окремими лексичними значеннями, якщо хоч одне слово пари полісемічне (укр. **сепарація** ‘відокремлення однієї речовини від іншої; відокремлення від певної держави частини території’ – пол. **separacja** ‘нарізне проживання подружжя; відокремлення, ізоляція; сепарація);

– слова, які входять до одних лексико-семантичних або тематичних груп, але означають різні предмети чи явища (укр. **мотиль** ‘личинка комара-дзвонарика’ – пол. **motyl** ‘метелик’);

– слова, що розходяться передусім стилістичними характеристиками (укр., нейтр. **губа** – пол., розм. **gęba**) [76, с. 6].

Послідовну класифікацію, ґрунтовану на тих самих критеріях – семантичному й стилістичному, наводить дослідник польсько-російської міжмовної омонімії К. Рутковський, виділяючи такі групи *міжмовних омонімів*:

– слова, асиметричні значеннєво (класичні апроксимати, що різняться тільки денотацією): пол. **przypadek** ‘випадок’ – рос. **припадок** ‘напад хвороби’, пол. **skazać** ‘1) засудити; 2) приректи’ – рос. **сказать** ‘сказати’, пол. **wieszcz** ‘віщун’ – рос. **вещь** ‘річ’;

– слова, асиметричні стилістично (одиниці, що різняться тільки стилістичним забарвленням): пол. **czoło** ‘чоло, лоб’ – рос. **чело**, пол. **dłoń** ‘долоня’ – рос. **длань**, пол. **głos** ‘голос’ – рос. **глас** (польські відповідники мають нейтральне забарвлення, а російські, запозичені зі старослов’янської мови, – піднесене);

– слова, асиметричні значеннєво й стилістично (одиниці, що різняться денотацією та належністю до різних стилістичних шарів): пол., нейтр. **dur** ‘тиф’ – рос., розм. **дурь** ‘дур, дурачі’, пол., нейтр. **dziewica** ‘незаймана’ – рос., заст. **девица** ‘дівчина’, пол., розм. **gniot** ‘1) глевтяк; 2) нудний, довгий фільм, літературний твір тощо’ – рос., нейтр. **гнёт** ‘гніт’;

– слова, асиметричні значеннєво й експресивно (одиниці, що різняться денотацією та експресивним наповненням): пол. **honor** [меліоратив] ‘честь’ – рос. **гонор** [пейоратив] ‘гонор, пиха’, пол. **lubieżny** [пейоратив] ‘хтивий, розпусний’ – рос. **любезный** [меліоратив] ‘люб’язний’, пол. **łapać** [нейтр.] ‘ловити, лапати’ – рос. **лапать** [пейоратив] ‘мацати’ [208, с. 313–314].

Серед слів, асиметричних значеннєво, як зазначає науковець, можна виокремити клас лексем, протилежних значеннями й відомих у лінгвістичній літературі під назвою *міжмовні енантіосеми*, або *омоантоніми*: пол. **kryminalista** ‘кримінальник’ – рос. **криминалист** ‘криміналіст’, пол. **woń** ‘аромат’ – рос. **вонь** ‘сморід’, пол. **zapomnieć** ‘забути’ – рос. **запомнить** ‘запам’ятати’ [208, с. 314].

Окрім семантико-стилістичної класифікації *міжмовних омонімів*, К. Рутковський подає й етимологічну, називаючи аналізовані пари слів, у морфологічній структурі яких можна вичленувати спільний етимон (наприклад, методом реконструкції), *однорідними (гомогенними)* омонімами, а етимологічно непов’язані лексеми – *неоднорідними (гетерогенними)* омонімами. *Однорідні* омоніми науковець поділяє на *слов’янські* (пол. **matka** ‘мати’ – рос. **матка** ‘матка’, від псл. ***mati**) і *неслов’янські* (пол. **angielski** ‘англійський’, від пол. **Anglia** ‘Англія’, англ. **England** – рос. **ангельский** ‘янгольський’, від рос. **ангел** ‘янгол’, спорідненого з гр. **ἄγγελος** ‘те саме’),

а *неоднорідні* – на слов'янські (пол. **wóz** ‘віз’, від псл. ***vozъ** – рос. **вуз** ‘виш’, абр. від **высшее учебное заведение** ‘вищий навчальний заклад’) і *мішані* (пол. **pas** ‘ремінь, пас’, від псл. ***pojasъ** – рос. **пас** ‘відмова від участі в грі’, від фр. **je passe** ‘я пропускаю, обминаю’) [208, с. 311–313].

Дослідниця українсько-польської *міжмовної омонії* М. Беднаж згрупувала *однорідні* міжмовні омоніми так:

1) повні однорідні міжмовні омоніми (зазвичай однозначні омпари одиниць):

– слова, що повністю розійшлися в семантиці: укр. **досадний** ‘який викликає досаду’ – пол. **dosadny** ‘міцний, виразний, енергійний’, укр. **тугий** ‘1) дуже натягнений або стягнений; 2) щільно заповнений, набитий’ – пол. **tegi** ‘1) грубий, повний; 2) досвідчений, вправний; 3) дуже сильний, інтенсивний’;

– слова, що означають подібні референтні сфери й мають спільну внутрішню форму: укр. **денник** ‘1) щоденник; 2) відгороджене місце в стайні для одного коня’ – пол. **dziennik** ‘газета, журнал’; укр. **грошовий** ‘пов’язаний з грішми’ – пол. **groszowy** ‘копійчаний, дешевий’;

2) повні однорідні, моносемічні, зі спеціалізацією, звуженням значення в одній із мов: укр. **дання** [фольк., етн.] ‘знахарський напій, що приворожує або відвертає кого-небудь’ – пол. **danie** ‘страва’; укр. **світлиця** ‘чиста, світла, парадна кімната в будинку’ – пол. **świetlica** ‘клуб; місце в школі для відпочинку після занять’;

3) часткові однорідні омоніми, що виникли у процесі вторинної номінації і вирізняються співвідношенням та ієрархією лексико-семантичних варіантів полісемантичного слова:

– омоніми епідигматичного типу, що виникли в результаті метафоричних, метонімічних та асоціативно-дериваційних перенесень: укр. **мозоль** ‘1) утворення на шкірі внаслідок тиснення або тертя; 2) важка праця’ – пол. **mozól** ‘важка праця’; укр. **туша** ‘1) тіло забитої тварини; 2) про велике, гладке тіло людини’ – пол. **tusza** ‘огрядність’;

– омоніми, що збігаються в прямому значенні, але різняться переносно-метафоричними: в українському слові **брус** і польському слові **brus** низка прямих значень, як-от ‘колода’, ‘точильний камінь’, збігається, але вторинне значення ‘неотеса, грубіян’ властиве тільки польській мові;

4) часткові однорідні омоніми з гіперо-гіпонімічними відношеннями при полісемії: укр. **вуж** ‘неотруйна змія середнього розміру’ – пол. **wąż** ‘1) вуж; 2) змія взагалі; 3) гумовий шланг’; укр. **овід** ‘двокрила комаха, чий личинки паразитують в організмі тварин’ – пол. **owad** ‘будь-яка комаха’;

5) омоніми з функційною диференціацією лексико-семантичних варіантів полісемантичного слова на шляху від переносного вживання до деметафоризації, деметонімізації семантики, її термінологізації в різних номенклатурно-тематичних сферах: укр. **мета** і пол. **mieta** збігаються в основній частині значень, але останнє окреслює ще й певні спортивні поняття – ‘ціль’, ‘фініш’;

б) міжмовні омоніми з різним часовим віддаленням значень при полісемії в результаті архаїзації одного з них, звуження сфери функціонування, територіального обмеження: укр. **галузь** ‘1) [рідко, заст.] гілка; 2) певна ділянка виробництва, науки’ – пол. **gałąź** ‘1) [загальновож.] гілка; 2) певна ділянка виробництва, науки’, укр. **гризота** ‘1) душевні муки; 2) неспокійний, тривожний стан’ – пол. **grzyzota** [діал.] ‘біль, різь у животі’ [12].

За аналогією з внутрішньомовною омонімією К. Рутковський [208, с. 306–311], М. Вотінцева [24, с. 306–310], А. Турчина [143, с. 124–125], М. Круль [196] та інші розрізняють *фонетико-графічні*, *фонетичні*, *графічні* та *морфологічні омоніми* (власне омоніми, омофони, омографи й омоформи відповідно).

Міжмовні фонетико-графічні омоніми характеризуються у плані вираження тотожністю графічної та фонетичної форми. Це означає, що такі лексеми можна якнайточніше виділити в мовах зі схожою графікою, наприклад: пол. **sad** ‘фруктовий сад’ – чеськ. **sad** ‘город’, укр. **баня** ‘опуклий дах’ – рос. **баня** ‘лазня’.

Виділення *міжмовних фонетико-графічних омонімів* у мовах із різною писемністю досить умовне, бо тут не можна говорити про графічну тотожність, а тільки про певну відповідність: чеськ. **kráska** ‘красуня’ – біл. **краска** ‘квітка’.

Абсолютний формальний збіг лексичних одиниць двох мов – узагалі доволі рідкісне явище. Навіть коли слова мають однакове написання, різна вимова їх може бути спричинена фонетичними особливостями порівнюваних мов, зокрема різницею орфоепічних норм для наголошених і ненаголошених голосних, довгих і коротких складів тощо.

Міжмовні графічні омоніми (міжмовні омографи) характеризуються у плані вираження тотожністю графічної і розбіжністю фонетичної форми: укр. **листопа́д** ‘одинадцятий місяць року’ – болг. **листопа́д** ‘опадання листя’ (різниця у вимові фонем /и/, /д/ та ненаголошеної /о/).

Виділення міжмовних графічних омонімів у мовах із різною писемністю теж досить умовне, наприклад: чеськ. **álej** ‘алея’ – біл. **алéй** ‘олія’ (різниця в позиції наголосу), укр. **годі́на** ‘одиниця виміру часу, що дорівнює 1/24 доби, або 60 хвилинам’ – хорв. **godína** ‘рік’ (різниця у вимові фонем /г/–/g/, /и/–/i/).

Якщо в межах однієї мовної системи до різної вимови *омографів* найчастіше спричиняється різна позиція наголосу або часом історичний принцип орфографії, то різну вимову *міжмовних омографів* викликає ще й омонімія певних алфавітних знаків (коли один графічний символ у різних мовах означає різні фонемі).

Міжмовні фонетичні омоніми (міжмовні омофони) характеризуються у плані вираження тотожністю фонетичної і розбіжністю графічної форми: укр. **клуб** ‘знаряддя для ручного нарізування зовнішньої різі’ – біл. **клуб** ‘клуб’.

Деякі дослідники слова з різними графічними символами на позначення одного звука (наприклад, укр. **в́иступ** ‘1) частина чогось, що видається, виступає наперед; 2) заглибина, виїмка; 3) залишення попереднього місцеперебування, вирушання в похід; 4) публічне виголошення промови, заяви тощо // виконання перед глядачами літературних, музичних та інших творів, гімнастичних вправ // публікація твору, статті або окремого твердження; 5) дія, спрямована проти когось // вияв незадоволення, протесту у формі

активної дії’ – рос. **вЫ́ступ** = укр. **вЫ́ступ** (у 1 знач.), пол. **sztúka** ‘мистецтво’ – чеськ. **štúka** ‘тиньк, штукатурка’) згідно із засадами класифікації внутрішньомовних омонімів теж зараховують до *міжмовних омофонів* (вище такі лексеми ми окреслили як *міжмовні фонетико-графічні омоніми*).

З огляду на це виділяти *міжмовні фонетичні омоніми* в мовах із різною писемністю можна на основі двох принципів:

– у першому випадку до *фонетичних омонімів* слід зараховувати слова, тотожні фонетично й відмінні графічно, причому їхні графічні відмінності зумовлені лише використанням різних алфавітів, наприклад: пол. **luk** ‘1) дуга, півколо, лука; 2) ручна зброя; лук; 3) арка; 4) [муз.] ліга’ – рос. **лук** ‘цибуля’;

– у другому випадку до *фонетичних омонімів* слід зараховувати слова, тотожні фонетично й відмінні графічно, причому їхні графічні відмінності зумовлені не лише використанням різних алфавітів, а й принципами письма, наприклад: пол. **kruk** ‘крук’ – рос. **круг** ‘круг’ (/г/ → [к]).

Міжмовні морфологічні омоніми (міжмовні омоформи) – це слова, що збігаються тільки в окремих граматичних формах: біл. **кóрка** ‘кірка’ і укр. **кóрка** (від **кóрок**).

Польська дослідниця К. Воян пише про доцільність упровадження в царину омонімії поняття *омонем*, що охоплює повний набір омонімів певної мови. Кількість омонімів певної *омонем*, а отже й множина супутніх їм сем, визначають кратність *омонем* [224, с. 45–55]. Термін *омонема* дає змогу насамперед оперувати множиною омонімів замість використовуваної зазвичай пари омонімів. На основі цього К. Воян розрізняє *внутрішню міжмовну омонімію* і *зовнішню міжмовну омонімію*. Внутрішня міжмовна омонімія стосується до підмножини мовних знаків, що чітко або майже чітко відповідають критеріям формальної ідентичності звучання чи написання в системах аналізованих мов і складаються з мовних знаків, які виступають омонімами в кожній із цих мовних систем. Передбачається, що такі омоніми є зовнішньо й семантично збіжними паралельними опозиціями двох чи більше синхронічно порівнюваних мов, наприклад: у польській мові – **atlant**¹ [гр. міф.]

‘титан, який тримає на плечах небесне склепіння, **atlant**² [архіт.] ‘опора у вигляді чоловічої мускулястої постаті’; у російській мові – **атлánt**¹ [гр. міф.] ‘титан, який тримає на плечах небесне склепіння, **атлánt**² [архіт.] ‘опора у вигляді чоловічої мускулястої постаті’, **атлánt**³ [анат.] ‘перший шийний хребець у хребетних, окрім риб’ [223, с. 34; 224, с. 57–61].

Зовнішня міжмовна омонімія стосується до ідентичних або майже ідентичних із погляду формальної класифікації слів, які трапляються у відмінних мовних системах, але не виступають і в жодному разі не можуть виступати в них омонімами, наприклад: пол. **kalina** ‘калина’ – фін. **kalina** ‘стукіт, брязкіт’, пол. **lato** ‘літо’ – фін. **lato** ‘клуня, стодола’, рос. **грач** ‘грак, гайворон’ – пол. **gracz** ‘гравець, грач’ [223, с. 34; 224, с. 56–57].

Окрім того, як зауважує К. Воян, порівнювані мовні системи можуть містити у своєму складі не лише формально ідентичні омоніми, а й омоніми, які не задовольняють критерію формальної тотожності, але мають невідповідні еквівалентні значення. Таке явище вона пропонує називати *семантичною міжмовною омонімією*, наприклад: у російській мові – **баба**¹ ‘1) [прост.] одружена селянка; 2) [прост., діал.] жінка щодо свого чоловіка; дружина; 3) [прост., зневажл.] жінка; 4) [розм., зневажл.] про слабкого, нерішучого чоловіка; 5) [розм.] бабуся; 6) кам’яна баба; 7) снігова баба’, **баба**² ‘1) [техн.] пристрій для забивання паль; 2) [спец.] ударна частина копра’, **баба**³ ‘рід кексу циліндричної або конічної форми’; у фінській мові – **акка**¹ ‘стара жінка’, **акка**² ‘підставка з розхильчастим наконечником, куди стромляють запалену скіпку’ (рос. **бабка**), **акка**³ [техн.] ‘зворотний струм; протиструм’ [223, с. 34].

Подеколи науковці, зокрема Д. Шипка, беруть ще до уваги словотвірний аспект і розрізняють *міжмовні омоніми першого ступеня* та *міжмовні омоніми другого ступеня*. *Міжмовні омоніми другого ступеня* походять від наявної вже омонімічної опозиції, наприклад: серб. **čas** ‘година’ – пол. **czas** ‘час’ – *омонімія першого ступеня*; серб. **časovnik** ‘годинник’ – пол. **czasownik** ‘дієслово’ – *омонімія другого ступеня* [205, с. 29].

Міжмовні омоніми на граматичному рівні, на відміну від значеннєво-конотаційної площини, можуть бути як *симетричними*, так і *асиметричними*. Ця особливість дала змогу К. Рутковському поділити їх на такі групи:

– слова, симетричні граматично й асиметричні значеннєво (розбіжні денотацією і водночас пов'язані між собою тотожними граматичними властивостями – закінченням чи афіксом і належністю до однієї лексичної категорії): пол. **kłątwa** ‘1) прокляття; 2) [церк.] анафема’ – рос. **клятва** ‘присяга, клятва’, пол. **ołowiany** ‘свинцевий, олив'яний’ – рос. **оловянный** ‘олов'яний, циновий’, пол. **prosto** ‘1) просто; 2) прямо’ – рос. **просто** ‘просто’;

– слова, асиметричні граматично й симетричні значеннєво: пол. **cień** [ч.] ‘тінь’ – рос. **тень** [ж.], пол. **gęś** [ж.] ‘гуска’ – рос. **гусь** [ч.], пол. **lis** [ч.] ‘лис, лисиця’ – рос. **лиса** [ж.], пол. **topola** [ж.] ‘тополя’ – рос. **тополь** [ч.];

– слова, асиметричні граматично й асиметричні значеннєво:

а) асиметричні в можливості творити форми множини: пол. **drań** ‘негідник, мерзотник’ – рос. **дрань** [тільки одн.] ‘дранка, дрань’, пол. **kit** [тільки одн.] ‘замазка, кит’ – рос. **кит** ‘морський ссавець; кит’;

б) асиметричні з позиції граматичного роду: пол. **burta** [ж.] ‘борт’ – рос. **бурт** [ч.] ‘бурт, бурта’, пол. **gar** [ч.] ‘горщик, каструля’ – рос. **гарь** [ж.] ‘1) гар; 2) згарище’, пол. **leń** [ч.] ‘ледар, лінивець’ – рос. **лень** [ж.] ‘лінощі, лінь’;

в) асиметричні через належність до різних лексичних категорій: пол. **puść** [2 особа одн. наказового способу дієслова **puścić** ‘пустити’ ‘пусти’ – рос. **пусть** [частка] ‘нехай, пол. **sprawa** [іменник] ‘справа’ – рос. **справа** [прислівник] ‘праворуч, справа’ [208, с. 314–317].

Міжмовну омонімію в системі частин мови розокремлюють на *іменникову* (*субстантивну*), *прикметникову* (*ад'єктивну*), *прислівникову* та *дієслівну* [197, с. 61–63]. Міжмовна омонімія серед числівників, займенників та слів інших граматичних класів – явище рідкісне у споріднених мовах, але в царині міжчастиномовної омонімії, притаманної конкретній мові (наприклад, в українській мові її досліджують І. Джочка [41; 42; 43; 44; 45; 46] і Т. Мішеніна [96, 98]), цілком можливе.

К. Ходасевич, аналізуючи *іменникові* білорусько-російські омоніми, виявив такі типи лексем:

– слова, які збігаються формою: біл. **звон** ‘дзвін (ударний інструмент)’ – рос. **звон** ‘дзвін (звук)’, біл. **плётка** ‘плітка, поголоска’ – рос. **плётка** ‘батіг’;

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних фонетичних відповідностей: біл. **ключ** ‘знаряддя для замикання та відмикання замка; ключ’ – рос. **ключ** ‘джерело’ (різниця у вимові фонему /ч/);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних графічних відповідностей: біл. **ікра** ‘ікра’ – рос. **икра** ‘литка’, біл. **лік** ‘число’ – рос. **лик** ‘лик’ (різниця в передаванні на письмі фонему /i/ в білоруській і російській орфографії);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних графіко-фонетичних відповідностей: біл. **гасцінец** ‘битий шлях; гостинець’ – рос. **гостінец** ‘річ або ласощі як подарунок; гостинець’, біл. **прóзвішча** ‘прізвище’ – рос. **прóзвище** ‘прізвисько’ (графічні відповідності: **і** – **и**, **шч** – **щ**; фонетичні відповідності: [ц'] – [т'], [шч] – [ш'] та ін.);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних графіко-орфографічних відповідностей: біл. **вэ́сніцы** ‘хвіртка’ – рос. **вэ́стницы** ‘вісниці’, біл. **падарóжнік** ‘подорожанин’ – рос. **подорóжник** ‘придорожній бур’ян’ (закономірні графіко-орфографічні відповідності, що різняться форми слів, виявляємо тільки на письмі; в усній формі мовлення різниці немає або вона не помітна);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних морфемно-словотвірних відповідностей: біл. **усхóды** ‘приступки; сходи’ – рос. **всхóды** ‘перші паростки рослин; сходи’ (відповідність: **у** – **в**), біл. **вясэ́лле** ‘весілля’ – рос. **весéлье** ‘веселість, веселощі’ (відповідність: нульовий суфікс – суфікс **й**);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних фонетичних відповідностей: біл. **ва́да** ‘вада’ – рос. **водá** ‘вода’, біл. **стрéльба** ‘рушниця’ – рос. **стрельба́** ‘стрільба’ [149].

Отже, як бачимо, у лінгвістичній літературі міжмовні омоніми систематизують за різними ознаками, дотичними до плану вираження і плану змісту, але найчастіше в основі класифікації їх лежать семантичний, формальний, етимологічний, частиномовний, словотвірний, стилістичний і граматичний критерії. Перші п'ять можна вважати самодостатніми й класифікувати міжмовні омоніми на основі будь-якого з них. Граматичний і стилістичний критерії виступають здебільшого як доповнювальні.

1.3. Комуникативний підхід до витлумачення перекладу

Міжмовна омонімія найбільш виразно виявляється у спілкуванні. Навіть у межах однієї мовної системи омоніми можуть стати проблемою для мовців і через неправильне використання спотворити інформацію, адже саме вона, виражена в словесних поняттях і наповнена певними смислами, становить сутнісну характеристику комуникативного простору – його семантичність.

На думку Ю. Шевельова, не шкідливі ті омоніми, які належать до цілком відмінних царин життя, де сам контекст допомагає встановити, про що власне йдеться, а також ті, які належать до різних частин мови чи до різних граматичних форм, бо речення завжди розкриває в таких випадках, що саме тут мають на увазі [155, с. 42]. Але в комуникації міжмовній (чи й ширше – міжкультурній) навіть такі омоніми часто призводять до комуникативних невдач, адже, як слушно зауважує Ф. Бацевич, міжкультурна комуникація характеризується тим, що її учасники, безпосередньо контактуючи, використовують засоби мовного коду з культурно-специфічними смислами, а також стратегії і тактики спілкування, відмінні від тих, якими вони послуговуються всередині однієї культури: національно-культурні чинники мають істотний вплив як на елементи мовного коду, тобто на семантику окремих слів, що з них у кожній ідеоетнічній мові формуються унікальні картини світу, так і на сам процес спілкування [9, с. 277].

Одним із важливих інструментів міжкультурної комунікації в різних сферах людської діяльності є переклад. Про нього, а найбільше про один з його різновидів – переклад художньої літератури, далі й піде мова, адже художній стиль, як зазначають С. Єрмоленко та В. Русанівський, найскладніший з усіх функційних стилів, і складність його полягає насамперед у характері відношення мови художньої літератури до норм літературної мови: з одного боку, мова художньої літератури, творчість найвидатніших майстрів слова стає основою для вироблення літературної норми, взірцем слововжитку для освічених людей, а з другого боку – в художні твори вільно, природно заходять вузьковживані, діалектні, застарілі слова, розмовні елементи, неологізми, що їхнє стилістичне призначення як засобів індивідуалізації мовлення персонажів, створення місцевого колориту мають тонко відчувати й перекладачі [52, с. 107–108]. Особливо коли мова оригіналу (вихідна) і мова перекладу дуже близькі поміж собою, як-от українська й білоруська.

Комунікативна модель перекладу – це процес обміну інформацією між людьми, які розмовляють різними мовами й належать до різних культур. У цьому плані тексти оригіналу й перекладу повинні набути однакової комунікативної цінності, тобто переклад має зберегти комунікативну значущість оригіналу. Комунікативна модель перекладу передбачає такі поняття:

- 1) автор – адресат, який породжує вихідний текст;
- 2) реципієнт – адресант, якому призначається переклад вихідного тексту;
- 3) оригінал – текст вихідною мовою, що його піддають перекладу;
- 4) вихідна мова – будь-яка природна мова, що її знаками закодовано вихідний текст;
- 5) мова перекладу – будь-яка природна мова, що її знаками закодовано перекладений текст (здійснено переклад);
- 6) перекладач – мовний посередник, особа, яка мовний матеріал, закодований вихідною мовою (писемний чи усний), перетворює на текст іншою мовою;
- 7) текст перекладу – повідомлення, сформоване внаслідок перекладу;

8) комунікативний ефект – здатність тексту перекладу максимально забезпечити однакову (з початковим текстом) комунікативну цінність.

Тож будь-яка комунікація із застосуванням різних мов є безпосереднім процесом *перекладацької діяльності (перекладу)*.

Є багато дефініцій перекладу, відмінних одна від одної настільки, наскільки різняться концепції їхніх авторів, проте більшість науковців сходиться на тому, що переклад слід розглядати у двох проєкціях – як комунікативний процес і як результат цього процесу [35; 40; 55; 82; 100; 119; 136; 165; 186; 203; 207], а перекладача – як міжмовного посередника, комунікатора між культурами [29; 35; 40; 100; 113; 119; 165; 184; 195; 200; 203; 207; 211; 216], бажано безстороннього, здатного в процесі перекладу звільнитися від власного «я» [174; 183].

Треба сказати, що науковці здебільшого уникають чітко трактувати, щό таке переклад. Приміром, Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне, метафорично описують процес перекладу як «незвичайний шлях» перекладача – перехід від мови А до мови В для вираження тієї самої реальності Х [221, с. 20].

Із властивостей процесу перекладу, які окреслив М. Зарицький, можна дійти висновку, що переклад – це різновид міжмовного спілкування: рецептивно-продуктивна мовленнєва діяльність, унаслідок якої сприйманий текст мови донатора (рецептивний акт) відтворюється мовою друготвору (продуктивний акт) [55, с. 8].

В. Губарець, вважаючи це поняття загальнозрозумілим і фокусуючись тільки на письмових зразках, зараховує до перекладу все пов'язане з відтворенням засобами однієї мови художнього чи будь-якого тексту, написаного іншою мовою [36, с. 17–18].

На загальній відомості та зрозумілості слова «переклад» наголошує й О. Ребрій, але воно, на думку науковця, потребує все ж уточнення і термінологічного витлумачення. Його чітка дефініція охоплює вже, на відміну від попередньої, не лише письмові, а й усні зразки: переклад – це процес, який відбувається у формі психічного акту й полягає в тому, що мовленнєвий твір (текст або ж усне висловлення), виниклий однією – вихідною – мовою, перестворюють іншою мовою – мовою перекладу [119, с. 34].

Р. Якобсон, розрізняючи три способи інтерпретації словесного знака (внутрішньомовний, міжмовний та інтерсеміотичний), називає другий (міжмовний) спосіб власне перекладом і окреслює його як інтерпретацію словесних знаків засобами іншої мови. Проте найчастіше, констатує він, переклад з однієї мови на іншу замінює повідомлення, створені однією мовою, не на окремі кодові одиниці, а на цілі повідомлення якоюсь іншою мовою. Через це міжмовний переклад, на думку науковця, можна вважати непрямим мовленням, адже перекладач перекодує і транслює повідомлення з іншого джерела [188, с. 233].

Спираючись на той чи той критерій, перекладознавці пропонують різні класифікації перекладу. Зокрема, за критерієм сфери спілкування розмежовують такі його види [напр.: 93]:

1) художній – переклад творів художньої літератури (йому властиві певні відхилення від значеннєвої точності оригіналу для досягнення естетичного, образно-емоційного впливу на читача, створення художнього ефекту);

2) науково-технічний – переклад науково-технічних текстів і документації (перекладач повинен знати термінологію певної галузі, ділову лексику, уміти перебудовувати речення, зберігати логічну послідовність явищ тощо) [61];

3) суспільно-політичний – переклад суспільно-політичних текстів (передбачає коректну роботу з оригіналом з урахуванням прагматичних чинників для збереження національного й історично-культурного колориту) [103];

4) військовий – переклад текстів військової тематики (здійснюється в умовах військової служби) [5];

5) юридичний – переклад текстів юридичного характеру, які мають особливе мовне вираження, містять ділову й спеціалізовану лексику, юридичну термінологію (вимагає від перекладача юридичної грамотності) [123];

б) побутовий – переклад текстів розмовно-побутового характеру та ін.

Виняткове місце серед усіх видів посідає переклад художньої літератури, або художній переклад, який передбачає не просто міжмовне перенесення, а обмін між двома культурами та двома соціумами, зокрема обмін емоціями, асоціаціями й ідеями. Тож, виходячи з концепції Р. Якобсона,

можемо сказати, що в процесі художньої трансформації однієї мови в іншу ми перекладаємо не слова, не абзаци, а цілісний белетристичний (прозовий, поетичний або драматичний) твір із певною структурою авторського задуму, характерними смислами, стилістичними особливостями та неповторною художньою красою, прагнучи в ідеалі зробити його надбанням національної культури [36, с. 11; 79, с. 23; 167, с. 55–56].

Як зазначає Ф. Р. Джонс, комунікативний аспект процесу художнього перекладу можна аналізувати з двох широких перекладознавчих позицій – переважно емпіричної та переважно теоретичної.

Перша позиція дає змогу поглянути на художній переклад як на певну модель поведінки, набір перекладацьких стратегій і тактик. Дані для неї збирають головню з письмових розповідей перекладачів про власну практичну діяльність, а також з їхніх поодиноких виступів та лекцій. Письмові розповіді здебільшого стосуються конкретного тексту або автора оригінальних творів, частіше зосереджуються на окремих труднощах, ніж на усталеній практиці й можуть не містити відомостей про новітні здобутки теорії перекладу. Попри це розповіді на папері й усні виступи дають нам уявлення про техніки, що їх застосовують перекладачі художньої літератури у своїй роботі (приміром, коли, як і чому треба змінити в тексті перекладу ту чи ту конструкцію вихідного тексту), а також про робочі взаємини з мовознавцями-консультантами або авторами першотворів. Однак про сам процес прийняття перекладацьких рішень із тієї досить обмеженої кількості виступів, присвячених художньому перекладові, ми, звичайно ж, не дізнаємося так вичерпно, як нам би хотілося.

Уважають, що складні моменти, притаманні багатьом художнім повідомленням, розгортають перед перекладачами творів художньої літератури широкий спектр варіантів трансформування тексту. На цьому й фокусуються розвідки, що шукають розв'язання окреслених проблем не стільки в теорії, скільки в перекладацькій творчості, тобто в генеруванні щодо тексту перекладу певних рішень, безпосередньо не продиктованих особливостями

вихідного тексту, але зумовлених такими чинниками, як оптимальний баланс між відданістю вихідному текстові й текстові перекладу.

Другу позицію, що з неї розглядають художній переклад як комунікативний процес, більш теоретичну, можна назвати когнітивно-прагматичною. Аналіз підпроцесів художнього перекладу тут найчастіше базується на художньо-когнітивній стилістиці та прагматиці перекладу. Дослідження в названих галузях намагаються змоделювати комунікацію між автором оригіналу, перекладачем як читачем, перекладачем як переписувачем і читачем. Згідно з цією концепцією, автори оригіналів закладають у свій текст «інтерпретаційний потенціал», а читачі (вкупі з перекладачами-читачами), виходячи з тих закладених можливостей, роблять висновок про найімовірніший комунікативний намір на основі своїх фонових знань, зокрема про мову, жанри (приміром, як розвивається сюжет у романах), довколишній світ, авторів, їхні «текстові світи» (події, персонажі тощо), біографії та ін. Перекладачі-переписувачі художніх творів спілкуються з майбутніми читачами аналогічно, хоч у цій ситуації комуніканти зазвичай знають, що перекладач розповідає про досвід попередньої комунікації автора оригіналу й читачів [207, с. 154].

Актуальним питанням для теорії художнього перекладу є також співвідношення втрат і вигод, а це, на думку У. Еко, тільки підтверджує комунікативну природу цього багатогранного процесу, впродовж якого, здобуваючи щось одне, відмовляються від чогось іншого і з якого залучені сторони мають вийти «з почуттям розумного та обопільного задоволення, освітленого золотим принципом, що не можна мати все». З одного боку тут виступає вихідний текст із його автономними правами, іноді – постать емпіричного автора, ще живого, з його ймовірними претензіями на контроль, і ціла культура, що в ній народжується текст, а з другого – текст перекладу і культура, де він з'являється, із системою сподівань його потенційних читачів, ба навіть часом видавнича індустрія, яка встановлює критерії перекладу залежно від того, чи майбутній текст задумано для строгого філологічного випуску, чи для серії розважальних книжок [175, с. 16].

Додержувати бажаного балансу між втратами й вигодами перекладачеві допомагають численні техніки, які Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельєне звели до семи, згрупувавши їх у два основні напрями:

1) прямий переклад (до нього вдаються, коли повідомлення вихідною мовою можна ідеально транспонувати в повідомлення іншою мовою, бо воно базується на паралельних категоріях або концепціях):

– запозичення іншомовної лексики (найпростіша з усіх перекладацьких технік, яку застосовують тоді, коли, відчуваючи метамовну лакуну, бажають відтворити місцевий колорит або досягти певного стилістичного ефекту);

– калькування (відтворення слова чи фрази дослівним перекладом складників, унаслідок чого постає або експресивна калька, яка не суперечить синтаксисові мови перекладу й просто додає в неї новий експресивний тип, або структурна калька, що згодом може обернутися на зразок для нових конструкцій);

– буквальний, або дослівний, переклад (перехід від вихідної мови до іншої мови, під час якого народжується правильний та ідіоматичний текст, а зусилля перекладача зосереджено тільки на тих моментах, коли варіант, форму й порядок слів нав'язує сама мова; найчастіше цю техніку застосовують, перекладаючи між мовами однієї мовної сім'ї та спільної культури);

2) непрямий переклад (до нього вдаються, коли прямий переклад неприйнятний, бо спотворює значення, не має сенсу, нічому не відповідає в металінгвістиці іншої мови або відповідає, але на іншому мовному рівні):

– транспозиція: факультативна й обов'язкова (заміна однієї частини мови іншою без зміни значення повідомлення; її найчастіше застосовують тоді, коли транспонований зворот краще вписується в речення або дає змогу точніше відтворити стилістичне забарвлення);

– модуляція: факультативна й обов'язкова (перебудова повідомлення шляхом зміни кута зору та висвітлення; її застосовують, коли дослівний або й транспонований переклад приводить до граматично правильного вислову, який, однак, суперечить духові мови перекладу; різниця між обов'язковою

і факультативною модуляцією полягає в уживаності: факультативна модуляція може стати обов'язковою, щойно нею почнуть користуватися частіше або відчують її унікальність та літературну цінність; еволюція від факультативної модуляції до обов'язкової закінчується реєстрацією цього мовного факту в словниках);

– добір еквівалентів (до нього вдаються, коли ту саму ситуацію можна відтворити абсолютно різними мовними засобами, відмінними як стилістично, так і структурно; найчастіше еквіваленти мають синтагматичний характер і стосуються всього повідомлення; більшість еквівалентів добирають серед ідіом, кліше, прислів'їв тощо; переважне право калькувати таку лексику мають автори оригінальних творів, а в перекладах слід триматися більш класичних форм);

– адаптація (її використовують, коли ситуація, що на неї покликається вихідне повідомлення, неможлива в іншій мові й потребує заміни, яку вважають еквівалентною, тобто це еквівалентність ситуацій) [221, с. 46–54].

Безперечно, в одному повідомленні можна застосувати відразу кілька цих технік, а деякі переклади потребують навіть цілого технічного комплексу перекладацьких заходів, що їх узагалі окреслити дуже непросто.

Головне, щоб вибір тих чи тих кроків сприяв досягненню комунікативної мети, адекватному відтворенню комунікативних намірів автора й посилів, адресованих читачам вихідного тексту. Наголосимо: **вихідний художній текст** і його характеристики мають знайти своє належне відбиття в **тексті перекладу**, створеному в іншому мовно-культурному середовищі.

З цього погляду комунікативний потенціал перекладу як тексту полягає, на нашу думку, передусім у тому, що він (друготвір) забезпечує вихідному текстові (першотворові) довговічність, продовжуючи йому життя за межами ареалу його походження в ролі нового «оригіналу», і знаходить нових читачів, продукуючи та стимулюючи нові значення. Фактично художній переклад функціонує нарівні з оригіналом, обростаючи цитатами, коментарями, переробками, пародіями, алюзіями, ремінісценціями тощо в ширшій мережі інтертекстуальності [165, с. 9–10; 181, т. 2, с. 69; 199, с. 113].

А. Нойберт і Г. Шрив говорять ще про таку характеристику тексту перекладу, як комунікативна цінність. Кожний друготвір має семантичне насаження, що слугує своєрідним перекладацьким механізмом, за допомогою якого читач конструює семантичний комплекс із цінною для нього (читача) інформацією. Відповідно, те, чого перекладач фактично досягає в іншому тексті, коли переносить туди набір значень вихідного тексту, і є комунікативною цінністю. І коли текстуальне значення – це відображення мовних структур тексту на структурах знань читача, то комунікативна цінність – прагматичний і соціальний ефект породження такого значення. А що відображень, створених різними конфігураціями текстуальних детермінант ситуації та наміру може бути багато, то й тексти можуть мати більш як одну комунікативну цінність.

Перекладацька здатність створювати текст, наділений комунікативною цінністю, залежить від знань читача про світ, мову та комунікативну подію, а також від його витлумачення лінгвістичних сигналів або покликань на них. Друготвір дає читачеві змогу «перечитувати» інформацію у власний текст, компонований за правилами конструювання. Але цей процес породжує нові значення лише тоді, коли лінгвістичні сигнали, наявні в тексті перекладу, знаходять відгук у читацькому багажі знань.

Варто зауважити, що користувачі вихідної мови й користувачі мови перекладу теж по-різному обізнані в перекладацькій ситуації. Через це можна спостерігати так звану різновалентність, яка свідчить про неоднакову комунікативну цінність, що, власне, й виникає на перетині текстуального значення із ситуативними факторами.

Роль перекладу полягає в опосередненні не лише відмінностей між мовами, а й різниці у знаннях читачів. Подолати знаннєвий розрив можна відповідним лінгвістичним перекодуванням та текстовими модифікаціями, необхідними для створення належного текстуального значення. Текстуальне значення має бути функційно й ситуативно зумовленим. У результаті треба досягти такої комунікативної цінності, що задовольнила б не тільки ситуативні, а й семантичні та текстуальні вимоги.

Комунікативна цінність перекладу є підсумком певного добору із глобального значення вихідного тексту. Глобальне значення не тотожне текстуальному значенню: воно постає як перетин текстуального значення з ресурсами та орієнтацією, якими користувач доповнює текст. Це те, що читач здатен наново там відшукати й узяти звідти. В ідеалі це все, що можна дізнатися з тексту. Інакше кажучи, комунікативна цінність друготвору залежить від когнітивної спрямованості читача, тобто від його потреб, бажань, уподобань, інтересів тощо. І коли читачам таки вдається видобути з перекладу комунікативну цінність, то це тільки завдяки перекладачеві, який достосував перекладений текст до їхніх когнітивних настанов.

Глобальне значення й комунікативні цінності перекладу створюються за допомогою семантичного образу вихідного тексту, що зберігається у свідомості перекладача. Цей образ модифікується, реструктурується, а потім повторно текстуалізується за допомогою прототипу. Ретекстуалізація має відображати когнітивні настанови читача. Кожен окремий елемент тексту перекладу, від засобів зв'язку до форм звертання, має народжуватися у зорієнтованому на читача процесі прийняття рішень.

Іноді перекладачеві доводиться вибирати між двома рівнозначними варіантами. Текстуальне значення вихідного тексту, прототипна надбудова іншомовного тексту й когнітивні настанови читача здатні допомогти перекладачеві зробити найкращий вибір. Однак із кожним подальшим вибором та чимраз більшим лінгвістичним опрацюванням тексту свобода вибору в перекладача звужується. Кожної миті перекладач має бути готовий в інтересах читача відмовитися від попередніх рішень і змінити вже перекладені мікроструктури. Якщо перекладач не захоче так чинити, то дозволить мікроструктурній еволюції тексту перекладу керувати процесом. Небажання цього завжди призводитиме до помилок [203, с. 140–142].

Тож Г. Стайнер має рацію, коли каже, що в перекладі драматично діє діалектика гармонії та множинності. Справді, з одного погляду, кожний перекладацький акт – це спроба усунути множинність та ідеально увідповіднити

різні картини світу, а з другого – спроба наново винайти смислову форму, відшукати й обґрунтувати доречність альтернативного вислову. Діяльність перекладача, без сумніву, глибоко двоїста: вона виявляється в граничному напруженні між потягом до точних копій та потягом до еквівалентних реконструкцій. У винятковий спосіб перекладач ніби наново переживає еволюцію самої мови, двоїстість взаємозв'язку між мовою і світом, між «мовами» і «світами». Кожний переклад немовби перевіряє творчу, навіть, можливо, уявну природу цього взаємозв'язку [210, с. 246].

Така двоїстість, як бачимо, змушує читача повсякчас переосмислювати прочитане. На відміну від звичайного споживача вихідного тексту або друготвору, перекладач, читаючи, продукує і, декодує, перекодує. Іншими словами, для свого посередництва він застосовує культурну обізнаність поряд із мовною обізнаністю як центральним елементом перекладу, беручи участь в обох культурах, яка передбачає здатність інтерпретувати культурно контекстну мову та критично розмірковувати над такими інтерпретаціями. Через це перекладача часто називають привілейованим читачем, а перекладений текст – критичним внеском в осягнення вихідного твору [36, с. 11; 175, с. 283–284; 183, с. 11, 223–224; 200].

З одного боку, як пише У. Еко, «переклад не повинен говорити більше за оригінал, тобто він мусить поважати стриманість вихідного тексту» [175, с. 377], а проте перекладацьке прочитання тексту – лише одне з безлічі можливих прочитань, і саме воно, як слушно зауважують Я. Гатім та Б. Мейсон, тяжіє над читачами версії, створеної мовою перекладу, тому перекладачеві слід бути дуже обережним, щоб не заплямувати часом певних ідеологічних нюансів та культурних нахилів вихідного тексту власним баченням дійсності [183, с. 11, 223–224]. Адже, зазначає Г. Дугта, навіть історики та біографи стають жертвами таких помилок. От і перекладач художнього твору ризикує розвинути в собі потяг до особистого потрактування або оцінювання емоцій та різноманітних переживань інших людей, і саме ця риса, притаманна перекладачеві як людині, може не дозволити йому досягти досконалості

в перекладі. Тож діяти він повинен не просто як моральний агент, а як моральний агент, позбавлений своєї особистості [174].

Але не всі дослідники такі категоричні. Приміром, Сунь Їфен не відкидає ні цілковитої відстороненості, ні певної заангажованості перекладача, визнаючи резонансну емпатію і подальшу взаємодію безпомилковими індикаторами міжкультурної комунікації. На думку науковця, друготвір є результатом асинхронного перекодування, а часова відстань дозволяє великій кількості чинників, зокрема й афективних, відігравати різні ролі у його формуванні, бо художній переклад аж ніяк не обмежується семантичними репрезентаціями. Евристична природа художнього перекладу означає, що зосередженість тільки на передаванні семантичної інформації загрожує втратою естетичної привабливості вихідного тексту. Для художнього перекладу семантична невловність становить не меншу проблему, ніж естетична невловність. Часто стилістичними особливостями оригіналу жертвують заради семантичної точності. Однак художній переклад, як і оригінальний твір, має характеризуватися повнотою змісту, зокрема культурного та естетичного. Тож на перекладачеві лежить обов'язок донести до читача й естетичний вимір з усіма його нормами, цінностями, якостями та підтекстами. Саме це вирізняє художній переклад. Конотації слів з асоціативним значенням в оригіналі входять у саму суть художньої комунікації, а тому їх треба акуратно відтворити в перекладі, щоб не послабити й не зменшити естетичного задоволення від читання друготвору. Правильне усвідомлення специфіки художньої комунікації дає змогу перекладачеві знайти способи оживити переклад, який потім можна буде вважати естетично та культурно прийнятним [211].

Є ще одне запитання: а чи завершиться перекладацьке посередництво в той момент, коли друготвір потрапить у руки споживача? Адже, як зазначають А. Нойберт і Г. Шрив, рішення, прийняті перекладачем на творчому етапі перекладу, можуть справляти на аудиторію нескінченну серію вражень. Поки переклад читатимуть, лінгвістичні сигнали, що їх обрав

перекладач, матимуть ефект. Творчий етап, констатують науковці, безперечно, добіжить кінця, тільки-но текст від перекладача надійде читачеві. Проте з першим зверненням читача до перекладацьких сигналів і маркерів для активного сприймання тексту почнеться нова фаза перекладання.

На етапі активного перекладу перекладач є активним партнером, а читач – лише прогнозованим партнером. На другому етапі чільне місце посідає читач. Мовні вислови на текстовій поверхні – єдині ознаки перекладацької присутності. Хоч як парадоксально, але що ефективніший переклад, то важче виявити в ньому присутність перекладача. Найкращі з прагматичного погляду переклади не визнають перекладами, сприймаючи за рідномовні тексти. У такому разі друготвір непомітно зливається зі світом текстів, створених мовою перекладу, а перекладач та його розуміння текстуальності виступають рушійною силою цього злиття. Деякі художні переклади публіка зустрічає настільки прихильно, що вони стають частиною текстового канону нової культури. Однак іноді відбувається й навпаки: через зміну мовних звичаїв, текстових конвенцій та соціокультурних уявлень той чи той художній переклад можуть визнати недостатнім. Тоді спостерігатимемо своєрідний перекладацький морфогенез: фаза критичного читання знову запустить фазу активного перекладу [203, с. 124–125].

Зауважимо, що різні версії перекладу певного художнього твору можуть з'являтися сьогодні не тільки через критичне читання, а й з інших міркувань, зокрема з волі видавців. Видавництва охоче замовляють та видають переклади тих творів, на які завжди є попит і вже не поширюються авторські майнові права. Здебільшого це зразки класичної літератури, що їх видавці бачать легкоперекладними. Насправді ж, слушно говорить Г. Рабасса, автора, відданого класичним традиціям стилю, здатного відчувати слова так чисто, що кожне з них у його творах сприяє найповнішому метафоричному розкриттю зображуваного об'єкта, перекладати найлегше й водночас найважче [215, с. 9]. Звідси й значна кількість низькопробної перекладної літератури, не підвладної ніяким приписам успішної міжмовної та міжкультурної комунікації.

Тож ми вважаємо, що критерії *комунікативно рівноцінного перекладу* містять такі положення:

1) правильність перекладу, що передбачає відповідність між вихідним текстом і друготвором (її можна встановити через порівняння двох текстів; безперечно, переклад ніколи не буде копією оригіналу, оскільки наявні мовні та культурні відмінності завжди спричинятимуть втрати змісту вихідного тексту, тобто стовідсотково еквівалентна передача інформації вихідного тексту неможлива);

2) дотримання мовностилістичних норм мови перекладу;

3) прагматичний критерій (перекладач вносить до тексту перекладу зміни, щоб максимально полегшити його сприйняття в іншій культурі та досягти сподіваного комунікативного ефекту).

Щодо недотримання мовних норм мови перекладу й передумов виникнення мовних перекладацьких помилок зазначимо: вони спричинені лексичними та граматичними аспектами перекладу. І саме у площині лексики постає питання про переклад міжмовних омонімів. Перекладач може переносити власні мовні вподобання в іншу мову, адже рідна мова закорінена у його свідомості й підштовхує до хибних аналогій між формально схожими словами. Така подібність лексем дає змогу думати, що вони взаємозамінні – через це й з'являються перекладацькі помилки.

Ще один важливий аспект перекладу – стилістичний, зокрема передача стилістичних прийомів однієї мови засобами іншої. Ми впевнені, що адекватний переклад неможливий без урахування стилістичних особливостей оригіналу, як і те, що перекладач повинен зважати на його експресивне тло. Передати реципієнтам ставлення автора до свого тексту та спонукати їх дотримуватися тієї ж позиції, акцентувати почуття, стан, емоції адресата під час перекладу – складне завдання. А що міжмовні омоніми подеколи не лише різняться значенням, а й мають відмінності у функційно-стилістичному або емоційно-експресивному забарвленні, то так само можуть призвести до помилок через неусвідомлення їхнього впливу на оригінал.

Отже, переклад художнього тексту, як і явище міжмовної омонімії, має комунікативну основу. Ми погоджуємося з більшістю науковців, що художній переклад як процес полягає не просто в наданні вихідному художньому текстові оболонки із засобів мови перекладу, співвідносних з оригінальними засобами тільки семантично, а в організації багаторівневого діалогу між різними культурами та світоглядами. Будь-який художній твір сповнений особливих лінгвістичних сигналів і культурних маркерів, а інформація, що міститься в ньому, має структурований динамічний характер, тож успішність художньої комунікації, здійснюваної за перекладацького посередництва, залежить передусім від того, чи вдасться перекладачеві правильно декодувати та перекодувати прочитане й створити новий текст, відповідний оригіналові глобальним значенням та комунікативною цінністю. Тільки такий переклад може функціонувати нарівні з першотвором, даруючи йому ще одне життя й розширюючи його читацьку аудиторію. Перекладачеві як посереднику в художній комунікації постійно доводиться вибирати між спокусою нееквівалентного буквалізму й принадою еквівалентної реконструкції, але саме цей перманентний та чимраз вужчий вибір допомагає долати більшість труднощів, навіть страх перед так званою неперекладністю й досягати друготвором комунікативної мети, цілком адекватної комунікативним намірам автора першотвору.

1.4. Концепції норми перекладу в перекладацькій та редакторській практиці

В англomовній літературі процес контролю й виправлення помилок у текстах окреслюють термінами *editing / edition* (Б. Моссоп [202, с. 224], Дж. Т. Гайн Молодший [166, с. 135–156]) і *revising / revision* (Б. Моссоп [202, с. 228], М. Шнірер [219, с. 109–130]), що їх українською мовою традиційно передають однаково – *редагування* (рідше – *редакція*). Відповідно, людину, залучену в цей процес – чи то *editor*, чи то *revisor* – найчастіше називають по-українському *редактором*.

Національний нормативний документ ДСТУ EN ISO 17100:2017 «Перекладацькі послуги. Вимоги до перекладацьких послуг» [112], згармонізований із міжнародним стандартом ISO 17100:2015 [220], регулює відносини у сфері надання письмових послуг перекладу. Згідно з цим регуляторним актом, процес письмового перекладу має складатися з таких процедур (*переклад назв процедур наш* – Д. Щ.):

- перекладання (*translation*);
- перевірка (*check*), обіймаючи й саморедагування (*self-revision*);
- [літературне] редагування (*revision*);
- галузеве редагування (*review*) – за домовленістю;
- коректура (*proofreading*) – за домовленістю;
- кінцева верифікація і випуск (*final verification and release*).

Неважко помітити, що стандарт фактично регламентує двохетапне редагування з не обов'язковим другим етапом, упродовж якого текст читає галузевий фахівець, себто в українських реаліях – галузевий (науковий) редактор. Тож надалі ми послідовно вживатимемо дієслово *редагувати* та похідні від нього на місці англійських *edit*, *revise*, *review* і спільнокореневих із ними лексем, уточнюючи в разі потреби, про який саме вид редагування йдеться.

Аспектам редагування текстів, зокрема перекладних, присвячено чимало наукових праць – як теоретичних, так і практичних. Окрім названих вище Б. Моссопа, М. Шнірер та Дж. Т. Гайна Молодшого, над цією проблематикою працювали і працюють У. Еко [175], Ю. Гаус [186], М. Зарицький [55], В. Коптілов [78], В. Карабан [61], П. Куляс [85], З. Партико [105], О. Ребрій [120; 121], Г. Турі [218], Е. Честерман [171; 172] та ін. Серед авторів останніх вітчизняних розробок відзначимо ще Н. Березовську-Савчук [16], С. Бузько [22], М. Дорофєєву [48], К. Качайло [64], С. Ковпик [68], Ж. Колоїз [70], Н. Малюгу [91; 92] і Т. Мішеніну [97; 64].

Редагувати, тобто вдосконалювати написане, зокрема й готовий переклад, можна двома способами – самостійно й доручивши це завдання комусь іншому, а отже залежно від того, хто редагує текст, розрізняють:

- 1) саморедагування;
- 2) стороннє редагування.

Найчастіше *саморедагування* зводять до перевірки власного тексту на можливі семантичні, граматичні й орфографічні недоречності, пропуски та інші помилки після його компонування, а проте Б. Моссоп визнає такий підхід доволі спрощеним [202, с. 182–184]. На думку науковця, левову частку саморедагування становлять концептуальні дослідження, тобто дослідження, необхідні для правильного потрактування тексту. Перекладачі по-різному дають собі раду з цим: одні ретельно провадять їх перед початком роботи над друготвором, інші певну кількість досліджень виконують у процесі перекладання, а решту після написання чорнового варіанта перекладу.

Ще один момент, що різнить поміж собою перекладачів, – фокус уваги під час компонування перекладу. Як пише Б. Моссоп, одні перекладачі, працюючи із заздалегідь прочитаним оригіналом, зосереджуються на мовних параметрах, тобто їхня мета на чорновому етапі – створити плавний, легкий для читання текст. Компонуючи його, вони не замислюються над другорядними ідеями першотвору, а правильний з мовного погляду, проте не зовсім точний чи повний переклад припасовують до вихідного тексту вже на етапі вичитування готової чернетки. Інші чинять навпаки, намагаючись на чорновому етапі виробити точний і повний переклад та використовуючи період вичитування готової чернетки на те, щоб виправити мовні параметри. Також етап вичитування чорнового варіанта дає перекладачеві змогу усунути помилки механічного перекладу, бо з досвідом збільшується швидкість перекладання, а отже й кількість пов'язаних із цим помилок [202, с. 185–187].

Зазначимо, що в саморедагуванні перекладачі насамперед різняться тим, як вони інтегрують завдання перевірки в процес продукування перекладу, і не можна сказати, що котрийсь із способів інтеграції кращий, ніж інші. Тому оптимальний спосіб такої інтеграції має суто індивідуальний характер і варіюється від перекладача до перекладача.

Доцільність стороннього редакторського втручання в текст зумовлюють *аксіоми редагування*, з-поміж яких виокремимо ті, що, на нашу думку, найбільше стосуються письмового перекладу:

- автор / перекладач і реципієнт можуть по-різному оцінювати новизну повідомлення;
- автор / перекладач і реципієнт можуть по-різному генерувати та сприймати модальність повідомлення;
- автор / перекладач і реципієнт генерують та сприймають повідомлення в різний час, у різних місцях і різних ситуаціях;
- автор / перекладач і реципієнт можуть мати різні тезауруси для створення та сприйняття повідомлення;
- автор / перекладач і реципієнт можуть мати різну волю щодо необхідності сприйняття повідомлення;
- повідомлення у процесі передавання від автора до реципієнта може бути спотворене, надто коли вони різномовні [105, с. 33–34; 120, с. 6].

Редакторів, щоб стати для перекладача не контролером, а порадником і кваліфікованим доброзичливим критиком, треба, як зауважує М. Зарицький, заглибитися в перекладацьку лабораторію, ознайомитися з рифами та мілинами, що їх мусив долати перекладач у процесі роботи [55, с. 31]. Словом, редактор сам повинен пройти весь шлях перекладача, щоб максимально поліпшити характеристики друготвору. Це означає обов'язкову ідентичність редакторських і перекладацьких компетентностей, яку й постулюють ДСТУ EN ISO 17100:2017 та його європейський прототип ISO 17100:2015. Згідно з цими стандартами, і перекладач, і редактор перекладу повинні мати такі *фахові компетентності*:

1) перекладова компетентність (здатність перекладати продукт відповідно до вимог, наведених нижче, зокрема здатність розв'язувати проблеми розуміння мовного продукту і його створення вкупі зі здатністю виробляти новий продукт відповідно до затверджених угод);

2) лінгвістична й текстова компетентність у вихідній мові та мові перекладу (здатність розуміти вихідну мову, вільне володіння мовою

перекладу, загальні або спеціальні знання конвенцій щодо типів тексту, уміння застосовувати ці знання у процесі компонування друготвору або іншого продукту мовою перекладу);

3) компетентність у дослідницькій діяльності, збиранні й оброблянні інформації (здатність ефективно збирати додаткові лінгвістичні та спеціальні відомості, необхідні для розуміння вихідного тексту й компонування друготвору; досвід застосування дослідницьких інструментів і здатність розробляти належні стратегії для ефективного використання доступних інформаційних джерел);

4) культурна компетентність (здатність використовувати інформацію про поведінкові стандарти, сучасну термінологію, системи цінностей і звичаїв, притаманні культурам вихідної мови та мови перекладу);

5) технічна компетентність (знання, вміння й навички, необхідні для виконання технічних завдань у процесі перекладу з використанням технічних засобів, засібна інструментів та інформаційно-технологічних систем, які супроводжують весь процес перекладу);

6) галузева компетентність (здатність розуміти продукт, вироблений вихідною мовою, і відтворювати його мовою перекладу, дотримуючись відповідного стилю та термінології) [112; 220].

Окреслений набір компетентностей цілком універсальний і застосовний не тільки у сфері спеціалізованого, а й у *сфері художнього перекладу*, де галузева компетентність часом дуже важлива й навіть визначальна, надто коли йдеться про твори, присвячені людям певного роду діяльності чи професії. Справедлива й вимога цих стандартів *редагувати перекладені тексти* в порівнянні з оригіналами, бо одномовне (літературне, а не галузеве) редагування з власного досвіду вважаємо неефективним. Що ж до вимог, згаданих в описі перекладової компетентності, то вони охоплюють:

– дотримання галузевої і клієнтської термінології, забезпечення термінологічної послідовності впродовж перекладу;

– семантичну точність продукту мовою перекладу;

- належний синтаксис, правопис, пунктуацію, діакритичні знаки та інші орфографічні нюанси мови перекладу;
- лексичну зв'язність і фразеологію;
- дотримання параметрів стилю;
- локаль (характеристики, відомості чи формальності, притаманні мовно-культурним, технічним і географічним конвенціям аудиторії);
- форматування;
- аудиторію та призначення перекладного продукту [112; 220].

Перелічені критерії становлять своєрідну основу того, що можна назвати *нормою перекладу та редагування друготвору*, яка, окреслюючи відношення між вихідним і перекладним текстами, допомагає, оцінювати якість другого тексту, виходячи з параметрів першого.

Свого часу виняткового поширення набрало поняття еквівалентності, на яке науковці мають різні погляди. Г. Турі, приміром, не обмежує еквівалентність лише лінгвістичними аспектами, а визнає її закономірним результатом додержання норми перекладу, ґрунтованої на двох принципах – адекватності (відданості вихідній мові й культурі) та прийнятності (відданості мові й культурі перекладу). Дві культури, залучені до події перекладу, можуть виявляти більшу чи меншу схожість, але вони ніколи не стануть ідентичними.

Тож цілком природно, що адекватність та прийнятність певною мірою несумісні, і всяка спроба наблизитися до одного принципу змушує віддалитися від другого. Це означає, що кожен переклад базується на компромісі між ними. Свідомий вибір перекладача, зроблений між орієнтацією на вихідний текст та орієнтацією на прогнозований текст, можна вважати за *початкову норму перекладу*, яка впливає на інші норми, що їх Г. Турі об'єднав у дві групи:

- 1) вступні норми:
 - норми щодо політики перекладу – регулюють вибір типів текстів, які годиться імпортувати в певну культуру / мову за допомогою перекладу;
 - норми щодо безпосередності перекладу – регулюють поріг толерантності до перекладання з мов, відмінних від вихідної мови;

2) операційні норми:

– матричні норми – регулюють наявність матеріалу перекладової мови, призначеного для заміни відповідного матеріалу вихідної мови, його розміщення в тексті, а також сегментацію тексту на розділи, строфи, епізоди тощо;

– мовно-текстові норми – регулюють добір мовного матеріалу для формулювання друготвору або заміни вихідного матеріалу:

- загальні (застосовні до перекладу загалом);
- конкретні (застосовні до певного типу тексту, способу перекладу).

Очевидно, що вступні норми мають над операційними нормами логічний і часовий пріоритет, а проте між цими групами норм усе одно є взаємозв'язок, наперед невідомий, і його встановлення – частина дослідження перекладу як унормованої діяльності [217, с. 168–174; 218, с. 69–70, 79–85].

Е. Честерман, постулюючи власну норму перекладу, виходить із думки, що абсолютної еквівалентності досягти неможливо, а тому навряд чи є потреба вписувати це поняття в концепцію норми як визначальне. Між вихідним текстом та текстом перекладу, пояснює науковець, широке розмаїття відношень, і еквівалентність може бути лише одним з таких відношень. Окрім того, дослідник відкидає поняття адекватності та прийнятності, оскільки їх часто плутають, уживаючи одне замість другого. Норма Е. Честермана складається з двох груп норм – спрямованої на переклад як кінцевий продукт і зорієнтованої на переклад як процес:

1) норми сподівань – їх установлюють компетентні читачі перекладу, керуючись своїми сподіваннями щодо того, яким має бути перекладений текст;

2) професійні норми – їх диктує професійна поведінка компетентних, авторитетних перекладачів:

– норма відповідальності (перекладач повинен діяти так, щоб задовольнити вимоги відданості авторові оригіналу, замовникові перекладу, самому собі, потенційній читацькій аудиторії, іншим зацікавленим сторонам);

– комунікативна норма (перекладач повинен діяти так, щоб залежно від ситуації оптимізувати комунікування між усіма залученими сторонами);

– норма зв'язку (перекладач повинен установити між вихідним та перекладним текстами належний зв'язок).

Професійні норми підпорядковані нормам сподівань, які їх зумовлюють, адже всяку норму процесу визначає природа кінцевого продукту, що на його вироблення й скеровано цей процес [171, с. 4–6, 61–68; 172, с. 99, 173–176].

В. Комісаров, розуміючи під еквівалентністю спільність змісту (смыслову близькість) оригіналу та перекладу, фіксує п'ять її рівнів (типів) і наголошує на тому, що на кожному з них переклад може забезпечити міжмовну комунікацію. Частина змісту повідомлення, яка вказує на загальну мовленнєву функцію повідомлення в акті комунікації, становить його комунікативну мету, себто зашифрований у ньому смисл, що його можна вивести з усього повідомлення як смислового цілого. Окремі мовні одиниці створюють такий смисл уже не безпосередньо через власне значення, а опосереднено, формуючи з іншими одиницями смислове ціле. Тож залежно від повноти передачі цього зашифрованого смислу слід розрізняти:

– еквівалентність першого рівня (типу) – збереження в перекладі тільки комунікативної мети оригіналу;

– еквівалентність другого рівня (типу) – збереження в перекладі тільки комунікативної мети та позамовної ситуації (сукупність об'єктів і зв'язків між ними, описувана в повідомленні) оригіналу;

– еквівалентність третього рівня (типу) – збереження в перекладі тільки комунікативної мети, позамовної ситуації оригіналу та способу опису ситуації;

– еквівалентність четвертого рівня (типу) – збереження в перекладі тільки комунікативної мети, позамовної ситуації, способу опису цієї ситуації та більшої частини значень синтаксичних структур оригіналу;

– еквівалентність п'ятого рівня (типу) – гранично можливий ступінь близькості оригіналу й перекладу; максимальне збереження в перекладі комунікативної мети, позамовної ситуації, способу опису цієї ситуації, значень синтаксичних структур та окремих сем слів оригіналу [цит. за: 37].

Еквівалентність змісту оригіналу й перекладу як основа їхньої комунікативної рівновартості знайшла належне місце в нормативній базі перекладу В. Комісарова, що її утворюють п'ять вимог:

– норма еквівалентності – вимога забезпечення якнайбільшої спільності змісту оригіналу й перекладу (але в межах, сумісних з іншими нормами);

– жанрово-стилістична норма – вимога відповідності перекладу доміантній функції та стилістиці того типу тексту, до якого зараховують переклад;

– норма перекладацького мовлення – вимога дотримання обов'язкових правил та узусу мови перекладу (з увагою на функційний стиль та різновид літературної мови);

– прагматична норма – вимога забезпечення прагматичної цінності перекладу залежно від прагматичних умов комунікативного акту;

– конвенційна норма – вимога максимальної близькості перекладу до оригіналу, здатність тексту перекладу повноцінно замінити вихідний текст.

Додержання нормативних вимог, окрім норми еквівалентності, має загальніший характер і є чимсь природним, а ступінь згідності з оригіналом – це та змінна величина, що максимально визначає рівень професійної кваліфікації перекладача й оцінку якості кожного окремого перекладу [цит. за: 62].

Отже, концепції норми перекладу, що їх запропонували В. Комісаров, а також автори ISO 17100:2015 видаються нам найбільш практичними, до того ж знання кожної з розглянутих концепцій, без сумніву, допоможе й редакторові у виборі оптимальної стратегії редагування того чи того перекладного тексту.

Висновки до розділу 1

Омонімічним простором називають динамічну множину *омонімів*, тобто слів, симетричних формою й асиметричних змістом. Омонімічний простір буває внутрішньомовним і міжмовним. Міжмовний омонімічний простір постає на перетині лексичних множин двох чи більшої кількості мов і складається з особливої категорії слів – *міжмовних омонімів*.

Системне вивчення різномовних слів омонімічного характеру веде свій початок від аналізу французько-англійських і англо-французьких паралелей, що дістали назву *хибні друзі перекладача*. Згодом науковці запропонували й інші терміни, зокрема *міжмовні аналогізми, міжмовні омоніми, міжмовні пароніми, міжмовні паралелі, апроксимати, тавтономіми*. Продуктивними були дослідження такої лексики на слов'янському мовному ґрунті. Вони розвинули теоретичні засади виникнення *хибних друзів перекладача* й започаткували у слов'янських країнах видання словників та практичних посібників з проблем перекладу. Серед слов'янських лінгвістів узвичаїлися (поряд із *хибними друзями перекладача*) терміни *міжмовні омоніми* й *міжмовні пароніми*, але в мовознавстві досі точаться дискусії про співвідношення між ними.

Проаналізувавши дефініції цих термінів, наведені в науковій літературі, ми дійшли висновку, що серед *хибних друзів перекладача* є слова, охоплені як *міжмовною омонімією*, так і *міжмовною паронімією*. Відмінність між ними можна встановити, поєднуючи два принципи – формальної тотожності й формальної відповідності. Згідно з останнім лексему однієї мови можна вважати формально відповідною лексемі іншої мови, коли фонетична та/або графічна форма цієї лексеми в одній мовній системі відповідає формі, у якій її треба було б виразити в іншій мовній системі (у разі одиничного вживання в мовленні, транслітерації чи запозичення слова). Тож, трактуючи широко явища *омонімії* і *паронімії*, за *міжмовні омоніми* ми вважаємо різномовні слова, збіжні формою усно, на письмі чи в межах наявних між порівнюваними мовами регулярних відповідностей і цілком або частково розбіжні змістом. Інші цілком або частково відмінні значенням різномовні слова, формально досить близькі, але не тотожні й не звідні до властивих порівнюваним мовам регулярних відповідностей, уналежнюємо до *міжмовних паронімів*.

У лінгвістиці міжмовні омоніми систематизують за різними ознаками, дотичними до плану вираження і плану змісту, але найчастіше в основі класифікації їх лежать семантичний, формальний, етимологічний, частиномовний, словотвірний, стилістичний та граматичний критерії.

За семантичним критерієм розрізняють *повні* (цілком відмінні змістом) і *часткові* (почасті відмінні змістом) міжмовні омоніми. Згідно з формальним критерієм *міжмовні омоніми*, як і *внутрішньомовні*, поділяють на *фонетико-графічні*, *фонетичні*, *графічні* й *морфологічні*. Етимологічний критерій дає змогу виявити серед міжмовних омонімів *однорідні* (постали внаслідок неоднакового розвитку значеннєвої структури етимологічно споріднених слів) і *неоднорідні* (виникли через випадковий збіг форми слів різного походження). Досліджуючи міжмовну омонімію в системі частин мови, найчастіше виокремлюють *іменникові*, *прикметникові*, *прислівникові* та *дієслівні* омоніми. Відповідно до словотвірного критерію розрізняють міжмовні омоніми *першого ступеня* (утворюють непохідну омонімічну опозицію) і міжмовні омоніми *другого ступеня* (походять від наявної вже омонімічної опозиції).

Семантичний, формальний, етимологічний, частиномовний і словотвірний критерії самодостатні, а граматичний та стилістичний – переважно супутні до семантичного. У підґрунті цієї праці – семантичний, частиномовний, етимологічний та стилістичний критерії, але ми можемо звертатися й до інших принципів класифікації.

Міжмовні омоніми – невіддільна частина лексики двох чи більшої кількості порівнюваних мовних систем, надто близькоспоріднених. Саме слова, виступаючи комунікативними засобами й поєднуючись у різні структури, несуть у собі певну інформацію, загальна суть якої залежить, зокрема, й від кожного з них. Навіть коли одне слово вжито не до ладу, є висока ймовірність того, що співрозмовник вас не зрозуміє або – ще гірше – зрозуміє неправильно. З цього погляду омоніми особливо підступні. Зазнавши через них комунікативної невдачі в усному мовленні, ситуацію здебільшого можна швидко виправити уточненням чи навідним запитанням. Проте в мовленні писемному все складніше, надто коли повідомлення перекладено з іншої мови й помилки припустився не автор, а перекладач, якого справедливо вважають не тільки міжмовним посередником, але й комунікатором між культурами.

Найбільше міжкультурний діалог активізується в процесі художнього перекладу, комунікативний аспект якого досліджують із двох позицій – емпіричної та теоретичної. Емпірична позиція розкриває процес художнього перекладу через певну модель перекладацької поведінки з її стратегіями й тактиками, а теоретична розглядає художній переклад крізь призму когнітивної стилістики та прагматики перекладу.

Комунікативна природа процесу художнього перекладу виявляється ще й у тому, що йому завжди притаманні втрати й вигоди, які перекладачеві доводиться зрівноважувати певними техніками (запозичення, калькування, транспозиція, адаптація тощо), спрямованими на досягнення комунікативної мети й адекватне відтворення комунікативних намірів автора оригіналу.

Художній переклад як текст має характеризуватися комунікативною цінністю, ґрунтованою на його глобальному значенні й покликаною задовольнити вимоги читачів. Її формує сам перекладач як привілейований читач за допомогою збереженого у свідомості, модифікованого, реструктуризованого й наново текстуалізованого семантичного образу першотвору. Висока комунікативна цінність тексту перекладу дарує вихідному текстові нове життя в іншому мовно-культурному середовищі, розширюючи його інтертекстуальність та читацьку аудиторію, продукуючи нові значення й забезпечуючи успішність міжкультурної комунікації протягом багатьох років.

Оцінити якість друготвору на підставі параметрів першотвору допомагає норма перекладу, що регламентує відношення між розгляданими текстами і складається з певних вимог до перекладацько-редакторської діяльності. Поняттям, безпосередньо пов'язаним зі згаданими відношеннями, є еквівалентність (змістова спільність вихідного тексту та друготвору), що її науковці трактують то як закономірний результат виконання норми перекладу, то як одне з таких відношень, сумісне з іншими нормативними вимогами (жанрово-стилістичною відповідністю, додержанням узусу мови перекладу, забезпеченням прагматичної цінності перекладу тощо).

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОЇ МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ

Для зручності й повноти дослідження українсько-білоруської міжмовної омонімії множину охоплених нею лексем поділимо на дві підмножини – *однорідні міжмовні омоніми* (етимологічно тотожні слова) і *неоднорідні міжмовні омоніми* (етимологічно розбіжні слова). Окремо розглянемо *міжмовні омоніми*, що їх зазвичай утворюють як однорідні, так і неоднорідні омонімічні опозиції.

2.1. Семантична й частиномовна характеристика етимологічно однорідних міжмовних омонімів

Серед етимологічно тотожних українсько-білоруських міжмовних омонімів виокремлюємо омоніми трьох типів – зі значеннєво несумісними корелятами, зі значеннєво дивергенційними корелятами та з корелятами зі стилістичною асиметрією.

2.1.1. Омоніми зі значеннєвою несумісністю. Значеннєво несумісними є міжмовні омоніми, цілком відмінні у плані змісту, тому їх вважають повними. Сутність відношень між такими омонімічними корелятами кваліфікують як семантичне виключення.

Омонімічні дієслова цього типу називають дію (фізичну чи ментальну), рідше – стан або перехід з одного стану в інший. Найчастіше дієслівні лексеми розгляданих омонімічних опозицій зберігають у плані змісту схожість характеру дії. Так, спільним для значень укр. **випрудити** [від **прудити**³, що походить з псл. **prąd** ‘течія’, пов’язаного чергуванням голосних із **prędati** ‘кидатися,

³ Тут і далі походження українських слів з’ясовано за етимологічним словником української мови в 7 томах [51].

стрибати»; док.] ‘видаляти, виганяти (комах-паразитів)’⁴ {біл. **в́ыгнаць, в́ыбіць, в́ытрасці**} і біл. **в́ыпрудзіць** [від **пр́удзіць**⁵, що має аналогічне походження; док., діал.] ‘випнути’⁶ є рух назовні, на який указує префікс **ви-** (**вы-**). Проаналізуємо ще одну дієслівну омпару з цим префіксом – укр. **відужати** [док.] ‘стати здоровим’ {біл. **ачу́няць; адужа́ць, адужэ́ць**} і біл. **в́ыдужаць** [док., розм.] ‘вистояти, витерпіти’. Тут він надає словам значення набуття ознаки, описаної твірними та близькими змістом прикметниками укр. **дужий** і біл. **дужы**, активізуючи сему ‘здоровий, не хворий’ в українському кореляті й сему ‘сильний, витривалий’ у білоруському кореляті.

Ще одним прикладом активізації за допомогою префікса різних сем є дієслівна омпара укр. **загріти** [док., діал.] ‘1) зробити теплим, гарячим; зігріти {біл. **сагрэ́ць**}; 2) [перен.] морально підтримати; утішити {біл. **сагрэ́ць**}; 3) [перен.] заохотити; підбурити {біл. **распалі́ць, схілі́ць**}; 4) [перен.] викликати інтерес, привернути до себе {біл. **прыхілі́ць, прыва́біць**}; 5) почати гріти {біл. **пача́ць грэ́ць**}’ і біл. **загрэ́ць** [док., розм.] ‘сильно вдарити; огріти’, похідна від значеннево ідентичних дієслів укр. **гріти** та біл. **грэ́ць**.

Але часом в одній із мов твірне дієслово може не мати якоїсь семи, притаманної її корелятові. Приміром, білоруське дієслово **цяць** наділене в літературній мові тільки двома семами – ‘бити, стукати’ та ‘боляче вкусити’, наявними й в українського дієслова **тяти**, що означає ще, зокрема, ‘різати, рубати’. Звідси й міжмовна омонімія дієслів укр. **вітяти** [док.] ‘1) [заст.] вирубати, вирізати що-небудь {біл. **в́ысечы, в́ысекчы; в́ыразаць**}; 2) виконати із запалом музичні твори, танці {біл. **адсма́ліць, адпа́ліць, адшпа́рыць, адчаса́ць**}’ та біл. **в́ыцяць** [док.] ‘ударити, стукнути’, а також похідних від них укр. **вітятися** [док.] ‘1) [перен.] вирізнитися, виразно виділитися {біл. **в́ылучы́цца, в́ызначы́цца**}; 2) зв. до **вітяти**’ і біл. **в́ыцяцца** [док.] ‘ударитися, стукнутися’.

⁴ Тут і далі тлумачення українських слів подано за словником української мови в 11 томах [133] і словником української мови у 20 томах [134].

⁵ Тут і далі походження білоруських слів з’ясовано за етимологічним словником білоруської мови [163].

⁶ Тут і далі тлумачення білоруських слів подано за тлумачним словником білоруської мови у 5 томах (6 книгах) [141].

Є випадки, коли префікс вичленовує сему з широкого змістового плану, властивого твірному дієслову. Скажімо, білоруське дієслово **шпáрыць** має одне значення – ‘робити щось з особливою силою, енергією, азартом’, яке в його українського відповідника **шпáрити** вважається переносним від основного ‘обливати окропом; обпарювати’. Але за білоруським дієсловом **в́шпарыць** [док., розм.] закріпилося в літературній мові лише дві семі – ‘вишпурювати, викидати’ і ‘викреслювати’. Стільки ж сем має й український омонімічний корелят **в́шпарити** [док., розм.] – похідну від прямого значення й вичленувану з переносного (відмінну від сем білоруського дієслова): ‘1) обливши окропом, добре пропарити, пошкодити або знищити кого- чи що-небудь {біл. **в́шпарыць**}; 2) [перен.] побити батогами, нагаєм тощо, висікти різкою {біл. **в́шхвастаць**}’.

Деякі однорідні безпрефіксні дієслова самі вже охоплені семантичним виключенням, наприклад: **кв́апити** [недок.] ‘1) спонукати кого-небудь робити щось швидше; підганяти {біл. **падганяць, прыспéшваць**}; 2) [діал.] сунути, пхати {біл. **сб́ваць, т́щкаць**}’ і біл. **кв́апіць** [недок., розм.] ‘мати бажання до чого-небудь, зазіхати на когось, щось’, укр. **ла́годити** [недок.] ‘1) ремонтувати, ладнати {біл. **ла́дзіць, пра́віць, папраўляць, рамантава́ць, рапаравáць**}; 2) [перен.] усувати непорозуміння, припиняти сварки тощо // уладнувати, виправляти {біл. **ула́джваць, уладко́ўваць**}; 3) [перен.] робити менш відчутним; угамовувати {біл. **згла́джваць, змякча́ць, суціша́ць**}; 4) робити придатним для вжитку, користування // заздалегідь робити все для здійснення чогось // збирати когось у дорогу // готувати (їжу, обід) {біл. **рыхтава́ць**}; 5) [розм.] виготовляти, майструвати {біл. **ла́дзіць, майстрава́ць**}; 6) [розм., рідко] ставити, встановлювати {біл. **ста́віць**}’ і біл. **лагóдзіць** [недок., розм.] ‘1) тішити, милувати; 2) годити, догоджати’. Похідні від них префіксальні дієслівні деривати теж зазвичай виступають міжмовними омонімами, але не завжди повними. Приміром, омонімічні опозиції укр. **покв́апити** [док.] ‘примусити кого-небудь робити щось швидше; підігнати’ {біл. **падагна́ць, прыспéшыць**} і біл. **пакв́апіць** [док.] ‘спокусившись, зазіхнути на когось, щось’, укр. **підла́годити** [док.] ‘підправити,

підремонтувати’ {біл. **падла́дзіць, падпра́віць, падрамантава́ць**} і біл. **падлаго́дзіць** [док.] ‘догодити’ справді виявляють семантичне виключення. Проте в омопарі укр. **ула́годити** [док.] ‘1) довести до бажаного, успішного результату (справу) // довести до доброго, мирного кінця (суперечку, сварку тощо) {біл. **ула́дзіць, уладкава́ць**}; 2) упорядкувати {біл. **ула́дзіць, уладкава́ць**}; 3) [заст.] заспокоїти, зробити лагідним {біл. **супако́біць, улагóдзіць**}’ і біл. **улагóдзіць** [док.] ‘1) задобрити, загодити; 2) заспокоїти, втішити’ з’являється вже спільна сема ‘заспокоїти’, спричиняючи семантичний перетин, розглянутий у п. 2.1.2. Немає послідовності й серед зворотних дієслівних дериватів. Наприклад, повними міжмовними омонімами можна вважати дієслова укр. **підла́годитися** [док.] ‘зв. до **підла́годити**’ {біл. **падла́дзіцца, падпра́віцца, падрамантава́цца**} і біл. **падлаго́дзіцца** [док.] ‘підлащитися до когось, догоджаючи’. Однак в омонімічних опозиціях укр. **кв́апитися** ‘1) поспішати {біл. **спяша́цца**}; 2) = біл. **кв́апіць**’ і біл. **кв́апіцца** ‘= біл. **кв́апіць**’, укр. **ула́годитися** [док.] ‘1) успішно закінчитися // дійти до доброго, мирного кінця’ {біл. **ула́дзіцца, уладкава́цца**}; 2) [рідко] відбутися {біл. **адб́ыцца, учыні́цца**}; 3) [заст.] = біл. **улагóдзіцца**’ і біл. **улагóдзіцца** [док.] ‘заспокоїтися, втішитися’ виникає семантичне включення (див. п. 2.1.2).

Така асиметрія свідчить про нерівномірну семантичну еволюцію етимологічно тотожних слів у близькоспоріднених мовах. Неперервність цього процесу підтверджують, зокрема, ремарки в наведених дієслівних омопарах. Приміром, сучасні українські словники сему ‘заспокоїти’ дієслова **ула́годити** маркують як застарілу, а семи ‘заспокоювати’ дієслова **ла́годити**, остаточно занепалої в літературному мовленні, не наводять зовсім, дарма що її фіксує ще словник Б. Грінченка [131, т. 2, с. 339]. За якийсь час, очевидно, лексикографи оновлять у своїх працях і семантичну структуру дієслова **ула́годити**, засвідчивши остаточний занепад семи ‘заспокоювати’.

Семантичний розвиток етимологічно тотожних слів в українській і білоруській мовах можна простежити й на дієслівній омонімічній опозиції укр. **диві́тися** [недок.] – біл. **дзіві́цца** [недок.]. Ці досить частовживані

дієслова походять від псл. **diviti se** із значенням ‘дивитися з інтересом, зачудуванням’. Білоруський корелят досі зберіг цю сему й виробив ще одну – ‘дивуватися’. Натомість українське дієслово **диві́тися**, втративши ознаку дії ‘зацікавлено, зачудовано’, притаманну праслов’янській лексемі, набуло ядерного значення ‘спрямовувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-небудь; глядіти’ {біл. **глядзе́ць**}, навколо якого розвинулося багато інших значень.

Чималі відмінності у плані змісту з’явилися внаслідок семантичного розвитку дієслів укр. **силкува́ти(ся)** і біл. **сілкава́ц(-ь, -ца)**. Українське дієслово **силкува́ти** має значення ‘силувати, змушувати’ {примуша́ць, прынука́ць, діал. прысі́льваць}, а його білоруський корелят означає ‘підкріплювати їжею; годувати’, у технічній сфері – ‘живити’. Так само різняться й зворотні дієслова: укр. **силкува́тися** [недок.] ‘1) намагатися робити щось {біл. намага́цца, стара́цца, сілі́цца}; 2) [розм.] натужуватися {біл. п’я́цца, т’у́жыцца}; 3) робити щось повільно й довго, долаючи перешкоди; вовтузитися {біл. вази́цца, ва́ждацца, валту́зіцца, ко́рпацца}’ і біл. **сілкава́цца** [недок.] ‘1) їсти, підкріплюватися їжею; 2) [техн.] жититися; 3) зв. до **сілкава́ць**’. Як бачимо, значення українських дієслів в аналізованих омонімічних опозиціях пов’язані з витрачанням сили, а значення білоруських – навпаки, з її додаванням.

Серед іменникових омонімічних опозицій цього типу зафіксовано, зокрема, такі, де обидва кореляти окреслюють істоту: укр. **віж** [ч., іст.] ‘присяжний пристав у справах, що підлягали судові воєвод і повітових старост; арбітр, посередник’ {біл. яздо́к} і біл. **віж** [ч., іст.] ‘1) донощик, розвідник; 2) [діал.] шпигун’, укр. **вибра́нець** [ч., рідко] ‘1) особа, вибрана для виконання якихось обов’язків; обранець; 2) той, кого вибрали за нареченого; коханий; улюбленець; 3) людина, яка вирізняється талантом, хистом, здатністю зробити те, що іншим не під силу’ і біл. **выбра́нец** [ч., іст.] ‘рекрут’, **канді́ба** [ж., розм.] ‘худий, виснажений кінь; шкапа’ {біл. кля́ча} і біл. **канды́ба** [ж.] ‘1) [розм.] кульга; 2) [діал.] диба’.

Ще більше трапляється омопар, у яких іменник однієї мови називає істоту, а його опозит – неістоту: укр. **вага́р** [ч.] ‘робітник, що важить чи контролює зважування’ {біл. **вагаўшчы́к**} і біл. **вага́р** [ч.] ‘важіль (у прямому та переносному значенні)’, укр. **драч** [ч.] ‘1) [розм.] непомірний податок {біл. **пабо́р**}; 2) [діал.] просорушка {біл. **прасадзёрка**}’ і біл. **драч** [ч.] ‘невеликий птах родини пастушкових; деркач’, укр. **нава́льниця** [ж.] ‘шахтарка, яка навантажує вагонетки’ {біл. **нава́льшчыца**} і біл. **навальні́ца** [ж.] ‘1) дощ або град із громом та блискавкою; 2) [перен.] бурхливі події; 3) бурхливий вияв почуттів; 4) лихо, небезпека’ {укр. **гроза́**}, укр. **фарбува́льник** [ч.] ‘робітник, фахівець із фарбування’ {біл. **фарбавальшы́к**} і біл. **фарбавальні́к** [ч.] ‘барвник’, укр. **шарпа́к** [ч., зневажл.] ‘обідранець, голодранець’ {біл. **галадра́нец, абадра́нец, абша́рпанец**} і біл. **шарпа́к** [ч.] ‘обледеніла кірка на поверхні снігу; наст, серен’. У наведених корелятах спостерігаємо полісемію суфіксів: кожен із цих суфіксів може надавати іменникові як значення істоти, так і значення неістоти (знаряддя, пристрій, природне явище, речовина та ін.). На цьому, власне, й побудовано розглядані омонімічні опозиції. Часом один із корелятів завдяки універсальності суфікса може поєднувати в собі значення істоти й неістоти. Приміром, український іменник **хода́к**, окрім значень ‘1) той, хто ходить пішки; 2) спортсмен, що займається спортивною ходьбою; 3) вибрана особа, послана кудись із дорученням; посланець’ {біл. **хадо́к**}, має ще одне значення – ‘постіл’ {біл. **пасто́л**}, яке тематично відповідає значенню омонімічного білоруського опозита **хадáк** [ч., розм.] ‘чобіт із відрізаною халявою; опорок’.

Загалом, повних українсько-білоруських іменникових однорідних омонімів, належних до певного тематичного шару, чимало. Серед них ми, зокрема, фіксуємо:

– назви одягу, взуття та їхніх деталей: укр. **гамáші** [мн.] ‘вид теплих панчіх без підшов, одяганих поверх взуття’ {біл. **гётры**} і біл. **гамáшы** [мн.] ‘чоловічі черевики, туфлі’, укр. **каба́т** [ч., діал.] ‘1) куртка, мундир {біл. **ку́ртка, мундзі́р**}; 2) пальто {біл. **паліто́**}; 3) спідниця {біл. **спадні́ца**}’ і біл. **каба́т** [ч., діал.] ‘жіноча тепла жилетка; безрукавка’, укр. **кару́нки** [мн., заст.] ‘позументи’

{біл. **пазуме́нты**} і біл. **кару́нкі** [мн.] ‘мережива’; укр. **кріси** [мн.] ‘1) відігнуті краї капелюха, бриля тощо {біл. **палі**}; 2) краї посуду, човна і т. ін. {біл. **краі**}’ і біл. **крісы** [мн.] ‘краї кожної з половин одягу, що розгортається спереду; поли’;

– назви інших виробів із тканини й прядива: укр. **мо́туз** [ч.] ‘грубий мотузок’ {біл. **гру́бая вяроўка, ліна**} і біл. **мату́з** [ч., розм.] ‘1) скручена вузька смужка тканини, мотузка, поворозка; 2) [частіше мн.] зав’язки фартуха, вушанки тощо’, укр. **по́стілка** [ж.] ‘вузький килим або шматок ряднини, постелений на підлогу’ {біл. **хо́днік, палаві́к**} і біл. **по́сцілка** [ж.] ‘легке покривало’;

– назви матеріалів, речовин та виробів із них: укр. **кришта́ль** [ч.] ‘1) дуже прозоре скло високого ґатунку {біл. **хруста́ль**}; 2) [збірн.] вироби (перев. посуд) із такого скла, а також із гірського кришталю {біл. **хруста́ль**}; 3) [нар.-поет.] пестливе звертання до коханої, дорогої людини {біл. **скарб, зо́лата**}’ і біл. **крышта́ль** [ч.] ‘тверде тіло, яке має впорядковану внутрішню будову й природну форму багатогранника; кристал’, укр. **чвир** [ч.] ‘1) нагар від тютюну в люльці, мундштуці {біл. **нага́р**}; 2) [діал.] залишки в цукроварінні {біл. **рэ́штки ў цукрава́рстве**}’ і біл. **чвыр** [ч., розм.] ‘гравій, рінь’;

– назви страв і кормів: укр. **кваше́нина** [ж., збірн.] ‘1) квашена городина та садовина {біл. **квашана́я гаро́дніна і садавіна́**}; 2) квашений корм для худоби {біл. **квашаны́ корм**}’ і біл. **кваша́ніна** [ж.] ‘холодець, драглі’;

– назви знарядь і предметів хатнього вжитку: укр. **о́жог** [ч., розм.] ‘палиця, якою перемішують жар, паливо’ {біл. **драўля́ная качарга́**} і біл. **во́жаг** [ч.] ‘рогачилно; кочержилно’;

– назви будівель і їхніх частин: укр. **одри́на** [ж., заст., уроч.] ‘1) постіль, одр {біл. **ло́жа, пасце́ль**}; 2) спальня або кімната взагалі {біл. **спачыва́льня, пако́й**}’ і біл. **адры́на** [ж.] ‘повітка, клуня’;

– назви представників флори й фауни: укр. **го́рлиця** [ж.] ‘лісовий птах родини голубових, менший від домашнього голуба’ {біл. **ту́ркаўка**} і біл. **гарлі́ца** [ж.] ‘рід рослин родини капустяних з гіллястим, укритим волосками стеблом і білими, зібраними в китиці квітами’, укр. **козелéць** [ч.] ‘рід багаторічних трав’янистих рослин родини складноцвітих із великими жовтими

або ліловими суцвіттями’ {біл. **казлабарод**} і біл. **казялец** [ч.] ‘жовтець, яскір’, укр. **лошак** [ч.] ‘молодий кінь’ {біл. **жарабѣц, жарабѣк**} і біл. **лашак** [ч.] ‘гібрид жеребця й ослиці; ослиук’;

– назви органів та частин тіла: укр. **щѣлєпи** [мн.] ‘протилежні одна до одної міцні структури, розміщені біля ротової порожнини // частина обличчя або морди, де містяться ці структури’ {біл. **сківіцы**} і біл. **шчѣлєпы** [мн.] ‘зябра’;

– юридичні терміни: укр. **пѣзва** [ж.] ‘1) звертання до суду з вимогою захисту цивільних прав {біл. **іск**}; 2) цивільна судова справа {біл. **грамадзянская судовая справа, заст. цяжба**}’ і біл. **пѣзва** [ж.] ‘письмове повідомлення про виклик куди-небудь; повістка’;

– сільськогосподарські терміни: укр. **молотарня** [ж.] ‘місце для молотьби, очищення та просушування зерна; тік’ {біл. **ток**} і біл. **малатарня** [ж.] ‘машина для молотіння сільськогосподарських культур; молотарка’.

Українсько-білоруські однорідні омонімічні іменники з відношенням семантичного виключення може поєднувати якась ознака, характеристика чи властивість, наприклад:

– розмір: укр. **крѣпка** [ж., діал.] ‘крапля, бризка’ {біл. **крѣпля, пѣрска**} і біл. **крѣпка** [ж.] ‘1) слід від дотику, уколу чимсь гострим; цятка; 2) [грам.] крапка; 3) місце, пункт певного призначення в системі, мережі; точка’;

– кількість: укр. **ста́ток** [ч.] ‘1) відсутність нужди; достаток {біл. **даста́так, даста́ча**}; 2) [перев. мн.] матеріальні засоби // майно, власність {біл. **даста́ткі, бага́цце**}; 3) [тільки одн., розм.] велика кількість {біл. **даста́так**}; 4) [збірн., діал.] худоба {біл. **жывѣла, скаціна, бы́дла**}’ і біл. **ста́так** [ч.] ‘1) стадо, гурт, череда, табун, отара, згряя; 2) поголів’я худоби; стадо’;

– колір: укр. **кра́ска** [ж., розм.] ‘1) фарба {біл. **фа́рба**}; 2) рум’янець {біл. **румя́нец**}’ і біл. **кра́ска** [ж., розм.] ‘квітка’;

– протяжність: укр. **смуга** [ж.] ‘1) довгий рівний слід на якійсь поверхні; 2) довга вузька частина якогось простору; 3) довгастий шматок якогось матеріалу; 4) видовжена ділянка чого-небудь; пояс; 5) неширока ділянка орної землі; 6) [перен.] проміжок часу, період; 7) [перен.] настрої, стан; 8) [перен.]

послідовний ряд явищ, подій тощо' {біл. **паласá**} і біл. **смугá** [ж.] '1) легка, схожа на дим пелена туману; серпанок, паволока, імла, юга; 2) [перен.] те, що перешкоджає ясно бачити, затуманює зір; полуда';

– консистенція / структура: укр. **повсть** [ж.] 'грубий матеріал, зваляний із вовни; повстина' {біл. **лямец**} і біл. **поўць** [ж.] 'шерсть; підшерстя';

– ірреальність: укр. **манá** [ж.] '1) уявний образ, що ввижається комусь; привид, примара; 2) за уявленнями забобонних людей – навіяне злим духом' {біл. **прывід, здань, насланне / насланне**} і біл. **манá** [ж.] 'неправда, брехня';

– міра вияву: укр. **поку́та** [ж.] '1) визнання своєї провини, шкодування про свої лихі вчинки; каяття {біл. **ка́янне, раска́янне, пака́янне**}; 2) кара за провину, лихий учинок тощо; спокута {біл. **выкупле́нне [віны], загла́джванне [віны]; ка́ра, пакара́нне, спагна́нне**}; 3) церковна кара за злочини або гріхи {біл. **епіты́м'я**}' і біл. **паку́та** [ж.] 'велика фізична або душевна мука; страждання'.

Серед українсько-білоруських етимологічно тотожних міжмовних омонімів зі значенневою несумісністю є чимало віддієслівних іменників з абстрактним і конкретним значенням. Деякі з них (охоплені спільною тематикою чи наділені певною характеристикою) ми вже розглянули вище. Із проаналізованих прикладів, неважко було помітити, що ці іменники, навіть далеко розійшовшись семантикою в порівнюваних мовних системах, не втратили тісного зв'язку з твірними дієсловами обох мов, часто тотожними у плані змісту. Тим-то такі іменникові омонімічні опозити, коли не мають тематичної чи ознакової спільності, різняться головно типом значення, якого їм може надавати дієслівна дериваційна база (спосіб, засіб, місце, стан, наслідок дії чи назва самої дії), та/або дериваційною семою (у разі багатозначності твірних дієслів).

Наприклад, український іменник **ві́крутка** [ж.] означає спритну дію для досягнення чого-небудь чи ухилення від чогось {біл. **ві́крут**} та інструмент для загвинчування й відгвинчування {біл. **адвё́ртка**}, а його білоруський омонімічний корелят **ві́крутка** [ж.] – вихід із важкого становища. Іменник **про́ща** [заст.] має в українській мові дві семи – 'паломництво, богомілля'

{біл. паломніцтва, багамолле} і ‘відпущення гріхів’ {біл. адпушчэнне / дараванне грахоў}, а його білоруський опозит **пробшча** [ж., заст.] лише одну – ‘місце богомилля чи паломництва; святиня’. Різницю дериваційних сем твірних дієслів яскраво ілюструють такі іменникові оморари: укр. **відкиди** [мн., діал.] ‘1) схили» {біл. адхоны, адкóсы}; 2) відбитки, віддзеркалення {біл. адбіткі, адлюстраванні} і біл. **адкіды** [мн.] ‘непридатні залишки чого-небудь; відходи’, укр. **закót** [ч.] ‘відігнутий і пригладжений край чого-небудь’ {біл. адварót} і біл. **закót** [ч.] ‘фронтон (зазвичай із тонких обтесаних колод)’.

Наведемо ще кілька зразків іменникових омонімічних опозицій з віддієслівними корелятами: укр. **збиток** [ч.] ‘1) матеріальна втрата {біл. стрáта}; 2) [розм.] лихо, шкода {біл. шкóда, урón}; 3) [діал., тільки мн.] пустоці, жарти {біл. свавóльствы, жáрты}’ і біл. **збытак** [ч., розм.] ‘надлишок, надмір’, укр. **здáння** [с., діал.] ‘думка, погляд’ {біл. думка, пóгляд} і біл. **здáнне / зданне** [с., розм.] ‘примара, привид, привиддя’. До міжмовної омонімії іменників першої оморари спричинилася полісемія префікса **з-**, який в українській та білоруській мовах може вказувати на рух униз і зменшення, а також – унаслідок злиття з префіксом **-із** – на максимальний ступінь. Що ж до другої оморари, то іменники в ній походять від тотожних змістом дієслів укр. **здáтися** і біл. **зда́цца**, які в обох мовах мають дві семи – ‘набути в чийсь уяві того чи того вигляду’ (дериваційна для українського корелята) і ‘постати в уяві; привидітися’ (дериваційна для білоруського корелята).

Осібнo відзначимо ті іменникові омонімічні опозиції, де принаймні один із корелятів, маючи тільки (або переважно) форму множини, називає щось одиничне чи, навпаки, маючи тільки (або переважно) форму однини, окреслює щось збірне: укр. **на́доба** [ж., діал.] ‘потреба, необхідність’ {біл. патрэ́ба, неабхóднасьць} і біл. **надóба** [ж., тільки одн., діал.] ‘різні речі щоденного вжитку; начиння’, укр. **хавту́ри** [ч. і ж., мн., заст.] ‘1) побори натурою, які брало духівництво {біл. збо́ры, абро́кі} 2) милостині {біл. міласціны}; 3) хабарі {біл. ха́бары}’ і біл. **хаўту́ры** [тільки мн.] ‘1) обряд поховання небіжчика; похорон; 2) обрядовий обід за упокій померлого; поминки’.

Тотожні етимологічно, але цілком розбіжні семантично прикметники української та білоруської мов найчастіше виражають спільнотематичні ознаки. Серед омопар якісних і відносних прикметників фіксуємо, зокрема, ті, де опозити називають:

– зовнішньо-конфігураційні особливості предметів: укр. **бахма́тий** [розм.] ‘мішкуватий (про одяг)’ {біл. **мехавáты**} і біл. **бахма́ты** ‘розкидистий, гіллястий’; укр. **купча́стий** ‘1) який має вигляд густо, щільно розміщених купок {біл. **ку́чны; кучавы́**}; 2) згрупований навколо точки влучення (про стрільбу) {біл. **ку́чны**}; 3) повний з верхом {біл. **поўны з ко́птурам**}’ і біл. **купча́сты** ‘1) пишний, крислатий, кронистий; 2) укритий купинами; куп’янистий, купинястий’;

– особливості характеру чи психічного стану людини: укр. **квапні́й** ‘1) [розм.] квапливий, поспішний {біл. **паспéшлівы**}; 2) [діал.] спокусливий {біл. **спакúслівы, прыва́бны**}’ і біл. **квáпны** [розм.] ‘1) який прагне збагачення, наживи; 2) який дуже бажає, прагне чогось’ {укр. **жаді́бний**};

– фізичні й практичні особливості людей та предметів: укр. **мо́жний** [заст.] ‘який має владу, вплив, авторитет; могутній {біл. **магу́тны**}; 2) заможний {біл. **бага́ты**}; 3) [діал.] можливий, допустимий {біл. **магчы́мы, мажлі́вы**}’ і біл. **мажны́** ‘огрядний, дебелий, кремезний’;

– властивості, сприймані органами чуття: укр. **докла́дний** ‘грунтовний, детальний, вичерпний’ {біл. **падраба́жны**} і біл. **дакла́дны** ‘1) який відповідає істині; 2) цілком відповідний правилам, вимогам; 3) чітко визначений, конкретний; 4) пунктуальний; 5) влучний, спрямований у ціль’ {укр. **то́чний**};

– характеристики за податливістю певній дії: укр. **пливкі́й** [рідко] ‘1) який легко топиться, плавиться; топкий, плавкий {біл. **то́пкі, плаўкі́**}; 2) [перен.] нечіткий, розпливчастий {біл. **расплы́ўчаты, расплы́вісты**}; 3) швидкоплинний {біл. **хуткаце́чны, хуткабе́жны**}’ і біл. **плы́ўкі** ‘який легко розмивається (про ґрунт); пливучий’;

– ознаки щодо дії: укр. **покупні́й** ‘1) який купують десь {біл. **купле́ны**}; 2) [розм.] такий, якого можна підкупити; підкупний {біл. **падкупны́**}’

і біл. **пакупны** ‘1) пов’язаний із можливостям купувати; 2) установлений на момент купівлі (про ціну)’ {укр. **купівельний**}.

Однак є, звісно ж, і такі омонімічні опозиції, у яких прикметникові кореляти окреслюють гетерогенні ознаки, наприклад:

– особливість характеру чи психічного стану людини і властивість, сприйману органами чуття: укр. **бачний** [діал.] обачний {біл. **абачлівы**} і біл. **бачны** ‘доступний зорові; видимий’; укр. **несамовітий** ‘1) нездатний відповідати за свої вчинки; навіжений; 2) дуже інтенсивний, нестримний, значний силою свого вияву’ {біл. **шалёны**} і біл. **несамавіты** ‘1) непоказний на вигляд; непривабливий; 2) не зовсім добрий; поганий’;

– ознаку щодо дії і властивість, сприйману органами чуття: укр. **виявний** ‘такий, якого можна виявити’ {біл. **выяўляльны**} і біл. **выяўны** ‘1) очевидний для всіх; явний, безперечний; 2) виразний’;

– ознаку щодо абстрактного поняття і властивість, сприйману органами чуття: укр. **поку́тний** ‘стосовний до **поку́ти**’ {біл. **пакаўнны**} і біл. **паку́тны** ‘1) який завдає страждань, муки; болючий, болісний, гризотний; 2) сповнений страждання, муки; викликаний стражданням, мукою; стражденний’;

– ознаку щодо обставин дії і практичну особливість людини: укр. **дійсний** ‘1) який насправді існує або існував; реальний {біл. **рэчаісны**}; 2) який має законну силу, зберігає чинність; правочинний {біл. **дзэючы**}’ і біл. **дзэйсны** ‘здатний активно діяти, впливати на що-небудь; дійовий’.

Як можна зрозуміти з наведених омонімів, гетерогенність ознак, окреслюваних ад’єктивними корелятами, пов’язана насамперед з тим, що в одній мові прикметник належить до розряду якісних, а в іншій – до розряду відносних. Окрім того, прикметникова опозиція укр. **поку́тний** – біл. **паку́тны**, похідна від іменникової опозиції укр. **поку́та** – біл. **паку́та**, розглянутої вище, засвідчує, що прикметники, утворені за допомогою аналогічних афіксів від різномовних омонімічних іменників, охоплених семантичним виключенням, також мають цілком розбіжні значення.

Цю закономірність демонструють і відприкметникові прислівники: укр. **бахма́то** і біл. **бахма́та**, укр. **бачно** і біл. **бачна**, укр. **ква́пно** і біл. **ква́пна**,

укр. **дійсно** і біл. **дзе́сна**, укр. **докла́дно** і біл. **дакла́дна**, укр. **несамовіто** і біл. **несамавіта**.

Поряд із відприкметниковими в аналізованій групі зафіксовано омопару відіменникових атрибутивних прислівників, один з яких – означальний способу дії, а другий – обставинний місця: укр. **устя́ж** ‘упростяж, цугом’ {біл. **наўсця́ж**, **цўгам**} і біл. **усця́ж** [діал.] ‘на всьому просторі; скрізь’. Обидва кореляти, як бачимо, зберігають у своїх значеннях відтінок протяжності.

Отже, значеннєво несумісні міжмовні омоніми виникають унаслідок специфічного для кожної мови розвитку етимологічно тотожних лексем (дієслів, іменників, прикметників, прислівників) і зазвичай мають схожий характер значення, належать до певного тематичного класу або виявляють якусь спільну властивість. Чимало омонімів у цій групі породжено полісемією словотвірних засобів (префіксів, афіксів) та/або різними семами багатозначних дериваційних корелятів, часто ідентичних змістом. Відіменникові прикметники та відприкметникові прислівники, аналогічно утворені від омопар дослідженого типу, теж вступають у відношення семантичної несумісності.

2.1.2. Омоніми зі значеннєвою дивергенцією. Українсько-білоруські етимологічно тотожні омоніми із значеннєвою дивергенцією мають у плані змісту не тільки відмінності, а й збіг. Через це їх уважають частковими, а сутність відношень між ними кваліфікують як семантичне включення або семантичний перетин.

Відношення *семантичного включення* притаманні тим міжмовним омонімам, один з яких значеннєво охоплює другий, тобто має більше змістове наповнення. Співвідносні семи таких слів можуть і цілком збігатися, і дещо різнитися обсягом. Відповідно до того, скільки сем мають слова і як семи корелюють між собою в розгляданій опозиції, міжмовні омоніми з відношенням семантичного включення можна схематично поділити на чотири групи.

Першу групу репрезентують омопари, у яких український корелят має одне значення, а білоруський – кілька, тобто є багатозначним.

До цієї групи належать передусім дієслова, що можуть називати як емоційні, так і фізичні дії: укр. глумітися [недок.] ‘кпйти, ображати, знущатися⁷’ і біл. глуміцца [недок., розм.] ‘1) марнуватися, нищитися, псуватися; 2) знущатися, кпйти, насміхатися’, укр. налигати [док.] ‘накинути мотузку, ремінь на роги або шию худобі // зв’язати когось’ і біл. налыгаць [док.] ‘1) зв’язати, з’єднати мотузкою, ременем тощо; 2) нанизати; 3) наловити за допомогою аркана’. Друга дієслівна опозиція походить від дієслівної опозиції укр. лигати [док.] ‘накидати мотузку, ремінь на роги або шию худобі // мотузкою, ременем з’єднувати докупи’ і біл. лыгаць [док.] ‘1) накидати мотузку, ремінь на роги або шию худобі // мотузкою, ременем з’єднувати докупи; 2) нанизувати’, теж охопленої семантичним включенням, і від спільної семи творить пару співвідносних іменників укр. **налигач** – біл. **налыгач** із тотожним значенням «мотузка або ремінь, який накидають худобі на роги (рідше на шию), щоб кудись повести чи десь прив’язати». Як бачимо, полісемія білоруської лексеми **налыгаць** зумовлена тим, що твірне дієслово **лыгаць** віддавна має в білоруській мові два основні значення. Що ж до семи «наловити за допомогою аркана», то вона, очевидно, виникла під впливом подібності способу дії.

Серед українських іменників, що корелюють із білоруськими багатозначними словами, є назви істот. Значення білоруських відповідників у таких парах зумовлене:

– поєднанням в одному слові кількох сем: укр. **фарботёр** [ч.] ‘товкач для розтирання фарб’ і біл. **фарбацёр** [ч.] ‘1) робітник, який розтирає фарби; фарботерник; 2) товкач для розтирання фарб’;

– розвитком переносних значень: укр. **бўсел** [ч.] ‘делека, чорногуз’ і біл. **бўсел** [ч.] ‘1) делека, чорногуз; 2) [перен., розм.] висока пляшка горілки’.

Іменники цієї групи, які називають неістоту, мають найрізноманітніші значення – конкретні й абстрактні: укр. **бриль** [ч.] ‘капелюх’ і біл. **брыль** [ч.] ‘1) капелюх; 2) козилок головного убору; 3) [перен.] піддашня над входом’, укр. **дихавіця** [ж., діал.] ‘ядуха, астма’ і біл. **дыхавіца** [ж.] ‘1) ядуха, астма;

⁷ Тут і далі різними типами ліній у межах пари міжмовних омонімів підкреслено співвіднесені семи.

2) западина в нижній передній частині грудної клітки’, укр. **часіна** [ж.] ‘короткий відтинок часу’ і біл. **часіна** [ж.] ‘1) короткий відтинок часу 2) пора, час, період; 3) [уроч.] знаменний проміжок часу’.

Іменники, твірні для дієслів чи похідні від них, називають переважно стан, наслідок дії або саму дію: укр. **глум** [ч.] ‘дія за знач. **глумітися**’ і біл. **глум** [ч.] ‘1) дія за знач. **глуміць** {марнувати, нищити, псувати}; 2) дія за знач. **глуміцца** {марнуватися, нищитися, псуватися}; 3) дія за знач. **глуміцца** {глумитися}; 4) щось змарноване, зіпсоване’, укр. **задума** [ж.] ‘стан того, хто **заглибився в думки, роздуми**’ і біл. **задума** [ж.] ‘1) щось задумане; намір, план; 2) головна думка, ідея художнього твору; 3) стан того, хто **задумався; задумливість**’. Полісемія білоруського іменника **задума** пов’язана з тим, що він сполучає в собі значення двох українських іменників – **задума** і **зідум**.

Серед українських прикметників, співвіднесених із білоруськими багатозначними словами, переважають слова, утворені від дієслів, зокрема від дієприкметників: укр. **видатний** ‘який **вирізняється серед інших надзвичайними рисами, якостями, особливостями**’ і біл. **выдátны** ‘1) який **вирізняється серед інших; широковідомий;** 2) незвичайний, винятковий // знаменний; 3) дуже добрий; відмінний’, укр. **складаний** ‘який можна складати завдяки рухомому поєднанню частин’ і біл. **складáны** ‘1) який складається з кількох частин, елементів; 2) який становить систему багатьох взаємозв’язаних частин // хитромудрий, вигадливий своєю формою, будовою; 3) який характеризується сукупністю взаємозв’язаних явищ, відношень, ознак та ін.; 4) який поєднує в собі різноманітні, часто суперечливі особливості, риси (про людину, її вдачу тощо); 5) важкий для розуміння, розв’язання, здійснення; 6) який **можна складати завдяки рухомому поєднанню частин**’.

Є, певна річ, і прикметники іменникового походження, наприклад: укр. **зічний** ‘який голосно, різко звучить’ і біл. **зы́чны** ‘1) який голосно, різко звучить; 2) [лінгв.] утворюваний внаслідок проходження сильного струменя повітря через перепону в якомусь місці мовного апарату (про звуки мови)’.

Полісемію білоруського корелята спричиняє використання його в термінологічній системі мовознавства.

Відзначимо ще пару омонімічних прикметників укр. **драпі́жний** [розм.] ‘сповнений бажання захопити щось, оволодіти чимсь’ і **драпéжны** ‘1) який живиться іншими тваринами (про тварин); 2) [перен.] сповнений бажання захопити щось, оволодіти чимсь’. Вона цікава тим, що пряме і єдине значення українського корелята виявляється в білоруській мові переносним. Точним відповідником білоруського прикметника **драпéжны** є в українській мові лексема **хіжий**. Так само співвідносяться й похідні від них іменники укр. **драпі́жник** – біл. **драпéжник** {хижак}.

До другої групи належать омонімічні опозиції, у яких білоруське слово має одне значення, а українське є багатозначним.

Дієслова цієї групи також називають головно найрізноманітніші дії: біл. **в́ймавіць** [док.] ‘передати голосом звуки, слова своєї або чужої мови’ і укр. **в́имовити** [док.] ‘1) передати голосом звуки, слова своєї або чужої мови; 2) сказати, промовити // висловити думку, враження, почуття; 3) [розм.] випрохати // домовляючись, домогтися вигоди; 4) [діал.] дорікнути; 5) [діал.] відмовити’, біл. **м́ілава́цца** [недок.] ‘виявляти взаємну любов, пеститися; обійматися’ і укр. **милува́тися** [недок.] ‘1) пестити одне одного, виявляючи взаємне кохання, ніжність; 2) дивитися на кого-, що-небудь, відчуваючи приємність; любитися // захоплюватися чимсь; 3) мати втіху від чогось’. У першій омонімічній опозиції полісемія українського дієслова зумовлена різними значеннями, яких може надавати префікс **ви-**. Значення дієслів другої опозиції зумовлені твірними корелятами біл. **м́ілава́ць** [недок.] ‘пестити, голубити; любити’ і укр. **милува́ти** [недок.] ‘1) [нар.-поет.] пестити, голубити; любити; 2) бути джерелом приємних почуттів; бути приємним для кого-небудь’. Як бачимо, друга й третя семи українського дієслова **милува́тися** розвинулися з другої семи дієслова **милува́ти**.

Багатозначність українських іменників-істот, співвіднесених із білоруськими однозначними словами, спричинена здебільшого поєднанням у слові кількох самостійних значень, що виникли в процесі еволюції зіставлених семантичних

структур: біл. **бахур** [ч., діал.] ‘хлопчик; дитина’ і укр. **бахур** [ч.] ‘1) [лайл.] розпусник; залицяльник, полюбовник; 2) [зневажл.] позашлюбна дитина; байстрюк; 3) [діал.] хлопчик; дитина’, біл. **адналéтак** [ч.] ‘однорічна рослина, тварина’ і укр. **однóліток** [ч.] ‘1) ровесник; 2) однорічна рослина, тварина’. Прикметно, що значення, яке поєднує іменники першої омпари, діалектне для обох мов, а інші семи, властиві українському слову, також марковані й мають негативне емоційно-експресивне забарвлення.

Білоруські іменники цієї групи, які окреслюють неістоту, переважно наділені значенням:

– предметності: біл. **завушніца** [ж.] ‘прикраса у вигляді кільця, дармовиса та ін., що прикріплюється до мочки вуха’ {сережка} і укр. **завушниця** [ж.] ‘1) запалення завушних залоз; 2) [діал.] сережка’, біл. **квітók** [ч., розм.] ‘квитанція, розписка’ і укр. **квітók** [ч.] ‘1) паперова або картонна картка певної форми з відповідним написом, яка дає право користуватися чим-небудь, входити куди-небудь, брати участь у чомусь тощо; 2) документ, особове посвідчення про належність до організації, товариства, установи і т. ін.; 3) квитанція, розписка; 4) [заст.] судова повістка; 5) [заст.] дозвіл’;

– місця: біл. **гайнó** [с., діал.] ‘лігво’ і укр. **гайнó** [с.] ‘1) [розм.] гній, кал; 2) лігво;’, біл. **сухадóл** [ч.] ‘безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води’ і укр. **суходіл** [ч.] ‘1) безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води; 2) материк, суша’;

– речовинності: біл. **кiпень** [ч.] ‘вода під час кипіння; окріп’ і укр. **кiпень** [ч.] ‘1) [розм.] окріп; 2) [перен.] біла піна на воді під час її бурхливого вирування’, біл. **лўда** [ж.] ‘сплав олова зі свинцем, яким покривають металеві вироби; полуда’ і укр. **лўда** [ж.] ‘1) бильмо; 2) шар олова або олов’яно-свинцевого сплаву, яким покривають металеві вироби; полуда; 3) [діал.] омана, брехня; 4) [іст.] верхній одяг, шати’.

З-поміж наведених іменників-неістот лише українська лексема **кiпень**, як свідчать словники, набула переносного значення. Решта іменників ілюструють нерівномірний семантичний розвиток слів у близькоспоріднених мовах.

У цьому світлі окремого коментаря, на нашу думку, заслуговує український іменник **лúда**, що поєднує в собі зовсім різні значення. Згідно з етимологічним словником української мови, тільки перше й друге значення цього іменника можна напевно вважати спорідненими. Найчастіше їх пов'язують із снн. **loden** «п'яти». Тоді сема «більмо» також видається метафоричною. Що ж до третьої та четвертої сем, то кожна з них, найімовірніше, має своє походження, відмінне від описаного вище, і потребує, очевидно, окремого слова в реєстрі.

Поряд з іншими іменниковими опозиціями зафіксовано кілька пар, у яких українські полісеманти мають сему «біда»: біл. **пéня** [ж.] 'грошове стягнення за невиконання або прострочення зобов'язань' і укр. **пеня́** [ж.] '1) грошове стягнення за невиконання або прострочення зобов'язань; 2) [заст.] штраф; 2) [заст.] ремство, скарга; 3) [заст.] біда, горе', біл. **ха́лепа** [ж., розм.] 'погода зі снігом та дощем; мокрий сніг' і укр. **ха́лепа** [ж.] '1) якась несподівана, прикра подія; біда, нещастя, неприємність; 2) [заст.] негода'.

Серед пар віддієслівних іменників домінують ті, у яких білоруський моносемант називає стан або наслідок дії: біл. **вылі́вак** [ч.] 'яйце, знесене без шкаралупи' і укр. **ві́ливok** [ч.] '1) яйце, знесене без шкаралупи; 2) [спец.] вилитий із металу напівфабрикат', біл. **запале́нне** [с., мед.] 'хвороба, яка супроводиться підвищенням температури, припухлістю, почервонінням ураженої частини тіла' і укр. **запа́лення** [с.] '1) дія за знач. **запаліти**; 2) [спец.] пристрій, що викликає спалах горючої суміші у двигунах внутрішнього згорання; запалювання; 3) [мед.] хвороба, яка супроводиться температурою, припухлістю, почервонінням, болем уражених органів або частин тіла'. Полісемію українських корелятивів і в першій, і в другій омонімічній опозиціях спричинила поява у слів термінологічних значень. Білоруський же іменник **запале́нне** з набуттям термінологічної семи втратив основну – назву дії.

Омонімічні прикметники цієї групи описують здебільшого зовнішні ознаки: біл. **багні́сты** 'з багнищами; болотистий' і укр. **багні́стий** '1) з багнищами; болотистий, грузький; 2) укритий грязюкою; грязький', біл. **жадлі́вы** 'жадібний, ненаситний' і укр. **жадлі́вий** [рідко] '1) жадібний, ненаситний;

2) корисливий; 3) який дуже хоче пити; спраглий'. Полісемія українського корелята в першій опозиції зумовлена твірним іменником **багно́** [с.] з двома основними значеннями – «болотисте місце; трясовина, болото» і «розм'якла від води земля на дорогах, стежках тощо; грязюка». Семи українського корелята в другій опозиції співвідносяться із семами іменника **жада́** [ж., діал.] '1) велике бажання пити; спрага; 2) нестримне бажання // постійне прагнення чогось', що походить, як і аналізований прикметник, від дієслова **жада́ти**, позбавленого в сучасній літературній мові значення «відчувати спрагу», дериваційного для обох лексем.

Прислівники, утворені від прикметників цієї групи, також найчастіше вступають у зв'язки міжмовної омонімії: біл. **жадліва** і укр. **жадліво**.

Третя група найбільш численна. Її складають опозиції, у яких одне із зіставлених багатозначних слів охоплює всі лексико-семантичні варіанти та переносні значення іншого полісемантичного слова й має, крім них, іншу змістову частину.

Дієслова цієї групи означають як дію: укр. **звезті́** [док.] '1) везучи, доставити кудись багатьох, багато чого-небудь; 2) везучи, спустити вниз; 3) везучи, підняти вгору; 4) взяти з собою і відвезти куди-небудь; 5) [фам.] сильно вдарити когось' – біл. укр. **звѣзці́** [док.] '1) везучи, доставити кудись багатьох, багато чого-небудь; 2) везучи, спустити вниз; 3) везучи, підняти вгору; 4) взяти з собою і відвезти куди-небудь; 5) [фам.] сильно вдарити когось', так і стан чи перехід з одного стану в інший: укр. **вілюдніти** [док., розм.] '1) змужніти, подорослішати // стати гарнішим // поправитися, покращати; 2) [перен.] навчитися правил поведінки, стати вихованим; 3) знелюдніти' – біл. **вілюднець** [док.] '1) стати ...рослим, ...гарним, ...фізично розвинутим; 2) [перен.] стати вихованим'. Першу з наведених опозицій становлять дієслова руху з префіксом **з-**, що в усіх слов'янських мовах указує, зосібна, на напрям униз або на переміщення звідкись. Згадані семи, як бачимо, властиві й аналізованим дієсловам, але в українській мові (подібно до серболужицьких мов) префікс **з-** може вказувати ще на рух угору (див., зокрема, [58, т. 1, с. 171]).

У білоруській мові йому в цьому разі відповідає префікс *уз-/ўз-*. Тим-то такі дієслова вступають або у відношення семантичного включення (за відсутності в білоруського дієслова специфічних сем), або у відношення семантичного перетину (за наявності в білоруського дієслова принаймні однієї відмінної семи). У другій опозиції українське дієслово має більше сем через багатозначність префікса **ви-**, який може закладати різні, часом протилежні значення.

Непохідна іменникова лексика представлена тут здебільшого назвами:

– предметів різного вжитку: укр. **крісло** [с.] ‘1) різновид широкого, переважно м’якого стільця з бильцями та зручною спинкою; фотель; 2) [діал.] стілець; 3) [перен.] місце роботи, посада’ і біл. **крэсла** [с.] ‘1) стілець; 2) широкий предмет меблів для сидіння з бильцями та зручною спинкою; фотель; 3) [перен.] місце роботи, посада; 4) вставка в штанях у формі клинців’, укр. **прут** [ч.] ‘1) довга тонка зрубана або зламана гілка без листя; 2) тонка гілка дуже гнучкої рослини; 2) тонкий металевий стрижень; 3) [діал.] міра земельної площі, що дорівнює приблизно гектарові; вузький шматок поля’ і біл. **прут** [ч.] ‘1) довга тонка палиця без сучків; 2) довгий металевий стрижень’;

– знарядь та їхніх частин: укр. **мотіка** [ж.] ‘1) найдавніше ручне знаряддя для оброблення ґрунту під посів у формі палиці, звичайно з кам’яним або металевим клинком; 2) копаниця, сапа; 3) кирка’ і біл. **мацька** [ж.] ‘1) найдавніше ручне знаряддя для оброблення ґрунту під посів у формі палиці, звичайно з кам’яним або металевим клинком; 2) копаниця, сапа’; укр. **ствол** [ч.] ‘1) частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, дістаючи напрям польоту, куля або снаряд; 2) [гірн.] вертикальна або похила частина шахти, яка має вихід на поверхню; 3) [розм.] предмет, пристрій, що має форму прямої труби’ і біл. **ствол** [ч.] ‘1) надземна частина дерева, яка тримає на собі гілки та листя; 2) [архіт.] основна частина колони між базою і капітеллю; 3) частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, дістаючи напрям польоту, куля або снаряд; 4) [гірн.] вертикальна або похила частина шахти, яка має вихід на поверхню; 5) предмет, пристрій, що має форму труби; 6) орган або тканинний утвір в організмі, які мають вигляд трубки’;

– місця або приміщення: укр. **кряж** [ч.] ‘1) пасмо невисоких гір, горбів; гірська гряда; 2) гірський хребет; 3) [рідко] пагорб, узвиштя; 4) [перев. мн., розм.] крижі, попереk // задня частина тулуба тварини; 5) [діал.] кругляк, колода // оцупок колоди’ і біл. **кряж** [ч.] ‘1) пасмо невисоких гір, горбів; гірська гряда; 2) кругляк, колода // оцупок колоди’ укр. **ла́зня** [ж.] ‘1) приміщення, де паряться і миються; 2) миття в такому приміщенні’ і біл. **ла́зня** [ж.] ‘1) приміщення, де миються і паряться; 2) [розм.] миття в такому приміщенні; 3) [перен., розм.] прочухан, сувора догана’.

Трапляються серед іменників цієї групи і назви істот: укр. **товáриш** [ч.] ‘1) людина, зв’язана з ким-небудь поглядами, діяльністю, умовами життя тощо; 2) людина, зв’язана з ким-небудь дружбою; щирий друг, приятель; 3) [заст.] звертання до радянського громадянина (зазвичай перед прізвищем, званням, назвою професії) // обов’язкове звертання до члена комуністичної або дружньої партії; 4) [заст.] помічник, заступник; 5) [іст.] козацьке старшинське звання’ і біл. **тава́рыш** [ч.] ‘1) людина, зв’язана з ким-небудь поглядами, діяльністю, умовами життя тощо; 2) [заст.] звертання до радянського громадянина (зазвичай перед прізвищем, званням, назвою професії) // обов’язкове звертання до члена комуністичної або дружньої партії; 3) [заст.] помічник, заступник; 4) [іст.] козацьке старшинське звання’. Як бачимо, білоруському корелятові не притаманна сема ‘щирий друг, приятель’. Найчастіше в сучасній білоруській літературній мові її передають іменником **ся́бар (ся́бра)**.

Загалом, наведені вище приклади іменникових омонімічних опозицій свідчать, що більшість належних до них слів мають у семантичних структурах головно однотипні або взаємозумовлені значення.

Віддієслівні іменники розгляданої групи демонструють широку палітру сем, описуючи процес, стан, наслідок дії, привід, намір чи спробу діяти, а також предмети різноманітного призначення: укр. **за́мах** [ч.] ‘1) спроба насильно відібрати, захопити щось, позбавити чогось; 2) спроба, намір зробити, створити що-небудь; 3) [рідко] змах; 4) розмах’ і біл. **зама́х** [ч.] ‘1) змах; 2) [перен.] спроба, намір зробити, створити що-небудь; 3) [перен.] спроба насильно відібрати,

захопити щось, позбавити чогось', укр. **зачіпка** [ж.] '1) пристрій для зачіпання чого-небудь; 2) вузлик на поверхні тканини; 3) [перен.] суперечка, сварка; 4) [перен.] привід, причина; 5) [перен.] закид, дорікання; 6) [перен.] завада, перешкода у справі' і біл. **зачэпка** [ж.] '1) пристрій для зачіпання чого-небудь; 2) [перен.] привід, причина'. Багатозначність віддієслівних іменників пов'язана насамперед із тим, що вони зазвичай сполучають у собі семи, співвідносні як із незворотними (**замахну́ти, зачепі́ти; замахну́ць, зачапі́ць**), так і зі зворотними дієсловами (**замахну́тися, зачепі́тися; замахну́цца, зачапі́цца**). Але й самі дієслова, чи то зворотні, чи незворотні, наділені здебільшого кількома значеннями (прямими, переносними).

Зіставлені омонімічні прикметники-полісеманти переважно називають характеристики предметів, явищ, істот: укр. **зго́дний** '1) який виявляє згоду; 2) який дотримується з кимсь тих самих поглядів, способу дії; солідарний із ким-небудь' і біл. **зго́дны** '1) який виявляє згоду; 2) який дотримується з кимсь тих самих поглядів, способу дії; солідарний із ким-небудь; 3) який збігається з чимсь; однаковий; 4) дружний, одностайний; 5) узгоджений, злагоджений; 6) зграйний, гармонійний (про музику, співи)', укр. **меткі́й** '1) швидкий і вправний у роботі, дії (про людину) // про рухи такої людини, її руки і т. ін. // який швидко бігає (про людину) // який жваво і спритно рухається (перев. про тварин); 2) кмітливий, бистрий на розум; 3) здатний точно спрямовувати щось у ціль // точно спрямований у ціль // яким влучають без промаху; 4) який має добрий зір; зіркий; 5) [перен.] який точно, чітко розкриває, відбиває суть чого-небудь' і біл. **ме́ткі** '1) здатний точно спрямовувати щось у ціль // точно спрямований у ціль // яким влучають без промаху; 2) який точно, чітко розкриває, відбиває суть чого-небудь'. З наведених прикметникових омопар видно, що кожне з належних до них слів має у своєму наборі близькі, взаємозалежні семи, які, однак, не завжди збігаються із семами іншомовного корелята.

Відприкметникові прислівники цієї групи зазвичай зберігають усі значення, притаманні твірному слову, і теж становлять омонімічні опозиції: укр. **ме́тко** і біл. **ме́тка**.

Четверта група об'єднує випадки, коли одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове. Значеннєва дивергенція між такими омонімічними корелятами виникає за умови, що слово з вузьким чи видовим значенням не має інших, притаманних тільки йому, сем. У цій групі, як свідчить наше дослідження, домінують іменники з конкретними значеннями: укр. **вужа́ка** [ч.] ‘збільш. до **вуж** {неотруйна змія родини вужоподібних}’ і біл. **вужа́ка** [ж.] ‘1) [розм.] загальна назва плазунів із довгим гнучким тілом без ніг; змія, гадина; 2) [перен.] лиха, підступна людина; гад’, укр. **інтерна́т** [ч.] ‘1) гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу; 2) закритий навчальний заклад’ і біл. **інтэрна́т** [ч.] ‘1) будь-який гуртожиток; 2) закритий навчальний заклад’, укр. **кілим** [ч.] ‘1) тканий (часом вишиваний або плетений) візерунчастий виріб, яким оздоблюють стіни, вкривають підлогу тощо; 2) [перен.] те, що цілком укриває якийсь простір’ і біл. **кілі́м** [ч.] ‘1) вовняний безворсий килим ручної роботи; 2) [перен.] те, що цілком укриває якийсь простір’, укр. **ку́холь** [ч.] ‘1) велика череп'яна, скляна або металева посудина для пиття з ручкою у формі вушка; 2) [рідко] висока округла посудина з вузьким верхом і ручкою’ і біл. **ку́халь** [ч.] ‘бокал для пива’. Омопара укр. **вужа́ка** – біл. **вужа́ка** демонструє неоднаковий семантичний розвиток етимологічно тотожних слів, а три інші пари – різну засвоюваність іншомовної лексики у близькоспоріднених мовах.

Схарактеризуємо відношення *семантичного перетину*, наявні тоді, коли зіставлені слова мають як спільну, так і відмінну значеннєву частину. Співвідносні семи таких слів ніби накладаються одна на одну і можуть або збігатися цілком, або різнитися тільки обсягом. Залежно від того, як семи корелюють між собою в конкретній омонімічній опозиції, семантично перетинні омоніми можна умовно поділити на дві групи.

До першої групи (найбільш численної) належать слова, що мають абсолютно збіжні й абсолютно розбіжні семи.

Дієслова цієї групи часто стосуються руху та інших механічних дій: укр. **з'ї́хати** [док.] ‘1) їдучи, спуститися звідки-небудь // їдучи зверху, потрапляти

кудись // зісковзнути, скотитися вниз; 2) їдучи, звернути куди-небудь; 3) зсунутися зі свого місця; збитися; 4) [перен., розм.] непомітно перейти на іншу тему, тон (у розмові, співі тощо); 5) [перен., розм.] втратити попереднє становище, успіхи та ін.; 6) виїхати, вирушити куди-небудь або звідкись; 7) [заст.] приїхати, заїхати кудись; 8) їдучи, підніматися вгору' і біл. з'ехаць [док.] '1) їдучи, спуститися звідки-небудь // їдучи зверху, потрапляти кудись // зісковзнути, скотитися вниз; 2) їдучи, звернути куди-небудь; 3) виїхати, вирушити куди-небудь або звідкись; 4) зсунутися зі свого місця; збитися; 5) [перен., розм.] непомітно перейти на іншу тему, тон (у розмові, співі тощо); 6) [перен., фам.] сильно вдарити; 6) [перен., розм.] схуднути // спасти (про гладкість)', укр. **шарпати** [недок.] '1) тягти кого-, що-небудь посмиком; різко, рвучко смикати // смикаючи, робити щось // рвучко відчиняти, відкидати щось; 2) дерти, тріпати щось; 3) [розм.] штовхаючи, сіпаючи, зрушувати щось; 4) різко, рвучко рушати з місця; 5) [розм.] термосити, сіпати когось, звертаючи на щось увагу, виявляючи почуття // чіпляючись, рвати, завдавати болю; 6) [перен.] порушувати чийсь спокій, настирливо турбуючи, заважаючи; 7) [розм.] шматувати когось, завдавати рани кому-небудь, роздираючи; 8) накидаючись, бити когось // [перен.] завдавати шкоди, збитків, раптово нападаючи // [рідко] нападаючи, оббирати, обкрадати когось' і біл. **шарпаць** [недок., розм.] '1) шелестіти, шурхотіти; 2) з шурхотом торкатися чогось, шкрябати; 3) шукати; 4) дерти, тріпати щось'. Омонімічна опозиція укр. з'їхати – біл. з'ехаць ілюструє, власне, семантичний перетин рухових дієслів, про який ми побіжно згадували в попередньому підрозділі, аналізуючи омпару укр. **звезті** – біл. **звэці**. Що ж до омонімічної опозиції укр. **шарпати** – біл. **шарпаць**, то перші два значення білоруського корелята зберігають чіткий зв'язок із звуконаслідувальною основою. В українському ж дієслові цей зв'язок виявляється не так виразно, але воно у процесі семантичного розвитку набуло чимало однотипних значень із відтінком різкості руху.

Подеколи в омпарах розглядової групи дієслово однієї мови окреслює як механічну, так і ментальну дію (психічний стан, а його корелят – лише

механічну дію або лише ментальну дію (психічний стан): укр. **ві́снувати** [док.] ‘1) зробити висновки // вивести з чогось певне твердження; 2) [рідко] створити в уяві’ і біл. **ві́снаваць** [док.] ‘1) створити основу; 2) [перен.] аналізуючи щось, зробити висновки’, укр. **лунáти** [недок.] ‘1) ширитися в просторі (про звуки); 2) бути сповненим звучання; 2) відлунювати; 3) [перен.] ширитися далеко, бути відомим скрізь’ і біл. **лунáць** [недок.] ‘1) плавно літати, рухатися в повітрі; ширяти, линути; 2) маяти в повітрі; майоріти; 3) [перен.] плисти, ширитися в просторі (про звуки); 4) [перен.] панувати, відчуватися; 5) [перен.] бути охопленим піднесеними або далекими від дійсності почуттями’. У першій з наведених опозицій білоруське дієслово зберегло основне значення й виробило переносне, а українське, набувши двох переносних, утратило основне. Друга опозиція відмітна тим, що український корелят у ній розвинув усі значення навколо звукових механічних коливань, тоді як основні семи білоруського корелята не мають акустичної природи (пор. з укр. **лі́нути**).

Іноді значення механічної дії та ментальної дії (психічного стану) поєднують у собі дієслова обох мов: укр. **мару́дити** [недок., розм.] ‘1) робити щось дуже повільно, зволікати з чимсь; 2) мучити, томити; 3) вередувати, капризувати’ і біл. **мару́дзіць** [недок.] ‘1) робити щось дуже повільно, довго не починати якоїсь справи; 2) [перен.] виявляти нерішучість; вагатися’ – що свідчить про наявність спільних тенденцій в еволюції семантичних структур етимологічно тотожних слів у близькоспоріднених мовах.

Одну з таких тенденцій відбиває й омопара, наведена нижче. Первісно описуючи рух, укр. **приступі́ти** [док.] ‘1) почати щось, узятися до чогось; 2) [розм.] наблизитися, підступити; 3) [перен.] зайти в розмову, знайомство, ближчі стосунки тощо; 4) звернутися до когось із настійним проханням, вимогою; 5) [перен., розм.] раптово охопити когось (про почуття, бажання тощо) // загрожуючи, наблизитися до когось (про неприємності, хворобу та ін.); б) [діал.] наступивши на щось, притиснути’ і біл. **прыступі́ць** [док.] ‘1) наступивши на щось, притиснути; 2) [заст.] наблизитися, підступити; 3) почати щось, узятися до чогось’ розвинули значення початку якоїсь дії.

З іншими активними діями пов'язані, зокрема, значення таких співвіднесених дієслів: укр. **налучі́тися** [док., розм.] '1) випадково з'явитися де-небудь, прийти, зайти та ін. кудись; 2) націлитися на кого-, що-небудь' і біл. **налучы́цца** [док., розм.] '1) випадково з'явитися де-небудь, прийти, зайти та ін. кудись; 2) настати, наблизитися; 3) трапитися з кимсь', укр. **тулі́ти** [недок.] 1) притискати, прикладати щось до чогось або пригортати кого-, що-небудь; 2) розміщувати щось у тісному місці; 3) з'єднувати докупи // [розм.] ліпити (вареники, пироги); 4) [перен., розм.] пов'язувати кого-, що-небудь із кимсь, чимсь' і біл. **туліць** [недок.] 1) притискати, прикладати щось до чогось або пригортати кого-, що-небудь; 2) щулити (про вуха); 3) щулячись, ховати щось у що-небудь; 4) бути притулком для когось; переховувати', укр. **штукува́ти** [недок.] '1) [спец.] зшивати або штопати так, щоб шов, заштопане місце не були помітні; 2) [заст.] складати із шматків' і біл. **штукава́ць** [недок.] '1) забиваючи, закладаючи, закривати наглухо; 2) [спец.] зшивати або штопати так, щоб шов, заштопане місце не були помітні; 3) [перен.] вигадувати, майструвати, винаходити'. Зіставлені дієслівні полісеманти мають приблизно рівну кількість сем, але тільки одна з них, питома для обох мов, забезпечує семантичний перетин.

Деякі дієслівні омпари цієї групи дотичні до мовленнєвої діяльності: укр. **відка́зувати** [недок.] '1) говорити чи писати у відповідь // озиватися; 2) [розм.] заповідати комусь що-небудь; 3) [заст.] відмовляти; 4) [діал.] сваритися на когось' і біл. **адка́зваць** [недок.] '1) говорити чи писати у відповідь // озиватися; 2) чинити, реагувати у відповідь на щось; 3) бути відповідальним за що-небудь; 4) заповідати комусь що-небудь', укр. **відмовля́ти** [недок.] '1) давати відповідь про небажання або неможливість виконати щось; 2) обмежувати в чомусь, позбавляти чого-небудь; 3) не погоджуватися на шлюб; 4) говорити у відповідь, відповідати; 5) переконувати кого-небудь не робити чогось; відраджувати; 6) [перен.] переставати працювати, діяти внаслідок несправності, зіпсованості (про механізми); 7) [перен.] переставати діяти, функціонувати (про частини організму)' і біл. **адмаўля́ць** [недок.] '1) давати відповідь про небажання або

неможливість виконати щось; 2) обмежувати в чомусь, позбавляти чого-небудь; 3) не погоджуватися на шлюб; 4) заперечувати; 5) переконувати кого-небудь не робити чогось; відраджувати; б) [перен.] переставати працювати, діяти внаслідок несправності, зіпсованості (про механізми); 7) [перен.] переставати діяти, функціонувати (про частини організму)'. Наведені омонімічні опозиції прикметні тим, що їхні кореляти утворено від семантично близьких дієслів укр. **казати** (біл. **казаць**) та укр. **мовити** (біл. **мовіць**) за допомогою етимологічно тотожних префіксів укр. **від-** і біл. **ад-**, які в цьому разі надали дієслівним лексемам нейтрального значення дії у відповідь, однак у сучасній білоруській літературній мові воно збереглося лише за дієсловом **адказваць**, а в сучасній українській літературній мові – і за дієсловом **відказувати**, і за дієсловом **відмовляти**. Попри це українська лексема **відмовляти**, як і її білоруський корелят **адмаўляць**, розвинули значення негативної (заперечної) мовленнєвої дії у відповідь, що, ставши згодом основним, породило інші прямі семи, стосовні до сфери мовлення, а також переносні семи немовленнєвого характеру, пов'язані з припиненням функціонування механізмів або частин організму.

Окрім того, дієслова цієї групи можуть фіксувати набуття нової ознаки або називати перехід з одного стану в інший: укр. **засмагнути** [док.] '1) набрати смуглого, темного кольору під дією сонячного проміння й вітру; 2) запектися, пересохнути (про губи, рот)' і біл. **засмагнуць** [док.] '1) зав'язнути, засохнути від нестачі вологи; 2) запектися, пересохнути (про губи, рот)'; укр. **наламатися** [док., розм.] '1) звикнути до чого-небудь, набути навичок у чомусь; 2) змінитися тембром і діапазоном, стати іншим (про голос)' і біл. **наламацца** [док.] '1) [розм.] звикнути до чого-небудь, набути навичок у чомусь; 2) дати тріщину, надламатися'. Найчастіше такі дієслівні лексеми творяться префіксальним способом. Кореляти в першій омонімічній опозиції сягають псл. ***smaga**, що його виводять зі ***smažiti** 'сушити на сонці'. Семи «сушити» і «сонце» стали ключовими для розвитку значеннєвих структур аналізованих слів, не позбавленого, проте, певної асиметрії. Семантичний перетин другої омонімії спричинило двоїсте метафоричне переосмислення

в українській і збереження прямого значення, породженого дериваційним дієсловом **ламáць**, у білоруській мові.

Серед омонімічних іменників розглядової групи виявлено пари, у яких одне або й обидва слова можуть називати істоту: укр. **коза́** [ж.] ‘1) невелика жуйна тварина родини порожнисторогих // самиця козла; 2) [перен., розм.] про жваву, рухливу дівчину; 3) [розм.] волинка; 4) [розм., заст.] в’язниця’ і біл. **казá** [ж.] ‘1) невелика жуйна тварина родини порожнисторогих // самиця козла; 2) [розм.] двометрова мірка у формі розхиленого циркуля; 3) [заст.] заплічні ноші для перенесення цегли на будівництві’, укр. **моца́к** [ч.] ‘1) [розм.] здоровий, дужий чоловік; 2) [діал.] варене яйце, яким б’ються навбитки’ і біл. **маца́к** [ч., розм.] ‘1) здоровий, дужий чоловік; 2) міцний тютюн або напій’. Першу омопару становлять фауноніми, що традиційно мають великий семантичний потенціал, по-різному використовуваний навіть у близькоспоріднених мовах. Не меншою здатністю породжувати різноманітні значення наділено й іменники в другій омопарі, семантично співвідносні (через твірні лексеми укр. **міць** та біл. **моц**) із багатозначними прикметниками укр. **міцний** і біл. **мо́цны**.

Інші зіставлені в цій групі іменники з основним конкретним значенням можуть описувати також механізми, будівлі, споруди або їхні елементи: укр. **мур** [ч.] ‘1) кам’яна або цегляна стіна навколо чого-небудь; 2) вертикальний елемент будівлі, який слугує для підтримання перекриттів і поділу приміщення на частини; стіна // [тільки мн., перен.] про який-небудь будинок, приміщення, установу, заклад і под., де щось відбувається, здійснюється тощо’ і біл. **мур** [ч.] ‘1) мурований будинок; 2) кам’яна або цегляна стіна навколо чого-небудь’, укр. **тяж** [ч.] ‘1) ремінь або мотузка, що з’єднує верхній кінець голоблі з віссю переднього колеса для вирівнювання руху екіпажа; 2) велике дерев’яне кільце, яким з’єднують плуг і колішню; 3) сухожилля; 4) [заст.] вагітність’ і біл. **цяж** [ч.] ‘1) ремінь чи трос, що слугують для передавання тягової сили; 2) ремінь або мотузка, натягнуті від верхнього кінця голоблі до осі переднього колеса для вирівнювання руху екіпажа; 3) скріпа, зв’язка’. Першу з наведених омопар

становлять запозичені через посередництво польської мови германізми, які в українській та білоруській мовах первісно мали значення «кам'яна або цегляна огорожа», збережене дотепер. Інші значення розвинулися вже згодом і нерівномірно закріпилися в літературних стандартах обох мов.

Конкретні поняття виражає й чимало віддієслівних іменників аналізованої групи, зокрема укр. **завáла** [ж., розм.] '1) нагромадження, велика купа чогось зваленого; 2) перекриття, спеціально зроблене навалюванням дерев, каміння тощо' і біл. **завáла** [ж.] '1) пристрій у формі стрижня або палиці для замикання дверей; 2) нагромадження, велика купа чогось зваленого; 3) [перен., розм.] ледар, лежебока', укр. **скру́ток** [ч.] '1) скручений жмут соломи, прядива та ін.; 2) предмет, скручений трубкою, кільцем, клубком' і біл. **скру́так** [ч.] '1) предмет, скручений трубкою, кільцем, клубком; 2) пакунок // клунок'. У першій омпарі значення українського корелята мають ідентичну природу. Одне з них розвинув і білоруський корелят, наділений ще зняряддевою семою, наявною у твірному дієслові **заваліць** і невластивою його українському відповідникові **заваліти**. Відмінні семи слів у другій омпарі зумовлені спільним значенням, якому притаманна загальність.

Є, звичайно, й такі віддієслівні іменники, що називають дію, стан чи наслідок дії: укр. **відка́з** [ч.] '1) [заст.] відмова; 2) [розм.] відповідь' і біл. **адка́з** [ч.] '1) відповідь; 2) реакція, почуття; 3) відгук на щось, викликані чим-небудь дії, вчинки; 4) результат розв'язання математичної задачі; 5) відповідальність', укр. **на́волоч** [ж., зневажл.] '1) [збірн.] підлі, нікчемні, шкідливі для суспільства люди; набрід; 2) [лайл.] нікчемна, підла людина; негідник' і біл. **на́валач** [ж., розм.] '1) захмареність, туман, імла; 2) [лайл.] той, хто прийшов звідкись, нетутешній; приблууда, заброда; 3) [збірн., зневажл.] підлі, нікчемні, шкідливі для суспільства люди; набрід; 4) нещастя, напасть'. Омонімічна опозиція укр. **відка́з** – біл. **адка́з** похідна від омпари укр. **відказáти** – біл. **адказáць**, відповідники недоконаного виду якої розглянуто трохи вище. Значення іменників другої омонімічної опозиції здебільшого стилістично / емоційно забарвлені й тісно переплетені між собою. І хоч

український іменник **на́волоч** не має, приміром, у літературній мові значення «захмареність, туман, імла», воно розвинулося в інших спільнокореневих дериватів (**па́волока**, **заволо́ка**), а сему, пов'язану з насиланням чогось неприємного (нещастя, напасті), зберігає дієслово **наволокти́**.

Дію або стан окреслюють часом і непохідні іменники: укр. **зв'я́га** [ж., діал.] '1) гавкіт; 2) сварка' і біл. **зв'я́га** [ж., розм.] '1) гавкіт; 2) настирливе чіпляння з докорами, вимогами, проханнями', укр. **ла́года** [ж.] '1) лад, згода; 2) лагідність, приязність, ласкавість' і біл. **лагóда** [ж., розм.] '1) приємний спокій, краса; 2) лад, згода'. Відмінні значення іменників першої омпари виробилися, очевидно, під впливом спільної (основної) семи. Що ж до другої опозиції (омографічної), то український іменник **ла́года** поряд з основною семою набув значення властивості, описуваної прикметником **ла́гідний** (пор.: **до́брість** – **добротá**, **бідність** – **бідно́та** / **бідо́та**), тоді як сема «краса» білоруського іменника **лагóда** співвідноситься із семою «приваблювати» багатозначного дієслова **лагóдзіць**, відсутньою в його українського аналога **ла́годити**.

Поодинокі омонімічні іменники цієї групи мають відтінок сукупності: укр. **бе́бехи** [мн.] '1) [зневажл.] речі хатнього вжитку (зокрема постільна білизна); взагалі пожитки; 2) [розм.] нутроші; 3) [розм.] стусани' і біл. **ба́бахі** [мн.] '1) нутроші; 2) [зневажл.] зношені речі, лахи', укр. **тлум** [ч., розм.] '1) натовп, юрба; 2) велика кількість; безліч // [перен.] скупчення, рій (про думки та ін.); 3) метушня, гармидер' і біл. **тлум** [ч., розм.] '1) одуріння, очманіння; 2) метушня, гармидер; 3) натовп, юрба'. Наведені омпари ще раз підтверджують, що асиметрія у плані змісту притаманна не лише власній (перша з наведених опозицій), а й запозиченій (друга опозиція) лексиці.

Зафіксовані омоніми-прикметники найчастіше називають:

– ознаки та властивості, пов'язані з характером дії: укр. **мару́дний** '1) який вимагає багато часу та зусиль; клопітний; 2) повільний, неповороткий; 3) який викликає нудьгу; нудний // набридливий' і біл. **мару́дны** '1) неспішний, нешвидкий; 2) повільний, неповороткий;

3) який вимагає багато часу й зусиль; клопітний, укр. **хвatkій** [розм.] ‘1) який чітко хапає щось; 2) [перен.] беручий, охочий до чогось; 3) схильний до крадіжок; злодійкуватий’ і біл. **хвátкі** [розм.] ‘1) який чітко хапає щось; 2) [перен.] спритний, кмітливий’;

– внутрішні й зовнішні ознаки: укр. **важкій** ‘1) який має велику вагу чи справляє враження великої ваги; 2) густо тканий; 3) нестравний; 4) великий, масивний, позбавлений легкості; 5) повільний, незграбний, втомлений; 6) який вимагає зусиль, нелегкий для виконання; 7) складний для розуміння; неясний; 8) напружений, утруднений; 9) який завдає клопоту, обтяжливий; 10) сповнений труднощів, нестатків, горя; 11) значний ступенем, силою вияву; 12) який дуже вражає, викликає глибокі переживання; 13) сумний, гнітючий, безрадісний; 14) задушливий, ядучий; 15) незлагідний у стосунках; непривітний; 16) який нелегко піддається впливові, вихованню; 17) суворий, похмурий; 18) великий розмірами і потужний у дії; 19) який має потужне озброєння; 20) призначений для виробництва великих і потужних машин, верстатів тощо; 21) [тільки ж., розм.] вагітна’ і біл. **ва́жкі** ‘1) який має велику вагу чи справляє враження великої ваги; 2) [перен.] важливий, змістовний; 3) [перен.] великий, масивний, позбавлений легкості; 4) [перен.] переконливий’, укр. **самітній** ‘1) який міститься окремо, ізольовано; 2) який залишився сам, живе наодинці; 3) який не має сім’ї, близьких; одинокий; 4) який минає без сім’ї, близьких; 5) [рідко] заселений одинокою людиною’ і біл. **самóтны** ‘1) який міститься окремо, ізольовано; 2) який залишився сам, живе наодинці; 3) сумний, журливий’;

– часові й вікові ознаки: укр. **ста́лий** ‘1) постійний, незмінний; 2) урівноважений (про вдачу); 2) безперервний, неминущий; 3) розрахований на довгий час; 5) [перен.] твердий, певний, непохитний’ і біл. **ста́лы** ‘1) який став дорослим, досяг повного розвитку; 2) здатний діяти самостійно, без допомоги; 3) досвідчений, який досяг майстерності; 4) постійний, незмінний; 5) розрахований на довгий час; 6) добре, старанно обдуманий’, укр. **трива́лий** ‘1) який довго триває; довгочасний; 2) [рідко] міцний, тривкий,’ і біл. **трыва́лы** ‘1) міцний,

тривкий; 2) [перен.] витривалий, загартований; 3) незмінний, надійний, стійкий; 4) [розм.] тривний, ситний’.

Як бачимо, семантичні структури прикметників у наведених омопарах здебільшого пропорційні, з певним ступенем значеннєвих коливань, без яких самостійний розвиток мов неможливий. На загальному тлі, щоправда, вирізняється омонімічна опозиція укр. **важкий** – біл. **ва́жкі**. Досить помітна асиметрія цих корелятив зумовлена тим, що українському прикметникові **важкий** найбільш повно із семантичного погляду відповідає в білоруській мові лексема **ця́жкі**. Що ж до білоруського прикметника **ва́жкі**, то він зберігає тісні зв’язки з основною («характеристика предмета, встановлювана у процесі зважування») і породженою нею переносною («вплив, авторитет») семами іменника **вага́**, який, окрім усього іншого, не має в білоруській мові значення «важкий предмет, тягар», наявного в українського іменника **вага́**.

Прислівники, утворені від омонімічних прикметників за допомогою однотипних афіксів, також переважно вступають у відношення семантичного перетину: укр. **мару́дно** і біл. **мару́дна**, укр. **самі́тно** і біл. **само́тна**, укр. **ста́ло** і біл. **ста́ла**, укр. **трива́ло** і біл. **трыва́ла**, укр. **хва́тко** і біл. **хва́тка**.

Окрім відприкметникових, у цій групі зафіксовано й відіменникові прислівники-омоніми: укр. **наві́літ** ‘1) наскрізь із виходом назовні; 2) [розм.] з утратою права продовжувати гру (перев. картярську); 3) [спорт.] у тенісі – наскрізь через майданчик суперника так, що він не може дотягтися до м’яча’ і біл. **наві́лет** ‘1) наскрізь із виходом назовні; 2) [перен.] цілком розуміючи, (перев. з дієсловом **ба́чыць** {бачити}); 3) безперервно протягом якогось часу’, укр. **на́прост** [розм.] ‘1) найкоротшим шляхом, по прямій лінії; 2) [перен.] без натяків’ і біл. **напрóст** ‘1) не зв’язуючи (у снопи), вільно; 2) [діал.] найкоротшим шляхом, по прямій лінії’. Семантичний перетин у наведених омонімічних опозиціях забезпечують здебільшого переносні або спеціальні значення.

Друга група нечисленна. До неї належать пари слів, одне з яких має (поряд з іншими, властивими тільки йому, значеннями) вужче або видове

значення щодо свого омонімічного корелята, наділеного ширшим або родовим значенням. У цій групі представлені головні іменники: укр. **ботві́ння** [с., збірн.] ‘стебла і листя коренеплідних рослин’ і біл. **бацві́нне** [с., збірн.] ‘1) листя і стебла буряків; 2) страва з бурякових стебел і листя’, укр. **пліт** ‘1) огорожа з хворосту, жердин тощо; 2) скріплені рядами колоди для сплаву або для переправи на них по воді’ і біл. **плот** [ч.] ‘будь-яка огорожа’. Омопара укр. **ботві́ння** – біл. **бацві́нне** ілюструє асиметричний розвиток етимологічно тотожних лексем, одна з яких (білоруська), звузивши основне значення до зелені конкретної рослини, набула нового – страви з такої зелені. Щодо іншої омонімічної опозиції, то тут, навпаки, білоруська лексема розширила своє значення, перенісши назву плетеної огорожі на будь-яку огорожу. Назва ж скріплених рядами колод для сплаву або для переправи – під впливом дієслова **плы́сці** {**плісці**} змінилася в білоруській мові на **плыт**.

Отже, значеннева дивергенція міжмовних омонімів найчастіше виникає через різний ступінь розвитку семантичної структури етимологічно тотожних слів (дієслів, іменників, прикметників, прислівників) чи неоднакову засвоюваність запозичень. Коли (а) українському однозначному слову відповідає багатозначне білоруське, (б) білоруській однозначній лексемі відповідає багатозначна українська, (в) одне зі співвіднесених багатозначних слів не лише охоплює всі прямі та переносні значення іншого полісемантичного, а й має специфічну змістову частину або (г) один із корелятів наділений ширшим значенням чи значення одного з них видове, а другого – родове (за умови, що корелят із вужчим або видовим значенням не має інших, властивих тільки йому, сем), значеннева дивергенція породжує семантичне включення, а у випадках, коли (д) співвіднесені полісемантичні слова мають як абсолютно збіжні, так і абсолютно розбіжні семи або (е) один наділений ширшим значенням чи значення одного з них видове, а другого – родове (за умови, що корелят із вужчим або видовим значенням має інші, притаманні тільки йому, семи) – семантичний перетин.

2.1.3. Омоніми зі стилістичною асиметрією. Стилістична асиметрія омонімічних корелятивів трапляється набагато рідше, ніж значення, і виявляється в таких опозиціях: *стилістично нейтральна лексика – стилістично забарвлена лексика, активна лексика – пасивна лексика, загальноживана лексика – лексика обмеженого вживання.*

Розбіжності, пов'язані з належністю слів до різних стилів та сфер вживання (*стилістично нейтральна лексика – стилістично забарвлена лексика*), можна простежити, наприклад, в омопарах укр. **ва́жний** – біл. **ва́жны**, укр. **де́рево** – біл. **дзе́рава**.

Білоруський прикметник **ва́жны** '1) який має велике значення; значущий / поважний, впливовий, авторитетний; 2) сповнений гідності, величний, гордий; 3) [розм.] добротний, гарний' тільки в третьому значенні обмежений розмовною сферою, але стилістичних застережень щодо перших двох його значень немає: *Самае важнае для работніка літаратуры і драматургіі, гэта аўладанне тэхнікай свае справы* (Кузьма Чорний); *З'явіліся першыя вучоныя – важныя профі ў галіне новай стваральнай навукі – смеху* (В. Биков); *А заяц быў вельмі важны і горды* (Білоруська народна казка). Царина вживання українського прикметника **ва́жний**, семантично тотожного білоруському омонімічному корелятові, обмежується в усіх значеннях розмовним мовленням і творами красного письменства: *Пан сотник Уласович був чесного і важного роду* (Г. Квітка-Основ'яненко); *– Я не можу чекати аж до вечора. Маю важне діло в місті* (Б. Лепкий); *–...А млинці важні! Нічого сказати, важні млинці!* (П. Куліш). У стилістично нейтральному контексті найчастіше послуговуються прикметниками, переліченими у тлумаченнях, хіба що сему «значущий» описують головню прикметником **важливий**: *Медицину вирішили поки що не чіпати – медична галузь може набути важливих функцій у відповідальному державному проєкті* [Медыцыну вырашылі пакуль не чапаць – медыцына можа набыць важныя функцыі ў адказным дзяржаўным праекце] (В. Биков, пер. О. Ірванця).

Український іменник **де́рево** з двома основними значеннями «багаторічна рослина з твердим стовбуром та гіллям, яке утворює крону»

і «матеріал із цієї рослини, що його використовують у будівництві й виготовленні різних виробів; деревина» уживаний у всіх стилях: *Птах злетів з **дерева**, піднявся над хаткою, зробивши кілька широких кіл над обійстям* (О. Бердник); *На поперечному зрізі стовбура **дерева** помітні кола, які мають світлу і темну частини* (З посібника); *Ось я перехиляюся через цямрини, що пахнуть вогким **деревом**, пильно вдивляюся вниз, а з самісінької глибини колодязя, з його немисливо далекого дна, так само проглядається моє дитинство...* (А. Дімаров); *Трембіту, брілку та інші подібні до них інструменти виготовляють з **дерева*** (З підручника). Окрім двох основних значень, лексема **дерево** має ще вузькоспеціальні значення (зокрема в математиці та інформатиці) і через метафоричне перенесення входить до складу багатьох термінологічних словосполучень, як-от: *бронхіальне дерево, генеалогічне дерево, дерево залежностей* тощо. Білоруська лексема **дзэрава** обмежена розмовним і (рідше) художнім стилем, а тому її вживають здебільшого тільки в основних значеннях: *Вунь адзін пад **дзэравам** сядзіць, галаву звесіўшы* (А. Макайонок); *Пачынаў тут Ной будаваць каўчэз З таго **дзэрава** ліванскага* (М. Богданович). Усі значеннєві та стилістичні відтінки українського слова **дерево** обіймає білоруський іменник **дрэва**: *Я імчаўся цераз карчы, ламаючы галіны, спатыкаючыся і налятаючы на **дрэвы*** [*Я мчав через хаці, ламаючы гілки, спотикаючыся і наштывхуючыся на **дерева***] (В. Нестайко, пер. В. Ковтун); *У лёгкіх бронхі паслядоўна дзеляцца, утвараючы бранхіальнае **дрэва*** (З підручника).

Стилістичне забарвлення в того чи того слова (або окремої семи) виникає здебільшого через наявність (появу) значеннєво тотожних фонетичних варіантів (**дрэва** – **дзэрава**) або інших слів, наділених відповідними семами й утворених подеколи від спільного кореня за допомогою відмінних дериваційних засобів (**ва́жний** – **важлі́вий** – **пова́жний**, але: **ва́жний** – **добро́тний**, **ва́жны** – **выда́тны**). Що ж до термінологізації певних слів, то її здійснюють фахівці, вибираючи здебільшого для термінів варіанти зі стилістично нейтральної лексики (**дрэва**, а не **дзэрава**).

Можливий варіант опозиції *нейтральна лексика – знижена (піднесена) лексика*, як-от у дієслівній та прикметниковій парах міжмовних омонімів укр. **гендлюва́ти** / **гандлюва́ти**⁸ – біл. **гандлява́ць**, укр. **мно́го** – біл. **мно́га**.

Білоруське дієслово **гандлява́ць** [недок.] ‘1) провадити торгівлю // [перен.] робити щось предметом торгівлі; 2) займатися торгівлею як професією // продавати товар покупцям’ зовсім не має емоційно-експресивного відтінку й цілком відповідає українському дієслову **торгува́ти**: *Але, на жаль, летанісы не заўсёды могуць расказаць, як жылі людзі ў гэтых гарадах, чым займаліся, з кім гандлявалі* (С. Тарасов); *Яна [гаспадыня] піражкамi гандлюе і вас падкормліваць будзе* (К. Кропива); *Чым толькі не гандлююць на тых рынках!* [Чим тільки не **торгують** на тих базарах!] (В. Нестайко, пер. В. Ковтун). Натомість українське дієслово **гендлюва́ти** (**гандлюва́ти**) [недок., зневажл.] ‘торгувати заради наживи; спекулювати’ є підкреслено пейоративним: – *Ти всім гендлював, то не гендлюй часом: він ще помститься за себе* (М. Стельмах); *Та й у храмах отих величних, коли не правлять службу, порядкують лихварі, гендлюють торгаші, навіть худобу заводять, а злодійчуки витягують у роззяв капшуки...* (М. Дочинець).

Коли ж узяти прислівникову омопару, то можна побачити протилежне явище. Український прислівник **мно́го** [уроч.] ‘у великій кількості; багато’ вживають у сучасній літературній мові лише в піднесеному контексті, переважно в поезії: *Нехай Твій дух, що долю взяв криваву, Ще **много** літ живе нам всім на славу!* (Панас Мирний); *Якби ти знав, як **много** важить слово* (І. Франко). Його білоруський омонімічний корелят **мно́га** з тим самим денотативним значенням має нейтральне емоційно-експресивне забарвлення: *Слухай **многа**, а гавары мала* (Прислів’я); ***Многа** слаўненькіх куточкаў Ёсць у нашым краі* (Якуб Колас); *Фразеалагізм – гэта непадзельнае, устойлівае спалучэнне слоў, якое мае адзінае, цэласнае значэнне: ламаць галаву (доўга думаць), непачаты край (**многа**)...* (Зі шкільного підручника).

⁸ Форму **гандлюва́ти** та похідні від неї поряд із **гендлюва́ти** й под. фіксують, зокрема, словник Грінченка [131, т. 1, с. 270] і етимологічний словник української мови [51, с. 494].

Також фіксуємо варіант опозиції *нейтральна лексика – демінутив (аугментатив)*. Наприклад, в іменникових омопарах укр. **овéчка** – біл. **авéчка** та укр. **диті́на** – біл. **дзяці́на**.

Український іменник **овéчка**, похідний від **вівця́** ‘невелика тварина родини порожнисторогих, яка дає вовну, м’ясо, молоко; самиця барана’, належить до зменшено-пестливої лексики: *А Іван Круць із першої парти, недорікувато хихочучи, докинув, щоб я заодно вивчив різницю між баранчиком та овечкою...* (В. Яворівський); *Коли ясне сонечко ще спить, моляться соловій у верболозі; моляться трави і дерева до неба, моляться корівка й овечка, коли лягають спати...* (І. Чендей). Але білоруським іменником **авéчка** позначають будь-яку вівцю – незалежно від розміру та віку: *Не вельмі вадзілася тут і жывёла; помніцца, перад вайною, як абклалі падаткамі на воўну, людзі не тое што авечак і бараноў, кажухі стрыгчы пачалі* (В. Казько); *Раней ледзь не адна авечка давала чалавеку вопратку* (В. Короткевич). Демінутивом до білоруської лексеми **авéчка** є форма **авéчачка**: *Хай смяюцца, думаю, ад таго мне горай не стане, а ягнятка, глядзі, і ўратую, на траўку вясною выйдзе – к восені добрая авечачка ці баранчык будзе* (М. Гіль).

Збільшено-оцінне забарвлення білоруського іменника **дзяці́на** ‘рославий, дужий хлопець’ легко відчуті в таких реченнях: *Покі Юрка не меў чына, Быў нішто сабе дзяці́на* (Янка Купала); *Свята падпсаваў зяць лесніка, белабрысы, вузкатвары дзяці́на, з жорсткімі бялеса-сінімі вачамі* (І. Науменко). В українській мові цьому білоруському іменникові найбільше відповідають лексеми **хлоп’яга**, **паруб’яга**. Що ж до українського іменника **диті́на**, то ним (коли йдеться не про власного сина чи дочку) називають маленького хлопця або маленьку дівчинку: *Як дитиною, бувало, Упаду собі на лихо...* (Леся Українка); *Він [Орядин] усміхнувся так, як би перед ним стояла дитина і оповідала з розгаряченими очима прегарну казочку* (О. Кобилянська). Білоруські еквіваленти – **дзіця́** / **дзіце́**, **дзіця́ня** / **дзіця́нэ**: *Пшеничний не дитина і знає, що й німці – люди [Пшанічны не дзіця і ведає, што і немцы – людзі]* (В. Биков, пер. Г. Петровської).

Розбіжності за частотністю вживання (активна лексика – пасивна лексика) демонструє, приміром, іменникова омопара укр. **місто** – біл. **мэста**, а також прикметникова омопара укр. **будучий** – біл. **будучы**.

Колись широкоживана в білоруській мові лексема **мэста** [с.] у значенні ‘великий населений пункт; зазвичай адміністративний, промисловий, торговий або культурний центр певного регіону’ тепер поступилася іменникові **гóрад** [ч.], хоч її можна побачити ще у творах літераторів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (письменники білоруської діаспори послуговувалися нею й пізніше): *Не люблю я места (па-расейску – горад). Надта там цяснота і вялікі сморад* (Ф. Богушевич); *Паэты вучаць месты, вёскі, Як трэба жыць, багатым быць...* (Янка Купала); *Моладзь, больші лася на прынады места, ужо зрання падалася на спартовыя забавы або стварыла ўжо зрання чэргі на дзённыя кінапаказы* (В. Глибинний). Проте її український омонімічний відповідник **місто** досі широко вживають у всіх стилях мовлення: *Над озером стояло гарне, хоч і невеличке місто, не китайське, не турецьке й не українське, а гарне європейське місто – гарне, біле, чепурне, як цяцька* (І. Нечуй-Левицький); *Ми ішли через блакитне місто, Мовчки зупинились на мосту* (В. Симоненко); *Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації* (З Конституції України). Іменник **гóрод** [ч.] у значенні ‘місто’ має в українській мові яскравий розмовний характер і нині вважається застарілим.

Застарілою є й українська лексема **будучий** ‘який буде, настане // який відбудеться // який з’явиться, житиме пізніше // який стане кимсь // який буде зроблений, досягнутий тощо’, досить популярна ще на початку ХХ ст.: *Відома річ, агент старався вибити з голови Ван Гехтові гадки про будучий мільйон...* (І. Франко); *Очерет уже твердий, з нього що хочеш, те й зробиш: і дудку, і млинок, і «липку» – щоб на будучий рік черешні звисока рвати...* (Г. Хоткевич); *Увесь час балакали ми про нашу стару Європу, про страхіття війни, про будучі перспективи, про нашу милу Україну...* (В. Королів-Старий). Натомість її міжмовний омонімічний корелят

бўдучы – норма сучасної білоруської літературної мови: *Кватэра Капіталіны* нагадвала яму [Брызіну] *яшчэ адну, таксама генеральскую, у якую ён патрапіў, калі заляцаўся да ббудучай жонкі* (В. Некляев); *Дык будзьма і на ббудучыя вершы натхненне ды паперу берагчы!* (А. Ходановіч). У сучасній українській літературній мові йому цілком відповідає прикметник **майбўтній**: *Зібраний у залі безладний, гомінкий, дуже амбїтний парламент цілих три дні бився над нерозв'язною проблемою майбутнього керівника держави* [Сабраны ў залі бязладны, гаманкі, дужа амбїтны парламент тры дні біўся над велізарнай праблемай ббудучага кіраўніка дзяржавы] (В. Биков, пер. О. Ірванця).

З фактичного матеріалу, поданого в попередніх розділах, видно, що застарівати можуть не лише слова, а й окремі семи. Омопари, наведені вище засвідчують дві причини цього – об'єктивну, коли в мові народжується слово, що через певні обставини (наприклад, через спробу віддалитися від мови метрополії) набирає більшої популярності, ніж попереднє (**бўдучий** – **майбўтній**), і суб'єктивну, коли за наявності кількох рівноправних та семантично тотожних лексем одну з них (приміром, дальшу від мови метрополії) витискають з ужитку директивно (**мєста** – **гóрад**).

Розбіжності за характером функціонування (загальноживана лексика – лексика обмеженого вживання) притаманні, зокрема, таким омопарам, як укр. **кормїти** – біл. **карміць** і укр. **тра́вень** – біл. **тра́вень**.

Українське дієслово **кормїти** [недок.] '1) давати корм, їжу // давати дитині груди; 2) забезпечувати їжею, утримувати кого-небудь; 3) [перен.] бути джерелом засобів до існування' сьогодні майже вийшло з ужитку, зберігаючи свої позиції хїба що в розмовному стилі й подекуди в художній літературі: – *Цїлий тиждень лежав він [Володимир] без пам'яті, і я ні на крок не відходив від нього, поїв, кормив, клав до рани трави...* (С. Скляренко); *Відходжу я від блокпосту, говоримо з мамою, чи добре нас кормлять, чи вдягаю я шапку* (Л. Дереш). Але ще не так давно ця лексема функціонувала й в інших стилістичних сферах, зокрема в науковій та публіцистичній: *Щоб недужого*

повернути до нормального стану, ми старалися **кормити** його висококалорійною дієтою, такою як чай з медом, самогонний алкоголь, молоко й сирі яйця (Зі спогадів лікаря, видавця й вояка УПА М. Ріпецького). У сучасній українській літературній мові, замість дієслова **кормити**, використовують переважно лексему **годувати**. Що ж до білоруської лексеми **карміць**, то вона, охоплюючи всі значення українського дієслова **годувати**, більш уживаних синонімів у сучасній білоруській мові не має: – *А ты што думаў – касманаўтаў трэба макухай карміць?* [– *А що ти думаєш – космонавтів тобі макухою годуватимуть?*] (В. Нестайко, пер. В. Ковтун).

Іменник **травень**, яким називають п'ятий місяць року, поряд з іншими усталеними народними назвами місяців, обслуговує в сучасній українській мові всі стилістичні сфери: *В травні трави молоді, Ніби хвилі по воді, Розливаються широко, Аж радіє наше око* (М. Рильський); *1 січня 2024 року набирає чинності Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502...* (З листа МОН). Його білоруський омонімічний корелят **травень** із тим самим значенням мав донедавна у словниках ремарку «застаріле» (нормативним варіантом уважався тільки давній латинізм **май** – єдине запозичення серед офіційних білоруських назв місяців, що асоціативно злилося з лексемою **май** [ч.] ‘перша зелень листяних дерев’). Але останнім часом **травень** помалу повертається до вжитку в білоруське мовлення – не лише в розмовне, а й, скажімо, у засоби масової інформації, хоч досі помітно поступається лексемі **май**, яка функціонує в усіх стилях. За приклад одночасного використання лексем **травень** і **май** на одній сторінці можна навести гороскоп із журналу «Алеся», що його видає найбільша білоруська редакторсько-видавнича установа «Видавничий дім “Звезда”», заснована Міністерством інформації Республіки Білорусь (див. Додаток А).

Неважко помітити, що це протиставлення зазвичай передбачає наявність двох тотожних лексем, одна з яких помалу витискає другу на периферію,

де менш уживана лексема або знаходить собі певну стилістичну нішу, або застаріває. Хоч, як засвідчує білоруський іменник **травень**, застаріла лексика, що позначає незастарілі реалії, завжди може повернутися до вжитку, надто коли її свого часу маркували наказами згори.

У цій групі є омопари з локально маркованими корелятами, обмеженими в уживанні через належність до діалектної лексики, – наприклад, в опозиціях укр. **лоскотати** – біл. **ласкатаць** і укр. **бутелька** – біл. **бутэлька**.

Дієслово **лоскотати** [недок.] ‘1) м’якими дотиками до шкіри викликати легке нервово збудження, звичайно супроводжуване сміхом // викликати легке подразнення у носі, горлі тощо; 2) [перен.] приємно збуджувати, тішити’, поширене, як засвідчує Атлас української мови в трьох томах [4], на всьому українськомовному ареалі, маючи кілька фонетичних варіантів, зокрема **лескотати**, становить норму сучасної української літературної мови: *Отож мурашка де здибле таку мишицю [попелицю], то зараз починає її своїми вусиками лоскотати по животі, поки мишиця не випустить з себе краплину соку* (І. Франко); *Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах* (Г. Тютюнник); [Тенор] *Водить смичком по нервах, лоскоче серце* (М. Коцюбинський). У білоруській літературній мові українському дієслову **лоскотати** відповідає лексема **казытаць**: *Калі Марфа, расчырванелая і расхрыстаная, ішла карміць немаўля, магла б і адварнуцца да печы грудзьмі, не, свеціць Паліводу сваім багаццем і ўдае, што дзіцятка яе губамі казыча...* [Коли Марфа, розпашила й розхрыстана, йшла годувати немовля, могла б і відвернутися до печі грудьми, ні, світить Паліводі своїми маєтностями і вдає, що дитинка її губами лоскоче...] (В. Яворівський, пер. В. Рагойші). Білоруське ж дієслово **ласкатаць** словники фіксують із ремаркою «діалектне», але зрідка воно трапляється й у творах красного письменства: *Яловец за босыя ногі ласкоча і ў вочы ёй [Ганне] лезе...* (В. Дубовка).

Українська лексема **бутелька** [ж.] ‘посудина (перев. циліндричної форми) для рідин, яка має вузьку довгасту шийку // кількість рідини, що входить у таку посудину // така посудина з певним вмістом’ обмежена територіально деякими

говорами південно-західного та північного наріччя, тому її можна побачити здебільшого у творах письменників цього діалектного ареалу: [Стальський] *Вернув по хвилі, а за ним служниця на таці несла тарілки, накраяну платочками шинку, булку, пару бутельок вина, бутельку коньяку і кілька чарок* (І. Франко); *Що ж ця жінка винувата, вона до влади звертається, йдіть туди й до того, там знайдете, бо в неї чоловік сам тракторист, стають на ремонт, то дня без бутельки не буває* (В. Медвідь). У літературній мові їй відповідає іменник **пляшка**. Норму ж сучасної білоруської мови, навпаки, становить лексема **бутэ́лька**: *Праўда, усе тутэйшыя горы мяхоў, штабялі каробак і скрынак з бутэ́лькамі Хвастатага мала цікавілі* (В. Биков). Що ж до семантично тотожного білоруського іменника **пляшка**, то він належить сфері розмовного та художнього мовлення.

Діалектними, як відомо з попередніх розділів, можуть бути не цілі слова, а окремі семи. Діалектизми ж, розглянуті щойно у світлі прикладів із творів красного письменства, демонструють певну конкуренцію зі своїми повними відповідниками, наявними в літературній мові. Така конкуренція може з часом підвищити статус діалектизму та зробити його загальномовним надбанням. Білоруське дієслово **ласката́ць** дуже близьке до цього, бо його останніми роками літератори вживають чимраз частіше.

Отже, стилістичні відмінності (за умови актуальності значення) з'являються тоді, коли в котрійсь із мов є принаймні ще одна рівнозначна лексема (маркована або немаркована). Іноді маркована лексема конкурує зі своїм стилістичним антиподом, тотожним у плані змісту, особливо як уживання того чи того слова в мові намагаються регулювати різноманітними директивами. Стилiстична асиметрія виразно прозирає в комунікації, зокрема в художньому мовленні, детально розглянутому в розділі 3.

2.2. Семантична й частиномовна характеристика етимологічно неоднорідних міжмовних омонімів

Такі кореляти українсько-білоруських міжмовних омонімічних опозицій не мають спільних сем, тому їх, як і значеннево несуміні однорідні міжмовні омоніми, вважають повними. Омонімічні опозити цього типу можна умовно поділити на три групи.

До появи міжмовної омонімії слів **першої** групи спричинилися історичні фонетичні зміни, притаманні українській мовній системі, зокрема перехід /e/, /o/ > /i/ в закритих складах і злиття давніх /и/, /ы/ в сучасному /и/.

У цій групі зафіксовано, зокрема, омонімічну дієслівну опозицію укр. **випілювати** [від **пиляти**; недок.] ‘1) вирізати пилюкою; 2) виготовити пилянням’ {біл. **выпілоўваць**} і біл. **выпыльваць** [від **пыліць** ‘збивати пил; пилити’; недок.] ‘очищувати від пилу; витрушувати, витріпувати, вибивати’, а також похідну від неї укр. **випілюватися** [недок.] і біл. **выпыльвацца** [недок.]. Такі ж відношення, певна річ, між укр. **запілювати** [недок.] ‘робити надрізи пилюкою’ {біл. **запілоўваць**} і біл. **запыльваць** [недок.] ‘укривати, заповнювати пилом; запилувати’ та похідними від них укр. **запілюватися** [недок.] і біл. **запыльвацца** [недок.], але ситуація ускладнюється тим, що з префіксом **за-** в українській мові є ще омонімічні дієслова **запілювати** й **запілюватися**, значення яких пов’язані з пилом (семантично тотожні білоруським **запыльваць** і **запыльвацца**) та пилюкою (білоруські відповідники – **апыльваць** / **апыляць** і **апыльвацца** / **апыляцца**). Випадки міжмовної омонімії, породжені внутрішньомовною омонімією, докладніше розглянуто в п. 2.3.

Серед іменникових омонімічних опозицій аналізованої групи є омопари, у яких:

– один із корелятів називає істоту (тварину): укр. **ліс** [ч.] ‘1) зарослий деревами масив землі; 2) [тільки одн.] зрубані або спиляні дерева як будівельний матеріал, сировина; 3) [перен.] велика кількість чогось вертикально розміщеного’ {біл. **лес**} і біл. **ліс** [ч.] ‘самець лисиці; 3) [перен.] хитра, облеслива людина’

{укр. лис}, укр. ліса [від псл. *lěsa* ‘плетінка з гілок, прутів; клітка; плетена огорожа’; ж.] ‘огорожа, сплетена з хмизу’ {біл. пляцэнь} і біл. ліса́ [від ліс ‘лис’; ж.] ‘1) хижа тварина родини собачих із гострою мордою і довгим пухнастим хвостом; 2) [перен.] те саме, що й біл. ліс (у 3 знач.)’ {укр. лисіця}, укр. сип [найімовірніше від псл. *sop*, пов’язаного з гр. ὑψ, род. в. ὑψός ‘шуліка’; ч.] ‘хижий птах родини яструбових ряду соколоподібних’ {біл. сип} і біл. сып [від сыпаць ‘сипати’; ч.] ‘дрібні плямки, гноячки, пухирці на шкірі або слизових оболонках; висип, висипка’,

– принаймні один із корелятивів означає дію (процес), стан чи наслідок дії (процесу): укр. віск [від псл. *voskъ*; ч.] ‘1) м’яка пластична речовина, яку виробляють бджоли для стільників; 2) структурно близька до бджолиного воску речовина рослинного чи мінерального походження’ {біл. воск} і біл. віск [пов’язане з вішчаць ‘вищати’; ч.] ‘віск’, укр. лінька [від лінь; ж., розм., рідко] ‘лінощі, млявість’ {біл. лянота} і біл. лінька [від ліняць ‘линяти’; ж.] ‘періодична зміна зовнішнього покриву тварин і птахів; линяння’, укр. літання [від літати; с.] ‘дія за знач. літати’ {біл. лятанне, лётанне} і біл. літання [від польск. *litania* ‘молитва з похвалою і проханням про захист’ < плат. *litanĭa* < слат. *letania, litania* < гр. ληταρεία ‘прохання’; ж.] ‘1) звернена до Бога, Богоматері або святих молитва в католиків із проханням про заступництво або прощення; 2) [перен.] нескінченні скарги, нарікання’ {укр. літання};

– один із корелятивів завдяки випадковому збігові називає виріб із предмета, поняття якого підпорядковане поняттю, окресленому другим корелятом: укр. вітка [від віта; ж.] ‘1) зменш. до віта – відгалуження рослини; гілка’ {біл. галінка} і біл. вітка [від віць ‘вити’; ж.] ‘скручений лозовий чи березовий прут, яким прив’язують, прикріплюють що-небудь; скручень, джгут’.

Як бачимо, у цій групі переважають іменники з конкретним значенням.

Другу групу становлять міжмовні омоніми, що з’явилися внаслідок живого фонетичного процесу в білоруській мові – акання.

Тут зафіксовано дієслівні омпари, у яких:

– обидва кореляти називають дію: укр. **галіти** [від звуконаслідувального вигуку **галá (галу́)** на позначення безладного галасування; недок., діал.] ‘квапити’ {біл. **прыспяшаць, падганяць**} і біл. **галіць** [від **гóлы** ‘голий’; недок.] ‘зрізувати бритвою волосся; голити’;

– один із корелятів окреслює дію, а другий – перехід з одного стану в інший: укр. **випрати** [від **пра́ти**; док.,] ‘вичистити пранням’ {біл. **в́имыць**} і біл. **в́ипраць** [від **пра́ць** ‘пріти’; док.] ‘загинути внаслідок гниття від запрівання (про посіви, рослини); випріти’.

Частину іменникових омпар цієї групи становлять опозиції, де обидва кореляти мають віддієслівне походження, називаючи дію (процес) та/або результат дії (процесу), наприклад: укр. **ві́разка** [від **ра́зити**; ж.] ‘ранка на шкірі чи слизовій оболонці’ {біл. **я́зва, бо́лька**} і біл. **вы́разка** [від **рэ́заць** ‘різати’; ж.] ‘1) дія за знач. **вы́разаць – вы́разаць**; вирізування; вирізання; 2) вирізана частина чого-небудь; вирізка; 3) м’ясо вищого сорту із середньої частини туші; вирізка’, укр. **ся́йво** [від **ся́яти**; с.] ‘1) рівне яскраве світло, випромінюване або відбиване чим-небудь; 2) світляний круг навколо чого-небудь; 3) [перен.] велич, сила, розкіш; 5) [перен.] радісно-збуджений, щасливий вираз (обличчя, очей)’ {біл. **зья́нне**} і біл. **ся́йво** [від **се́яць** ‘сіяти’; с.] ‘1) те, що сиплеться, сіється; 2) [перен.] розсип’.

Серед інших опозицій міжмовних омонімів-іменників розглядової групи є, зокрема, такі, у яких:

– один із корелятів має конкретне значення, а другий – абстрактне: укр. **бага́ття** [від основи псл. **bag-** ‘горіти, тліти’; с.] ‘1) розпалена купа дров, гілля, хмизу {біл. **аго́нь, во́гнішча, касце́р**}; 2) [діал.] вогонь {біл. **аго́нь**}’ і біл. **бага́цце** [від **бага́ты** ‘багатий’, що походить з псл. **bogaty**; с.] ‘1) велике майно, цінності, гроші; 2) достаток, розкіш; 3) [перев. мн.] сукупність природних ресурсів; 4) [перен.] сукупність духовних цінностей; 5) велика кількість, багатоманітність; 6) [перен.] щось дуже цінне, значуще’ {укр. **бага́тство**};

– обидва кореляти мають конкретне значення: укр. **лазі́вка** [від **ла́зити**; ж.] ‘1) вузький отвір, що через нього можна пролізти, пройти куди-небудь; 2) [перен.] хитрий, спритний вихід із певного, звичайно неприємного, скрутного становища’ {біл. **прала́з**} і біл. **лазо́ўка** [від **лаза́** ‘лоза’; ж.] ‘багаторічна трав’яниста рослина родини первоцвітих із золотисто-жовтими квітами, що росте у вологих місцях, на берегах річок, боліт та ін.; вербозілля’, укр. **ля́да** [від нім. **Lade** ‘скриня, ящик; частина кросен; пристрій для піднімання тягарів; труна’; ж.] ‘1) рухома покрішка, дверцята, якими закривають отвір усередину чого-небудь // отвір із такою покрішкою, дверцятами {біл. **люк**}; 2) покрішка, якою закривають скриню; віко {біл. **вэ́ка**}; 4) відкидна віконниця або полиця, що править за прилавок {біл. [адкідна́я] **акані́ца, палі́ца; [адкідны́] прыла́вак**}; 5) частина кросен у формі рами, де закріплюють бердо {біл. **набі́ліцы**}; 6) рухома покрішка над годувальним коритом у сажі {біл. **на́крыўка**’ і біл. **ля́да** [від псл. **leđo** ‘пустир, цілина’; с.] ‘1) ділянка вирубаного лісу, чагарнику; поруб, зруб; 2) розчищене місце в лісі під ріллю або сіножать; корчівка’, укр. **мі́са** [від псл. **missa**; ж., заст.] ‘велика миска’ {біл. **мі́са**} і біл. **мы́са** [від псл. **mysa**; ж.] ‘морда’, а також похідні від них укр. **мі́ска** [ж.] ‘1) посудина у формі широкої чаші, у якій подають страву до столу {біл. **мі́ска**}; 2) посудина такої форми більшого розміру, призначена для різних господарських потреб {біл. **таз, мі́ска**’ і біл. **мы́ска** [ж.] ‘мордочка’.

Лексеми укр. **лазі́вка** й біл. **ля́да** означають сегмент простору, а іменники укр. **ля́да**, укр. **мі́са** та укр. **мі́ска** об’єднані господарською тематикою. Окрім того, омопари укр. **мі́са** – біл. **мы́са**, укр. **мі́ска** – біл. **мы́ска** засвідчують, що семантичне виключення поширюється й на однотипні іменникові деривати, похідні від іменникової омонімічної опозиції.

Семантику міжмовних омонімів-прикметників цієї групи детермінують здебільшого твірні слова, належні до різних тематичних шарів. Приміром, в омопарі укр. **вадкі́й** [від **ва́дити**] ‘шкідливий, згубний’ {біл. **шкóдны, згубны**} і біл. **ва́дкі** [від **вада́** ‘вода’] ‘який характеризується станом рідини;

рідкий' український корелят окреслює практичну особливість предмета, а білоруський – фізичну властивість.

Прислівники, утворені від таких прикметникових омонімічних опозитів за допомогою ідентичних дериваційних засобів, теж характеризуються семантичним виключенням: укр. **ва́дко** і біл. **ва́дка**.

Неважко помітити, що у другій групі, як і в попередній, домінують іменникові конкретні назви.

До **третьої** групи ми зараховуємо всі інші формально тотожні та формально відповідні міжмовні омоніми, що мають в українській і білоруській мовах різне походження.

Серед дієслівних опозицій тут переважають пари, у яких обидва кореляти означають дію: укр. **дратува́ти** [пов'язане з **дра́ти**; недок.] '1) доводити до стану нервового збудження; злити {біл. **раздражні́ць**}; 2) навмисне сердити, злити; дражнити {біл. **дражні́ць**}; 3) збуджувати, загострювати якісь бажання, почуття тощо {біл. **дражні́ць**}; 4) діяти на організм // викликати біль {біл. **раздражні́ць**}' і біл. **дратава́ць** [від пол. **tratować** < нім. **treten** 'ступати'; недок., розм.] '1) топтати, толочити; 2) ранили ногу підковою другої ноги (про коня); засікати', укр. **манта́чити** [від лит. **meĩtė** 'лопатка'; недок.] 'гострити, мантачкою' {біл. **мянці́ць**} і біл. **манта́чыць** [від **манта́ч**, що походить з пол. **mantacz** 'махляр, крутій, брехун'; недок.] 'неощадливо, нерозумно витрачати; тринькати', укр. **мі́кати** [від псл. (**s**)**mykati** 'тягати, рвати, рухати'; недок.] '1) чесати льон або коноплі на прядиво {біл. **часа́ць**}; 2) [діал.] виривати що-небудь звідкись // виривати з корінням (рослини) // скубти {біл. **смы́каць**, **скы́бці**}' і біл. **мы́каць** [від одноразового вигуку «**мы-ы**»; недок.] '1) видавати протяжні звуки «му-му»; 2) [перен.] мимрити, бурмотіти, мурмотіти' {укр. **му́кати**}, укр. **тру́тити** [від псл. **trōtiti** 'штовхнути', пов'язаного з [***trōtь**] 'натовп, велика кількість'; док., діал.] 'штовхнути, пхнути {біл. **штурхну́ць**, **пхну́ць**} і біл. **труці́ць** [від псл. **truti**, **trovō** 'споживати, перетравлювати; труїти', пов'язаного чергуванням голосних з ітеративом **traviti** 'травити'; недок.] 'знищувати отрутою; труїти'. Як бачимо, більшість наведених дієслів

мають семантику активного фізичного впливу на об'єкт, механічної зміни чи знищення об'єкта. Лише укр. **дратувати** та біл. **мыкаць** належать до ментальної сфери.

Дієслівні опозиції, однотипно утворені від інших дієслівних омопар цієї групи, також обійняті семантичним виключенням: укр. **вітрутити** [док., діал.] '1) вигнати, виштовхати {біл. **выштурхаць, выпхнуць, турнуць**} і біл. **вытруціць** [док.] 'винищити отрутою; витруїти', укр. **дратуватися** [недок.] '1) сердитися, злитися {біл. **раздражняцца**}; 2) [розм.] те саме, що **дратувати** (у 2 знач.); дражнитися {біл. **дражніцца**}' і біл. **дратавацца** [недок., розм.] '1) зв. до **дратаваць**; топтатися, толочитися; 2) ранитися, зачіпаючи на ходу ногу підковою другої ноги (про коня); засікатися'.

Іменникова лексика представлена тут омонімічними опозиціями, у яких:

– обидва кореляти утворено від неспіввідносних, але структурно близьких дієслів активної фізичної дії: укр. **замёт** [від **мести**⁹; ч.] 'купа снігу, наметена вітром' {біл. **гурба, сумёт**} і біл. **замёт** [від стбіл. **метати** 'метати'; ч., діал.] 'огорожа з колод, закладених у пази стовпів; паркан, замить', укр. **заміть** [від **метати**; ж., діал.] '1) стовбури дерев, які використовують для зведення парканів, стін {біл. **бярвённое, калоды**}; 2) паркан, стіна з таких стовбурів' {біл. **паркán, замёт**} і біл. **за́мець** [від **ме́сці** 'мести'; ж.] '1) завірюха, завія; 2) поземок, поземка', укр. **манта́чка**¹⁰ [ж.] 'наждачна лопатка для гостріння коси' {біл. **мянта́шка**} і біл. **манта́чка** [ж., розм.] 'марнотратниця', укр. **намўл** [від **му́лити**, пов'язаного з **мул** < псл. **mulь**, споріднене, очевидно, з лит. **máuras** 'мул', **mùras** 'те саме; промочла земля', вірм. **mōr** 'бруд; болото', гр. **μύρομα** 'точу (рідину), плачу'; ч.] '1) в'язкий осад мінеральних та органічних речовин на дні водойм; мул {біл. **глей, іл, буза́**}; 2) шар землі, піску, намитий водою {біл. **намы́ў, нанос**}; 3) [перен.] тяжке почуття від чогось неприємного {біл. **аса́дак, накіп, фуз**}' і біл. **намўл** [від **му́ляць** 'муляти' <

⁹ Українські дієслова **метати** і **мести**, а також їхні однорідні білоруські відповідники, мають, найімовірніше, спільне походження, але на певному етапі розійшлися значенням, виформувалися в окремі одиниці й утворили свої дериваційні гнізда, тому ми вважаємо їх, як і співвіднесені з ними деривати, етимологічно розбіжними.

¹⁰ Див. вище укр. **манта́чити** – біл. **манта́чыць**.

псл. **muliti**, споріднене, найімовірніше, з лит. **šmūlas**, лтс. **šmauls** ‘безрогий, лисий’; ч.] ‘натерте, намуляне місце; нагніток, мозоля / мозоль, садно’;

– обидва кореляти утворено від неспіввідносних, але структурно близьких дієслів ментальної дії: укр. **сказ** [від **казіти** < псл. **kaziti** (каузатив до **čeznoti** ‘зникати, гинути’); ч.] ‘1) гостра інфекційна хвороба, яка вражає центральну нервову систему; 2) надзвичайний ступінь гніву, роздратування; несамовитість’ {біл. **шалénства**} і біл. **сказ** [від **казáць** ‘казати’ < псл. **kazati** ‘показувати’; ч.] ‘1) синтаксично й інтонаційно оформлена конструкція, що виражає закінчену думку; речення; 2) народна епічна оповідь про події минувшини або сучасності; переказ; 3) оповідь у творі від імені літературного героя; 4) [розм.] узагалі чиясь мова, слово’;

– тільки один із корелятів має віддієслівне походження (дериваційне дієслово належить до ментальної сфери): укр. **жур** [від **журіти** < псл. ***žuriti**; ч., діал., рідко] ‘жура’ {біл. **журба́, журбо́та**} і біл. **жур** [від др. **журь** ‘рідка страва’ < двн. **Sûr** ‘кисле тісто’; ч.] ‘кисла страва з вівсяного борошна; джур’, укр. **со́чка** [від псл. **sočevica, sočivo** < **sokъ** ‘сік’; ж.] ‘1) сочевичне зерно {біл. **сачавічына**}; 2) [заст.] лінза {біл. **лі́нза**}’ і біл. **со́чка** [від **сачыць** ‘стежити’ < псл. **sočiti** ‘вистежувати, шукати; викривати, виявляти; указувати; ганьбити’; ж.] ‘дія за знач. **сачыць**; стеження’;

– тільки один із корелятів має віддієслівне походження (дериваційне дієслово окреслює стан): укр. **тло** [від псл. **tylo** ‘основа, ґрунт, дно’, пов’язаного зі **stylati** ‘розстилати’; с.] ‘1) основний колір, тон {біл. **фон**}; 2) задній план картини, а також узагалі задній план чого-небудь; те, на чому видніється, вирізняється хтось або щось {біл. **фон**}; 3) [перен.] загальні умови, обставини, за яких щось відбувається {біл. **фон**}; 4) [перен.] ґрунт, основа чогось {біл. **асно́ва, ґрунт, гле́ба**}’ і біл. **тло** [від **тлець** ‘тліти’ < псл. **tylěti** ‘те саме’, пов’язане з **tyliti** ‘губити, псувати’; с., розм.] ‘те, що зотліло, спорохнявіло, згнило; тлінь’.

Серед поданих віддієслівних іменників, охоплених міжмовною омонімією, є той, що означає істоту, – біл. **манта́чка**. Наведемо ще кілька іменникових

опозицій, де один із корелятів має значення істоти: укр. **крук** [від псл. ***krukъ**; ч.] ‘великий хижий птах родини воронових із блискучим чорно-синім пір’ям; ворон’ {біл. **крумкач**, **груган**} і біл. **крук** [від дісл. **krókr** ‘гак’; ч.] ‘1) металевий або дерев’яний стрижень, загнутий на одному кінці; 2) запір на дверях або вікні у вигляді стрижня із загнутим кінцем, що накидається на петлю; 3) зайва відстань під час руху кружним шляхом’ {укр. **гак**}, укр. **кúка** [найімовірніше, результат скорочення слів **кúзька** ‘комаха’ або **кúска** ‘усе, що кусає, гризе’; ж., діал., дит.] ‘воша’ {біл. **вош**} і біл. **кúка** [від лит. **kuokas** або лтс. **kuoks** ‘дерев’яний молот для гри або глушіння риби’; ж., діал.] ‘великий дерев’яний молоток; довбня’; укр. **льóха** [очевидно, від пол. **locha** ‘свиноматка, самиця дикого кабана’ < нім. **Lose** ‘свиня; розпусниця’; ж.] ‘свиноматка’ {біл. **свінамáтка**, **мацёра**} і біл. **лёха** [стпол. **loch** ‘приміщення під землею, яма, печера, погріб’ < свн. **Loch** ‘криївка, схованка, печера, в’язниця; отвір’; ж.] ‘1) підземний хід; потайник; 2) склеп, льох, підземелля’. Фіксуємо й омпару, де істоту називають обидва іменники: укр. **бац** [очевидно, від слц. **bača**, як і пол. **basa**, чеськ. **bača**, угор. **bacsá**; ч., діал.] ‘старший чабан’ {біл. **ста́ршы чаба́н / аўча́р**} і біл. **бац** [від основи псл. **bat-** ‘бити’; ч., діал.] ‘щур, пацюк’.

Окрім наведеного раніше іменника біл. **жур**, рідку страву окреслює ще корелят в омонімічній опозиції укр. **цурá** [пов’язане з біл. **цúрка**; загальноновизнаної етимології не має; ж., діал.] ‘тріска, паличка’ {біл. **цúрка**} і біл. **цурá** [очевидно, запозичення з балтійських мов, пор. з лит. **týrė** ‘каша’, лтс. **ķura** ‘суп зі скоринок хліба’, **čuruls** ‘їжа з води, хліба і цибулі’; ж.] ‘страва з води, квасу чи молока та покришеного в них хліба; тетеря’.

До господарської сфери належать кореляти в іменниковій омпарі укр. **трóнки** [очевидно, від звуконаслідувального **трóнькати** ‘бринькати’; мн. діал.] ‘дзвіночок, який чабани вішають на шию тваринам, щоб їх легше було розшукати’ {біл. **званóчак**, **балабóн**, **бóмка**} і біл. **трóнкi** [від адаптованого пол. **trzonek** ‘ручка, руків’я’ < **trzon** ‘основа, складник чого-небудь; руків’я, ручка’, що відповідає біл. **чаранóк**; тільки мн.] ‘ручка ножа, виделки тощо; держак, колодка’, а також один із корелятів в опозиції укр. **це́ра** [від пол. **cera**

< іт. **cega** ‘вигляд, колір обличчя, пов’язане з лат. **cēga** ‘воскове зображення, воскова фігура’; ж., діал.] ‘колір обличчя’ {біл. **кóлер твару, аблічча**} і біл. **цэра** [від др. **цѣр** ‘сірка’, пов’язаного, очевидно, з псл. **sęra** ‘те саме’; ж., заст.] ‘висушений гриб, що займається від іскри й використовується при викресуванні вогню; трут, губка’.

Негативним емоційно-експресивним забарвленням наділено українські кореляти в таких іменникових омопарах: укр. **лайнó** [від псл. **laĵno** < *lōj-ino ‘те, що зліпилося’; с.] ‘1) [розм.] кал, екскременти {біл. **кал, памёт**}; 2) [зневажл., лайл.] про щось бридке, огидне; про когось обридливого, гидкого {біл. **дрэнь, брыда́, пóскудзь, дзярмó**}’ і біл. **лайнó** [від архаїчного псл. **logno**, генетично співвідносного зі стпр. **lagno** ‘штани’; с., діал] ‘предмет одягу, білизни; одежина’, укр. **пéлька** [очевидно, пов’язане з **пеленá** у давнішому значенні ‘частина одягу біля горла’; ж., вульг.] ‘1) рот {біл. **ляпа, зя́па, па́шча**}; 2) глотка {біл. **го́рла, гарля́к**}’ і біл. **пéлька** [від. лит. **pélke** ‘болото’; ж., діал.] ‘ополонка’.

Семантичні особливості прикметників у розгляданій групі зумовлено, як і в другій групі, змістом деривантів: укр. **мулкíй** ‘покритий мулом’ {біл. **глéісты, лі́сты, бузяны́**} і біл. **му́лкі** ‘який муляє, тисне; мулькíй’.

Співвідносні прислівники, похідні від прикметникових омопар, також вступають у відношення семантичного виключення: укр. **му́лко** і біл. **му́лка**.

Поряд із відприкметниковими фіксуємо в аналізованій групі й відіменникові прислівники: укр. **на́бгом** [від **бга́ти**; розм.] ‘щільно, повно-повнісінько’ {біл. **біткóм, бітма́, паўніóтка**} і біл. **на́бгом** [від **нагбóм** < **нагба́ць** ‘нагнути’; розм.] ‘нахильці, нахильцем’.

Отже, неоднорідні міжмовні омоніми (дієслова, іменники, прикметники, прислівники) виникли в результаті випадкового збігу форми етимологічно розбіжних слів української та білоруської мов, вікликаною різноманітними чинниками, зокрема історичними фонетичними змінами, властивими українській мовній системі (перехід /e/, /o/ > /i/ в закритих складах та злиття давніх /и/, /ы/ в сучасному /и/) і живим фонетичним процесом у білоруській

мові (аканням). Серед цих міжмовних омонімів кількісна першість належить іменниковій лексиці, яка виражає конкретні поняття. Етимологічно розбіжні українські й білоруські слова, охоплені міжмовною омонімією, виявляють чітку послідовність у творенні за допомогою однотипних формантів нових омонімічних опозицій.

2.3. Міжмовні омоніми

Будь-яку множину співвідносних внутрішніх омонімів називають омонемою, а кількість лексичних корелятів в омонемі – її кратністю. Омонему, утворену лише з одного слова, треба вважати однократною. У такому разі, якщо з n -кратною омонемою однієї мови корелює m -кратна омонема іншої мови, виникає $n \times m$ пар міжмовних омонімів – однорідних та/або неоднорідних.

Наведемо кілька прикладів: укр. **жіжка** [від **гіжка** ‘ніжка в холодці’, **гіжкі** ‘холодець із свинячих ніжок’ < псл. **gyža** < ***gyzja** з первісним значенням ‘наріст, гуля’ < іє. ***geu-** ‘кривити, робити опуклим’; ж., перев. мн. **жіжкі**, розм.] ‘задній бік коліна, колінний сухожилок’ {біл. **падкаленак**, тільки мн. **паджылкі**} і біл. **жыжка**¹ [від **жыжа** ‘рідота’ < псл. ***židja**; ж.] ‘1) текуча суміш рідких і твердих речовин; рідота 2) рідка частина страви; юшка’, біл. **жыжка**² [від **жыгаць** ‘жалити, кусати, обпікати’ < псл. **žego**, ***žьgo**, ***žegti** < ***gegti**, пов’язані з іє. ***dhegʰh-** ‘палити’; ж., діал.] ‘жалка кропива; жалива’; укр. **зрінути**¹ [від **рінути** < псл. **rinoti** ‘кинутися; текти, потекти’, пов’язане з **рій**, **ріка**; док.] ‘1) зазвучати; 2) звільнитися від прив’язі, пут тощо або вислизнути, зірватися з чогось; 3) [перен.] раптово покинути якесь місце, роботу та ін.’ {біл. **сарва́цца**}, укр. **зрінути**² [очевидно, результат контамінації **знірну́ти** й **рінути**; док.] ‘1) піднятися з глибини води на поверхню; виринути; 2) [перен.] стрімко піднятися, злетіти вгору; 3) [перен.] раптово з’явитися, показатися // виникнути, зародитися // виявитися’ {біл. **в́плыць** / **в́плысці**, **успльць** / **успльсці**}, і біл. **зрынуць** [від **рінути** < псл. **rinoti** ‘кинутися; текти, потекти’, пов’язане з **рій**, **ріка**; док., розм.] ‘1) скинути, звалити вниз; 2) [перен.] скинути, позбавити влади’ {укр. **скінути**}.

В обох випадках двократній омонемі однієї мови протистоїть іншомовна однократна омонема, що її елемент значеннєво не співвідноситься з жодним елементом опозита. Тож кожна з поданих опозицій генерує $2 \times 1 = 2$ омопари, між корелятами яких спостерігається семантичне виключення: укр. **жіжка** і біл. **жыжка**¹, укр. **жіжка** і біл. **жыжка**²; укр. **зрінути**¹ і біл. **зрынуць**, укр. **зрінути**² і біл. **зрынуць**. Кореляти омопари укр. **зрінути**¹ і біл. **зрынуць** однорідні, а решту пар утворюють неоднорідні міжмовні омоніми, тобто серед парних опозицій, породжених співвіднесеними омонемами, можуть бути і досліджені в п. 2.1, і проаналізовані в п. 2.2, тому, власне, на їхній характеристиці ми вже зупинятися не будемо, а розглянемо тільки відмітні риси самих омонем.

Чи не найприкметнішою рисою міжмовних омонем є те, що більшість їх, на відміну від наведених вище, має значеннєво співвідносні елементи. Якщо ці елементи утворюють k омопар, тоді внаслідок зіставлення двох омонем кратності n і m виникає $n \times m - k$ пар семантично взаємовиключених міжмовних омонімів. Значеннєві кореляти можуть бути як семантично тотожними:

– укр. **дива́н**¹ [ч.] ‘предмет м’яких меблів для сидіння й лежання зі спинкою та бильцями; канапа’ {біл. **кана́па**}, укр. **дива́н**² [ч.] ‘1) [іст.] рада найвищих сановників у султанській Туреччині; 2) сукупність урядових установ, що завідують адміністративними та судовими справами в деяких сучасних країнах мусульманського Сходу; 3) [літ.] поетична збірка одного автора у східних літературах’ {біл. **дыва́н**} і біл. **дыва́н**¹ [ч.] ‘тканий, найчастіше ворсистий, візерунчастий виріб для вкривання підлоги, оздоблення стін тощо; килим’, біл. **дыва́н**² [ч.] ‘= укр. **дива́н**²’ (укр. **дива́н**¹ \cup біл. **дыва́н**¹),

так і частково омонімічними:

– укр. **заста́ва**¹ [ж.] ‘1) віддавання кредиторів якого-небудь майна або коштовності для забезпечення одержуваної позички; 2) річ, залишена тому, хто видає позичку // внесена грошова сума, що забезпечує виконання зобов’язань’ {біл. **закла́д, зало́г**}, укр. **заста́ва**² [ж.] ‘1) [іст.] місце в’їзду до міста або виїзду з нього, яке охороняла варта // пост на центральному шляху для збирання з проїжджих мита, податків за проїзд або перевезення товарів; 2) військовий

охоронний загін, охоронна варта // місце розташування військового підрозділу, який охороняє певну ділянку державного кордону' {біл. **заста́ва**} і біл. **заста́ва** [ж.] '1) = укр. **заста́ва**¹ (у 1 знач.); 2) = укр. **заста́ва**² (у 2 знач.); 3) [розм.] заставка, загата, гребля' (укр. **заста́ва**¹ ∪ біл. **заста́ва**; біл. **заста́ва** ⊃ укр. **заста́ва**² – семантичне включення);

– укр. **ла́дний**¹ [розм.] '1) гарний, красивий // сонячний, погідний // добрий, справний {біл. **ла́дны**}; 2) добре, вдало, акуратно зроблений, виконаний // вдало, зі смаком підібраний {біл. **ла́дны**}; 3) зичливий, приятний, привітний // лагідний, ніжний {біл. **ла́скавы**}; 4) дружний, злагоджений, гармонійний {біл. **ла́дны**}', укр. **ла́дний**² [розм.] 'схильний, охочий що-небудь робити // готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан' {біл. **га́товы**} і біл. **ла́дны** [розм.] 'схильний, охочий що-небудь робити // готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан' {біл. **га́товы**} і біл. **ла́дны** [розм.] '1) досить великий, значний; чималий, порядний, добрячий; 2) = укр. **ла́дний**¹ (у 1 знач.); 3) = укр. **ла́дний**¹ (у 2 знач.); 4) = укр. **ла́дний**¹ (у 4 знач.)' (укр. **ла́дний**² ∪ біл. **ла́дны**; біл. **ла́дны** ∩ укр. **ла́дний**¹ – семантичний перетин).

Зіставлені багатократні омоніми (іменникові, дієслівні та ін.) іноді мають у своєму складі значеннєві кореляти різних типів, наприклад:

– семантично тотожні й семантично включені: укр. **буза́**¹ [ж.] 'легкий хмільний напій з проса, гречки чи ячменю' {біл. **буза́**}, укр. **буза́**² [ж., розм.] 'бешкет, безладдя, скандал' {біл. **буза́**} і біл. **буза́**¹ [ж.] '1) рештки рідини разом з осадом; оденки, гуща; 2) = укр. **буза́**¹; 3) відклади на дні водойм; мул, намул', біл. **буза́**² [ж., розм.] '= укр. **буза́**²' (укр. **буза́**¹ ∪ біл. **буза́**², укр. **буза́**² ∪ біл. **буза́**¹; біл. **буза́**¹ ⊃ укр. **буза́**¹, укр. **буза́**² = біл. **буза́**²);

– семантично тотожні й семантично перетинні: укр. **міша́ти**¹ [недок.] '1) розмішувати, перемішувати щось {біл. **мяша́ць**}; 2) змішуючи, сполучати щось {біл. **мяша́ць**}; 3) перемішуючи, порушувати порядок чого-небудь {біл. **мяша́ць**}; 4) [перен., розм.] втягати, вплутувати кого-небудь у щось {біл. **мяша́ць**}; 5) [перен., розм.] помилково приймати одне за інше; плутати, не розрізняти {біл. **блы́таць**}', укр. **міша́ти**² [недок., прост.] 'заважати' {біл. **мяша́ць**},

укр. **мішати**³ [недок., заст.] ‘бентежити, пантеличити’ {біл. **бянтэжыць**} і біл. **мяшэць**¹ [недок.] ‘1) = укр. **мішати**¹ (у 1 знач.); 2) = укр. **мішати**¹ (у 2 знач.); 3) = укр. **мішати**¹ (у 3 знач.); 4) [розм.] = укр. **мішати**¹ (у 4 знач.); 5) [розм.] переорювати’, біл. **мяшэць**² [недок., прост.] ‘= укр. **мішати**²’ (укр. **мішати**¹ ∪ біл. **мяшэць**², укр. **мішати**² ∪ біл. **мяшэць**¹, укр. **мішати**³ ∪ біл. **мяшэць**¹, укр. **мішати**³ ∪ біл. **мяшэць**²; укр. **мішати**¹ ∩ біл. **мяшэць**¹, укр. **мішати**² = біл. **мяшэць**²).

На інтерлінгвальному стику омонем оприявнюються різні відношення між їхніми корелятивними елементами, але визначальним усе ж є семантичне виключення. Коли, приміром, поглянути на останні співвіднесені дієслівні омонемі укр. **мішати**¹⁻³ і біл. **мяшэць**¹⁻², неважко помітити, що на стику їх виникає чотири омпари, охоплені семантичним виключенням, проти однієї пари із семантично тотожними та однієї пари з частково омонімічними корелятами. Тож властивості й особливості омонем, найбільше зумовлені, як ми вже змогли пересвідчитися, характером їхніх складників, яскраво виявляються саме у значеннево взаємовиключених міжмовних корелятах.

Цілком зрозуміло, що омонемі, однотипно утворені від інших міжмовних омонем, зберігають потенціал породжувати омпари міжмовних корелятів із відношенням семантичного виключення навіть тоді, коли внаслідок деривації втрачають певні складники й семи вихідних омонем. Так, на основі дієслівних омонем укр. **мішати**¹⁻³ і біл. **мяшэць**¹⁻² виникли омонемі: укр. **мішатися**¹ [недок.] ‘1) з’єднуватися, зливатися з чим-небудь // втрачати чіткість обрисів; здаватися одною масою; 2) розташовуватися впереміш із ким-, чим-небудь; 2) втрачаючи ясність, ставати незрозумілим, плутаним; 3) [розм.] втручатися; 4) зв. до **мішати**¹’ {біл. **мяшэцца**}, укр. **мішатися**² [недок., заст.] ‘бентежитися, пантеличитися’ {біл. **бянтэжыцца**} і біл. **мяшэцца** [недок.] ‘= укр. **мішатися**¹’. В обох похідних омонемах зник елемент, пов’язаний із просторічним значенням, а, крім того, деривати від укр. **мішати**¹ і біл. **мяшэць**¹ стали тотожними у плані змісту. Але на стику цих омонем однаково виникла омпара із семантично взаємовиключеними корелятами –

укр. **міша́тися**² ∪ біл. **мяша́цца**. Можливість генерувати омпари, обійняті семантичним виключенням, міжмовні омоними втратять лише тоді, коли в результаті словотвору самі виродяться в омпару із значеннєво тотожними або частково омонімічними корелятами, як-от похідна від поданих вище прикметникових омонем укр. **ла́дний**¹⁻² і біл. **ла́дны** прислівникова омонімічна опозиція укр. **ла́дно** (від укр. **ла́дний**¹) і біл. **ла́дна** (укр. **ла́дно** ∩ біл. **ла́дна**).

Повернімося до дієслів. Спільність характеристик дериваційних процесів у міжмовних омонемах укр. **міша́тися**¹ і біл. **мяша́цца**² можна пояснити насамперед тим, що їхні твірні омоними виникли внаслідок розпаду полісемії та перетворення окремих лексико-семантичних варіантів багатозначних слів на самостійні лексичні одиниці. Проте й різнопохідні омоними виявляють часом чимало спільних рис. Наприклад, псл. **tesati** й псл. **česati** (< *česti) набули в сучасній українській мові форм **теса́ти** й **чеса́ти**, тоді як у сучасній білоруській мові злилися в одній формі **часа́ць**, утворивши омонему **часа́ць**¹⁻². Розгляньмо міжмовні омоними укр. **чеса́ти** і біл. **часа́ць**¹⁻² докладніше: укр. **чеса́ти** [недок.] ‘1) розправляти, розчісувати гребінцем волосся; 2) очищувати від домішок, вирівнювати прядиво, вовну тощо; 3) [розм.] енергійно, із запалом щось робити (бігти, танцювати, бити, стріляти, говорити та ін.)’ {біл. **часа́ць**} і біл. **часа́ць**¹ ‘= укр. **чеса́ти**’, біл. **часа́ць**² [недок.] ‘1) рубаючи вповдовж, знімати верхній шар деревини або каменю, щоб вирівняти чи надати потрібної форми; 2) виготовляти щось із деревини, каменю, обробляючи їх таким способом’ {укр. **теса́ти**}. Злиття форм двох різних дієслів в одній білоруській словоформі відбулося, очевидно, не тільки через звукову близькість, а й через схожий характер дії та їхню однакову валентність¹¹ у первинних значеннях:

- **часа́ць**¹ (що?) валасы (чим?) грэбенем;
- **часа́ць**² (що?) дрэва (чим?) сякерай.

¹¹ Див., зокрема: Білоконенко Л. Валентність дієслів-омонімів української мови [17].

Що ж до другого (вторинного) значення біл. **часáць**², то воно фактично відповідає значенню біл. **вычэсваць**² {витісувати}, яке цілком збігається валентністю з біл. **вычэсваць**¹ {вичісувати}:

- **вычэсваць**¹ (що?) пыл (з чого?) з валасоў (чим?) грэбенем;
- **вычэсваць**² (що?) брус (з чого?) з дрэва (чим?) сякерай.

Такі ж особливості відношень семантичного виключення має й дієслівна міжмовна омпара біл. **часáць**² – укр. **чесáти**.

Кореляти іменникових міжмовних омонем наділені головно конкретними значеннями. Більшість корелятів з'явилася на рідному ґрунті (українському або білоруському) внаслідок дериваційних процесів і розвитку полісемії, що спричинився до втрати зв'язків між різними значеннями колись єдиного слова. Серед такої омонімічної лексики іноді трапляються слова з термінологічним значенням, зокрема назви рослин і тварин:

– укр. **димніця** [ж.] ‘рослина родини руткових із рожевими, пурпуровими або білими квітками’ {біл. **ды́мніца**} і біл. **ды́мніца**¹ [ж., діал.] ‘курна хата’, біл. **ды́мніца**² [ж.] ‘= укр. **димніця**’ (укр. **димніця** ∪ біл. **ды́мніца**²);

– укр. **коров'як**¹ [ч.] ‘висока трав'яниста рослина родини ранникових із великими жовтими квітками, зібраними в колосоподібне суцвіття; дивина’ {біл. **дзіва́нна**}, укр. **коров'як**² [ч.] ‘кал великої рогатої худоби’ і біл. **каравя́к** [ч.] ‘= укр. **коров'як**²’ (укр. **коров'як**¹ ∪ біл. **каравя́к**);

– укр. **косáч** [ч.] ‘тетерук-самець’ {біл. **касáч**} і біл. **касáч**¹ [ч.] ‘багаторічна трав'яниста рослина з довгими мечоподібними листками та великими квітками (переважно жовтими, синіми чи фіолетовими); ірис, півники’, біл. **касáч**² [ч.] ‘= укр. **косáч**’ (укр. **косáч** ∪ біл. **касáч**²).

Іменникові міжмовні омоними з різнопохідними корелятами ми вже наводили вище: укр. **дивáн**¹⁻² і біл. **дыва́н**¹⁻², укр. **жі́жка** і біл. **жы́жка**¹⁻². Омоними цього ґатунку теж часом мають кореляти з термінологічними семами (зоологічними, хімічними, рибальськими, морськими та ін.):

– укр. **жак**¹ [від пол. **zak** < нім. **Sack** ‘мішок, кишеня’; ч.] ‘рибальська снасть у вигляді двох крил із сітки, натягнутої на обручі; двокрилий

ятір' {біл. **жак**}, укр. **жак**² [неясне походження; ч., діал.] 'двокрила комаха, самка якої живиться кров'ю; гедзь' і біл. **жак** [ч.] '= укр. **жак**¹' (укр. **жак**² U біл. **жак**);

– укр. **золь** [від лат. **solutio** 'розчин'; ч.] 'найдрібніші частинки речовини в рідинному, твердому або газоподібному середовищі' {біл. **золь**} і біл. **золь**¹ [від псл. **zōľ**, **zola**, споріднених із нім. **kühl** 'прохолодний', лат. **gelū** 'холод, мороз'; ж.] 'сира, пронизлива погода; сльота, моква', біл. **золь**² [ч.] '= укр. **золь**' (укр. **золь** U біл. **золь**¹);

– укр. **лінь**¹ [від псл. **lěнь** 'лінощі'; ж.] 'лінощі' {біл. **ляно́га, гультáйства**}, укр. **лінь**² [від гол. **lijn** 'тонка мотузка'; ж.] 'корабельна снасть у вигляді дуже міцного тонкого каната' {біл. **лінь**} і біл. **лінь**¹ [від псл. **līнь**, **līnjь** 'лин'; ч.] 'прісноводна риба родини корошових із товстим слизьким тілом; лин', біл. **лінь**² [ч.] '= укр. **лінь**²' (укр. **лінь**¹ U біл. **лінь**¹, укр. **лінь**¹ U біл. **лінь**², укр. **лінь**² U біл. **лінь**¹).

Фіксуємо й міжмовні омоніми, де анімативне значення виявляють усі кореляти:

– укр. **крижа́к**¹ [від **криж** < пол. **krzyż** < ром. ***krodže**, ***krože** < лат. **crux** 'хрест'; ч., заст.] 'учасник хрестових походів, який попервах мав на одязі знак у вигляді червоного хреста; хрестоносець' {біл. **крыжанóсец, крыжа́к**}, укр. **крижа́к**² [те саме походження; ч., діал.] 'водоплавний птах родини качаших із темно-брунатним пір'ям (у самиці) й темно-зеленою головою та шиєю (в самця); крижень' {біл. **крыжа́нка**} і біл. **крыжа́к** [ч., розм.] '= укр. **крижа́к**¹' (укр. **крижа́к**² U біл. **крыжа́к**);

– укр. **мурза́** [від тат. **myrza** < перс. **mīrzā**, що є результатом стягнення виразу **āmīr-zādā** 'князівський син'; ч, іст.] 'титул феодалної знаті в татар, а також феодал, який мав цей титул' {біл. **мурза́**} і біл. **му́рза**¹ [запозичення з балтійських мов: літ. **mūrza**, лтс. **muīza** 'замазура' < **mūr̃ti** 'розмокати; грузнути, в'язнути'; ч. і ж., розм.] 'брудна, замазана людина; замазура', біл. **му́рза**² [ч., іст.] '= укр. **мурза́**' (укр. **мурза́** U біл. **му́рза**¹).

Серед корелятивів багатократних прикметникових міжмовних омонем переважають ад'єктиви, утворені від омонімічних деривантів або основ:

– укр. **зо́льний** [спец.] ‘стос. до **зола́**’ {біл. **зо́льны**} і біл. **зо́льны**¹ [спец.] стос. до **зала́**’ {укр. **зо́льний**}, біл. **зо́льны**² ‘стос. до **зо́ль**¹ (див. вище)’ {укр. **си́рий**, **сльота́вий**} (укр. **зо́льний** ∪ біл. **зо́льны**²);

– укр. **лу́чний**¹ ‘стос. до **лук**’ {біл. **лу́чны**}, укр. **лучні́й**² ‘стос. до **лу́ка** «місцевість, укрита багаторічними трав'янистими рослинами»’ {біл. **лу́гавы**}, укр. **лучні́й**³ [розм., рідко] ‘який добре **лучить** або з якого добре **лучити**; **влучний**’ {біл. **ме́ткі**, **тра́пны**} і біл. **лу́чны** ‘стос. до **лук**’ {укр. **лу́чний**¹} (укр. **лу́чний**² ∪ біл. **лу́чны**, укр. **лу́чний**³ ∪ біл. **лу́чны**);

– укр. **топкі́й** ‘здатний за відповідних умов **топі́тися** «плавитися»’ {біл. **то́пкі**} і біл. **то́пкі**¹ ‘який може **ўтапіць** «утопити»’ {укр. **багні́стий**, **болоті́стий**, **грузькі́й**}, біл. **то́пкі**² ‘здатний за відповідних умов **тапі́цца** «плавитися»’ {укр. **топкі́й**} (укр. **топкі́й** ∪ біл. **топкі**¹).

Але є й незначна кількість багатократних омонем із корелятами, виниклими внаслідок розпаду полісемії (деколи поруч із неоднорідними корелятами): укр. **я́рий**¹ [від псл. **јагъ(јь)** ‘весняний’, похідного з **јагъ** ‘весна’ < іє. ***ǰōg-**/**ǰēg-** ‘сезон, весна; рік’] ‘1) який дає урожай у рік посіву, однорічний (про злаки) {біл. **яравы́**}, 2) який народжується, виводиться навесні {біл. **вєснавы**, **вясно́вы**, **вясня́ны**, **вясє́нні**}’, укр. **я́рий**² [від псл. **јагъ(јь)** < іє. ***ǰō-g-** < ***ǰōu-g-**, споріднене з гр. **ζωρός** ‘вогняний, міцний, незмішаний (про вино); жвавий, швидкий’] ‘яскравий’ {біл. **я́ркі**, **зы́ркі**, **яскра́вы**}, укр. **я́рий**³ [те саме походження, що й у **я́рий**²] ‘1) сповнений злості, гніву; лютий {біл. **лю́ты**, **раз’юшаны**, **я́ры**}; 2) палкий, пристрасний {біл. **па́лкі**, **га́рачы**}; 3) надмірний у своєму вияві // дуже сильний {біл. **шалёны**, **я́ры**}’ і біл. **я́ры** ‘1) = укр. **я́рий**³ (у 1 знач.); 2) = укр. **я́рий**³ (у 3 знач.); 3) цілком відданий якійсь справі; завзятий, запеклий’ (укр. **я́рий**¹ ∪ біл. **я́ры**, укр. **я́рий**² ∪ біл. **я́ры**).

Останні прикметникові міжмовні омоними можуть (хоч і втративши один компонент в українському опозиті) породити прислівникову міжмовну

омонему: укр. **яро**¹ [до укр. **ярий**²], укр. **яро**² [до укр. **ярий**³] і біл. **яра** (укр. **яро**¹∪ біл. **яра**, укр. **яро**²∪ біл. **яра**).

Поряд із прислівниковими міжмовними омонемами відприкметникового походження фіксуємо й відіменникові: укр. **правцём**¹ [діал.] ‘навпростець’ {біл. **напрасткі**, **напрасцяк**, **нацянькі**}, укр. **правцем**² [розм.] ‘без руху, без діла’ {біл. **слўпам** (стояти), **пóседам** (сидіти)} і біл. **праўцём** [діал.] ‘у стоячому, вертикальному положенні; стійма, сторч, сторчма’ (укр. **правцём**¹∪ біл. **праўцём**, укр. **правцем**²∪ біл. **праўцём**).

Отже, в результаті внутрішньомовної омонімії на стику співвіднесених омонем двох мов (дієслівних, іменникових, прикметникових, прислівникових) постають пари етимологічно тотожних і етимологічно розбіжних міжмовних омонімів, стрижневими з яких є омонімічні кореляти з відношенням семантичного виключення. Специфіку цього відношення в кожному конкретному випадку визначає передусім характер зв’язків між компонентами в самих омонемах. Омоними, похідні від інших міжмовних омонем, також мають здатність генерувати омонімічні пари, обійняті семантичним виключенням (навіть якщо деривація спричиняється до зникнення певних складників і сем твірних омонем) і втрачають цю здатність тільки тоді, коли внаслідок словотворення обернуться на омопару із семантично тотожними або частково омонімічними корелятами.

Висновки до розділу 2

Українсько-білоруський міжмовний омонімічний простір становлять *однорідні* (етимологічно пов’язані) й *неоднорідні* (етимологічно непов’язані) міжмовні омоніми. Також фіксуємо *міжмовні омоніми*, що можуть водночас мати у своєму складі однорідні й неоднорідні омопари.

Кореляти українсько-білоруських *однорідних омонімічних опозицій* тією чи тією мірою різняться насамперед значенням, але є серед них і частка рівнозначних лексем, відмінних лише стилістичним забарвленням.

Значеннєва несумісність однорідних міжмовних омонімів (повна однорідна міжмовна омонімія) з'являється внаслідок специфічного для кожної мови розвитку етимологічно тотожних слів. Семантичні відношення між такими омонімічними корелятами характеризують як семантичне виключення.

Етимологічно тотожні дієслова української та білоруської мов, охоплені семантичним виключенням головню окреслюють фізичну або ментальну дію (рідше – стан або зміну стану). Повні однорідні українсько-білоруські іменникові омоніми об'єднує здебільшого певний тематичний клас (назви одягу, взуття та їхніх деталей; назви інших виробів із тканини й прядива; назви матеріалів, речовин та виробів із них; назви страв і кормів, назви знарядь і предметів хатнього вжитку; назви будівель і їхніх частин; назви представників флори й фауни; назви органів та частин тіла; терміни юриспруденції, сільського господарства та ін.) або якась ознака, характеристика чи властивість (розмір, кількість, колір, протяжність, консистенція / структура, ірреальність, міра вияву тощо). Віддієслівні міжмовні омоніми-іменники зберігають тісний зв'язок із твірними дієсловами обох мов, часто тотожними у плані змісту, і, якщо не мають схожої ознаки чи тематичної спрямованості, різняться значеннєвим типом, яким їх може наділяти дієслівна дериваційна база (спосіб, засіб, місце, стан, наслідок дії чи назва самої дії) та/або дериваційною семою (у разі багатозначності твірних дієслів).

Еквівалентні етимологічно, але взаємовиключені семантично прикметники української та білоруської мов виражають здебільшого спільні тематичні ознаки, зокрема зовнішньо-конфігураційні особливості предметів; особливості характеру чи психічного стану людини; фізичні й практичні особливості людей та предметів; властивості, сприймані органами чуття; характеристики за податливістю певній дії, ознаки щодо дії та ін. Розбіжний характер ознаки однорідних міжмовних омонімів-прикметників зумовлений передусім належністю їх до різних розрядів. Прикметники, аналогічно утворені від етимологічно тотожних різномовних іменників, обійнятих семантичним виключенням, також мають абсолютно відмінні значення.

Цю закономірність виявляють і похідні від однорідних омонімічних прикметників прислівники.

Значеннєва дивергенція однорідних міжмовних омонімів (часткова міжмовна однорідна омонімія) виникає здебільшого через різний ступінь розвитку семантичної структури етимологічно тотожних слів чи неоднакову засвоюваність запозичень у споріднених мовах. Семантичні відношення між такими омонімічними корелятами характеризують як семантичне включення або семантичний перетин. Семантичне включення наявне в тих українсько-білоруських омонімічних опозиціях, де однозначному слову однієї мови відповідає багатозначне іншої мови (білоруському – українське або українському – білоруське); один із полісемантичних корелятів покриває всі значення іншого й має, крім того, специфічну змістову частину; один із корелятів наділений ширшим значенням або значення одного з них видове, а другого – родове (за умови, що корелят із вужчим чи видовим значенням не має інших, притаманних тільки йому, сем). Семантичний перетин спостерігаємо тоді, коли в полісемантичних корелятів є як абсолютно збіжні, так і абсолютно розбіжні семи; один із корелятів наділений ширшим значенням або значення одного з них видове, а другого – родове (за умови, що корелят із вужчим чи видовим значенням має інші семи).

Ці відношення охоплюють найрізноманітнішу лексику, що має головно однотипні або взаємозумовлені семи. Серед часткових українсько-білоруських дієслівних омонімів домінують лексеми із значенням механічної або ментальної дії, хоч, звісно, є й такі, що окреслюють стан, набуття нової ознаки чи перехід з одного стану в інший. Значеннєво дивергенційна іменникова лексика представлена назвами істот, речей різного вжитку, знарядь, механізмів, будівель і їхніх частин, місця, речовин та ін. Віддієслівні іменники можуть означати як саму дію (процес), так і її наслідок, намір або привід діяти, а також стан чи конкретний предмет. Полісемія іменників-істот, частково відмінних у плані змісту, зумовлена переважно поєднанням в одному слові кількох сем і розвитком переносних значень. Прикметникові омоніми,

обійняті семантичним включенням або семантичним перетином, описують внутрішні й зовнішні ознаки, ознаки чи властивості, пов'язані з характером дії, часові, вікові та інші ознаки. Частково омонімічні відприкметникові прислівники зазвичай зберігають значення твірного слова й теж формують омонімічні опозиції.

Стилістичні розбіжності міжмовних омонімів виявляються нечасто, як порівняти зі значенневими. Ми фіксуємо їх у таких омонімічних опозиціях: *стилістично нейтральна лексика – стилістично забарвлена лексика, активна лексика – пасивна лексика, загальновживана лексика – лексика обмеженого вживання*. Головна передумова їхнього виникнення – наявність у котрійсь із розгляданих мов ще принаймні однієї рівнозначної лексеми (маркованої або немаркованої). Подекуди маркована й немаркована лексеми конкурують між собою, надто коли узус намагаються регулювати директивно. Такі відмінності найбільш яскраво розкриваються в процесі комунікації, зокрема в царині художньої літератури – оригінальної та перекладної.

Українсько-білоруські *неоднорідні міжмовні омоніми* з'являються через випадковий збіг форми етимологічно розбіжних слів української та білоруської мов. Семантичні відношення між такими омонімічними корелятами характеризують як семантичне виключення. Серед чинників випадкового збігу форми семантично взаємовиключених лексем насамперед відзначимо історичні фонетичні зміни, притаманні українській мовній системі (перехід /e/, /o/ > /i/ в закритих складах та злиття давніх /и/, /ы/ в сучасному /и/) і живий фонетичний процес у білоруській мові (акання).

Етимологічно відмінні омонімічні дієслова української та білоруської мов головно називають активну фізичну дію, рідше – ментальну дію, стан чи зміну стану. Іменникову лексику, пов'язану неоднорідною міжмовною омонімією, репрезентують, зосібна, омонімічні опозиції, у яких:

- обидва кореляти утворено від неспіввідносних, але структурно близьких дієслів механічної або ментальної дії;
- тільки один із корелятів має віддієслівне походження.

У складі цих та інших опозицій домінують іменники, що окреслюють конкретні поняття. Часом унаслідок випадкового збігу форми різнопохідних українських і білоруських іменників між ними виникає акцидентний семантико-стилістичний зв'язок (підпорядкованість значень, стилістичне забарвлення та ін.). Значеннєві особливості неоднорідних міжмовних омонімів-прикметників зумовлює здебільшого зміст твірних лексем.

Етимологічно відмінні українські й білоруські слова, охоплені міжмовною омонімією, демонструють чітку послідовність у творенні за допомогою ідентичних формантів нових омопар – не тільки прикметникових та прислівникових, як повні однорідні омоніми, а й дієслівних (префіксальних та/або зворотних).

Українсько-білоруські *міжмовні омоніми* з'являються під впливом внутрішньомовної омонімії, коли омоніми (множині омонімів) української мови протистоїть омоніми білоруської мови. Така омонімна опозиція породжує пари однорідних та/або неоднорідних міжмовних омонімів з різними семантичними відношеннями, але ключовим є семантичне виключення, характер якого залежить безпосередньо від самих корелятивів.

Омоніми, утворені від інших міжмовних омонімів, теж можуть генерувати омонімічні пари із семантично взаємовиключеними корелятами (навіть якщо словотворення нівелює певні компоненти чи семи твірних омонімів) і втрачають цей потенціал лише тоді, коли в результаті деривації виродяться в омопару із семантично тотожними або частково омонімічними корелятами.

Серед українсько-білоруських міжмовних омонімів переважають іменникові омоніми, кореляти яких окреслюють конкретне поняття (назви ботанічних і зоологічних таксонів, господарські, наукові терміни та ін.). Чимало таких омонімів постало на рідній основі (українській чи білоруській) унаслідок словотворення та еволюції багатозначних лексем, яка призвела до розпаду їх на окремі мовні одиниці. Кореляти багатократних прикметникових омонімів головно утворені від омонімічних слів або основ. У прислівникових омопарах, виниклих, зокрема, й на стику омонімів двох мов, домінують кореляти відприкметникового походження, але зрідка трапляються й відіменникові – як однорідні, так і неоднорідні.

РОЗДІЛ 3

ОМОНІМИ В БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДНОМУ ТЕКСТІ

Правильне застосування омонімів у мовленні забезпечує ефективну комунікацію, а подекуди наділяє висловлювання особливими стилістичними характеристиками. Цю властивість омонімічної лексики часто використовують письменники, чиї твори завдяки перекладові виходять далеко за межі рідномовної стихії й ширяться в інших мовно-культурних середовищах. Проте недоречно вжиті чи хибно перекладені омоніми додають фразам неоднозначності або й зовсім спотворюють зміст повідомлення. Тож у цьому розділі говоритимемо про можливості передавання омонімів іншими мовами, а також про вплив омонімії на появу перекладацьких помилок.

3.1. Стилiстичний потенціал омонiмiв і питання їхньої перекладності

Омоніми відіграють важливу роль у мовностилістичному оформленні тексту. О. Пономарів, зокрема, наголошує на тому, що омонімічна лексика здебільшого нейтральна, але омоніми мають певний стилістичний потенціал, уживаючись як важливий засіб словесної гри. В омонімії майстрів слова приваблює суперечність між формою й змістом. Омоніми увиразнюють думку, а часом надають мовленню іронічного, гумористичного чи сатиричного забарвлення. Для стилістичного впливу на читача використовують переважно омоніми, що постали на рідному ґрунті внаслідок розпаду семантичної єдності. Головна стилістична функція омонімів – досягнення комічного або іронічного ефекту. Омоніми, введені в текст, надають йому дотепності, пародійної спрямованості та стилістичної витонченості, а дотепність, як відомо, сприяє чіткішому висвітленню певного явища чи поняття [109, с. 49]. Погоджуємося з думкою О. Демської, яка запорукою успішного використання

омонімів задля стилістичної настанови вважає їх експлікацію та (бажано) лексикографування [39, с. 59–60].

Особливу увагу дослідники акцентують на здатності омонімічної лексики створювати каламбури [60, с. 61; 109, с. 49–52; 67, с. 35; 74, с. 70], такі продуктивні в народній творчості: *Погана та **ма́ти**, що не хоче дітей **ма́ти*** (омонімічні іменник і дієслово); «*Перемелеться – **мука** буде*». – «*Або **мука́**, або **мука**...*» (омографічні іменники); *Три рази **три** – дірка буде* (омонімічні числівник і дієслово); «*Як **як?***» – «***Як** як **як!***» (омонімічні прислівники й іменники; останні виділено напівгрубим шрифтом).

Наведемо ще зразок із власного доробку, побудований на каламбурі:

***Ві́з** повидло **ві́з** у **зві́р**, **Зві́р**, як звидів **ві́з**, завив,
Де живе відвіку **зві́р**. Мовби віл той, заревів,
Бо за свій звіриний вік
Від візитів він відвик.*

Тут в основі каламбуру лежать дві омонімічні опозиції: іменниково-дієслівна **ві́з** – **ві́з** та іменниково-іменникова **зві́р** (яр) – **зві́р** (тварина).

Фіксуємо в літературі каламбури й на базі міжмовної омонімії. Наприклад, П. Глазовий у гуморесці «Кухлик» обіграє українсько-російську омпару укр. **язы́к** ‘= рос. **язы́к**’ і рос. **язы́к** ‘= укр. **мо́ва**’:

*Продавщиця теж була І сказав їй мудрий дід:
Гостра та бідова. – Цим пишатися не слід,
– У мене єсть свой **язык**, Бо така сама біда
Ні к чему мне мова. В моєї корови:
Має, бідна, **языка** –
І не знає мови (28, с. 192–193).*

І хоч каламбурна манера висловлювання, як зазначає О. Пономарів, притаманна більше художній літературі, однак стилістичними можливостями омонімії послуговується й публіцистика, надто в полемічно загострених творах [109, с. 49–50], найчастіше в заголовках: «***Це** глина чи **цеглина?***» (омонімічні іменник і словосполучення вказівної частки з іменником),

«Чи **винний** **винний** магазин?» (омонімічні прикметники від іменників **винá** ‘причетність до якоїсь негативної події’ і **винó** ‘алкогольний напій’).

Стилістичного ефекту можна досягти, коли сполучити вільний і фразеологічно зв'язаний однорідні омоніми [109, с. 49–50], як в усмішці Остапа Вишні «Перепілка»: *От, приміром, іде полем заклопотаний голова артілі. Голова в голови розколюється од думок різних...* (63, т. 4, с. 167–168).

А. Коваль констатує, що використання омонімів зі стилістичними настановами ґрунтується на намаганні мовців шукати й знаходити спільне між словами. Є й інша, прямо протилежна властивість нашого сприймання чієїсь мови, а саме: ми, знаючи тему розмови, заздалегідь готуємося до сприймання певного кола понять і фіксуємо лише такі лексичні елементи, які належать до цієї поняттєвої сфери.

У художній літературі, як пише далі дослідниця, омонімія здатна слугувати засобом характеристики персонажа. Завдяки омонімії можуть виникати й значно складніші асоціативні зв'язки між словами, які характеризують світогляд людини. Омонімічні слова не конче повторювати в тексті. Навіть ужите тільки один раз слово сприяє тому, щоб контекст викликав в уяві слухача або читача й друге слово [67, с. 32].

Усі різновиди омонімії лексем, підкреслює І. Коломієць, здатні вибудовувати досить виразні форми [74, с. 70]. Саме тому омоніми дуже часто використовують у поезії для уяскравлення образності. За приклад наведемо строфу вірша білоруського поета В. Некляєва:

Струменіца па жылах халадок.

Сплывае час па стылых небасхілах.

Завершана. Дапісаны радок.

Плачу́ даўгі і пла́чу на магілах (60, с. 85).

З винятковою силою та експресією звучать омоніми в кінці поетичних рядків, надто коли виступають засобом римування¹², як-от у класичному прикладі з Т. Шевченка:

¹² Докладніше про омонімічні рими див., зокрема: Колоїз Ж. «Є рядки пісенні вічні й рими в них – омонімічні» [72].

Думи мої, думи мої,

Квіти, мої діти.

Виростав вас, доглядав вас.

Де ж мені вас діти? (84, т. 1, с. 50).

Розглянуті вище зразки вживання омонімів яскраво ілюструють тезу П. Дудика про те, що в прямих і переносних значеннях слів, зосібна й омонімів, своєрідно, через призму рідної мови відображається бачення кожним народом навколишнього світу, себе самого в ньому. Кожне окреме пряме чи переносне значення слова – це один із конкретних виявів мислення, сприймання людиною певної реалії життя [50, с. 157].

Тут ми підходимо до ще кількох важливих питань: чи можна адекватно, зі збереженням форми та змісту, відтворити окреслену вище своєрідність іншими мовами і коли можна, то за яких умов?

Р. Якобсон говорить, що у своїй пізнавальній функції мова мінімально залежить від граматичних моделей, тому весь когнітивний досвід і його номенклатуру можна передати будь-якою людською мовою. Визначення нашого досвіду головно доповнює металінгвістичні операції, а це означає, що пізнавальний рівень мови не лише дозволяє, а й безпосередньо вимагає перекодувальної інтерпретації, тобто перекладу. Припущення, що когнітивні відомості неможливо виразити або перекласти, вже містить у собі суперечність. Але в жартах, фантазіях, чарах – словом, у тому, що можна було б назвати буденною вербальною міфологією, і насамперед у поезії граматичні категорії мають велике семантичне значення. У такому разі питання перекладності стає набагато заплутанішим і дискусійнішим [188, с. 234–236].

Із Р. Якобсоном загалом погоджується й Ф. Скарпа, наголошуючи на тому, що неперекладність зазвичай не стосується спеціалізованого перекладу, де кожне значення можна передати різними мовами, – як і службових текстів, написаних спеціальною мовою та адресованих обмеженому колу знавців нового дискурсу. Винятками з цього правила є або погано написані тексти (граматичні помилки, закручений стиль, неузгоджена термінологія тощо),

або тексти з мовними особливостями, типовими для поетичного твору (двозначності, плеоназми, гра слів, звукові ефекти та ін.) [209, с. 86].

Т. Германс пропонує розглядати цілковиту перекладність і цілковиту неперекладність як граничні поняття. Цілковита перекладність, коли її розуміти як інтегральне відтворення повнозначності тексту, можлива, на думку дослідника, тільки в разі штучних формальних мов. Повна неперекладність лежала б за межею слів, адже означала б неможливість комунікації чи навіть семіозису [207, с. 300].

Схожої позиції додержується й К. Дейвіс, говорячи, що кордони будь-якої людської мови виявляють себе передусім у зв'язках з іншими мовами та культурами, а тому беруть участь у загальному коді, або «тексті». Ця загальність відкидає існування абсолютної одиничності та цілковитої неперекладності. Але для перекладу найбільше важить те, що перекладність і неперекладність не виключають одна одну, а також не становлять полюсів на шкалі відносності. Одиничність і загальність обопільно конститутивні, тож їхня структурна взаємозалежність має сенс і водночас не допускає ні цілковитої перекладності, ні цілковитої неперекладності [207, с. 75].

Іншими словами, як пише суголосно нашим думкам В. Радчук, перекладність не означає всеперекладності. Що ж до перекладу поетичних творів або притаманних їм елементів, до якого з певним скепсисом ставляться, зокрема, Р. Якобсон і Ф. Скарпа, то й тут ми поділяємо погляд В. Радчука, переконаного, що «здатність поезії переходити з мови в мову є її властивістю і суттю, бо в поезії втілено прагнення бути почутим, і не тільки в себе вдома, на хуторі, в повіті чи в країні, – вона є спосіб порозумітися через моря й епохи, це погук до людей і відгук у ній багатоманітності вселенського людського досвіду». Перекладність – величина динамічна, її межі змінюються зосібна, від близькості мов і дистанції культур [117]. Тим-то, скажімо, перекладачам з української мови на білоруську та з білоруської мови на українську часом щастить перекласти й структури, побудовані на грі форми і змісту, хоч, як метафорично зауважує А. Содомора, «форма» і «зміст», коли

йдеться про літературу, мистецтво загалом, – поняття вкрай неоднозначні; прокласти поміж них межу не так легко [135, с. 40].

Повернімося до наведених вище Шевченкових рядків. Білоруському перекладачеві, класикові білоруської літератури Янці Купалі вдалося відтворити омонімічну риму другого й четвертого рядків майже без втрат, коли не брати до уваги, що дієслово **падзэці** довше за іменник **дзеці**, але все одно форма цього іменника технічно наявна в згаданому дієслові:

*Ой вы, думы, мае думы,
Кветкі мае, дзеці!
Гадаваў вас, даглядаў вас,
Дзе ж мне вас падзеці?* (88, с. 198).

Строфу вірша В. Некляєва з омографічними дієсловами **плачу** і **плачу́** подаємо в нашому перекладі:

*У жилах струменіє холодок.
Спливає час у зимних небосхилах.
По всьому вже. Дописано рядок.
Плачу́ належне й **плачу** на могилах.*

Розгляньмо складніший зразок поезії – вірш білоруського поета Ригора Крушини «Заміж караляў» («Замість коралів»), кожен рядок якої побудовано на двох омонімічних перехресних римах – жіночій (непарні рядки) і чоловічій (парні рядки), причому так, що опорні слова жіночої рими виступають омографами до опорних слів чоловічої рими:

<i>Дарагія рубіны, кара́лі</i>	<i>Сонца грае на радасным тва́ры.</i>
<i>Хіба маюць адны кара́лі?</i>	<i>Гэтак ціхае шчасце твары́</i>
<i>Яны ў сэрыцы каханай запа́лі,</i>	<i>Не за горкім кілішкам у ба́ры,</i>
<i>Імі кроў, як агонь, запалі́.</i>	<i>А ў зацішку ў сасновым бары́.</i>

*Пойдзем, любая, ў шолахі **гаю́!**
Бачыш, словамі раны **гаю́**.
Дыяменты, караляў не **маю́** –
Я нясу табе песню **маю́** (45, с. 137).*

Відмовившись від деяких смислових нюансів і замінивши **коралі** на **перли**, запропонуємо власне відтворення в перекладі вигадливої форми оригіналу з омонімічними перехресними римами:

*Перлів сяйних люблянка не **мáла** – На веселім виду грає **зірка**.
 Лиш цариця й царівна **малá**. Скарб, мов трунок, п'янить. Будь **зірка́!**
 Милій в серце краса та **запáла**, Щастя там, де борочок і **зірка**,
 Скарбом кров, як вогонь, **запалá**. А не в шинку, де чарка **зірка́**.*

*Йди до мене! Я ліроньку **стро́ю**.*

*Душу згою тобі – не **стро́ю**.*

*Перлів сяйних не маю й не **сво́ю** –*

*Я віддам тобі пісню **сво́ю**.*

Тож омоніми в художній літературі вживають переважно для досягнення комічного чи іронічного ефекту. Вони лежать в основі багатьох дотепів, каламбурів та інших різновидів гри слів, надаючи текстові гумористичного, сатиричного, жартівливого спрямування. Омонімічна лексика може слугувати засобом характеристики персонажів, наділяючи мовлення неабиякою виразністю, чим послуговуються автори поетичних творів. Омоніми уяскравлюють образність, а в кінці віршованих рядків сповнюють надзвичайної сили та експресії, надто коли виступають інструментом римування. І хоч перекладність таких поетичних рядків (як, зрештою, й інших омонімічних тропів) часто ставлять під сумнів, але ми переконані, що й тут можна досягти задовільного результату, особливо в перекладі з близькоспоріднених мов, які відзначаються спільністю морфем, подібністю лексичної та синтаксичної структури, системою регулярних фонетичних відповідностей і схожими морфологічними чергуваннями.

Водночас перед нами постає й питання про помилки при перекладі омонімів, адже абсолютно безпомилкового тексту немає. Зі сказаного, власне, випливає й принципова неможливість створити таку модель редагування, що усувала б із тексту абсолютно всі помилки. У цьому полягає основний парадокс теорії редагування [105, с. 89]. З. Партико дефінує помилку як різницю між неправильним компонентом повідомлення і його нормативним (правильним)

поданням, або як об'єктивне відхилення, що доповнює правильний компонент повідомлення до неправильного (помилкового). Таке доповнення може бути зі знаком «плюс» чи «мінус» [105, с. 60].

Ф. Бацевич пропонує називати широкий спектр порушень мовних норм, мовленнєвих конвенцій, стратегій мовлення, імплікацій та імплікатур дискурсу тощо в «нормальних» станах свідомості мовними й комунікативними девіаціями, застерігаючи, однак, що комунікативну девіативність чи правильність треба оцінювати не абсолютно, а стосовно передаваного змісту, інтенцій та ілокутивних намірів мовця [8, с. 18–19].

Фокусуючись на перекладацькій стороні нашого дослідження, вважаємо, що *помилкою перекладу* є всяке порушення норми перекладу, яка, крім вимог еквівалентності, жанрово-стильової відповідності та прагматичної цінності, охоплює норми (лексичні, граматичні, стилістичні, словотвірні тощо) мови перекладеного тексту й забезпечує точність передаваного в ньому змісту, конвенційність, правильність комунікативних інтенцій та ілокутивних намірів автора оригіналу.

Помилки бувають значущими (істотними) або незначущими (неістотними). Значущість (істотність) помилок установлюють залежно від впливу, який вони справляють на процеси сприймання й розуміння: ті помилки, що лише трохи знижують швидкість сприймання, вважають за незначущі, а ті, що призводять до неправильного, нетотожного авторському баченню або роблять його взагалі неможливим, – за значущі [105, с. 93].

Щоб усунути в тексті ту чи ту помилку, треба її насамперед розпізнати. У цьому редакторові можуть посприяти класифікаційні схеми та детальні описи помилок, виявлених на практиці. Помилки, як до потреби, класифікують за різними ознаками. Спираючись на відхилення від постулатів редагування, З. Партико, наприклад, виокремлює такі види помилок: інформаційні; модальні й фактичні; темпоральні, локальні й ситуативні; семіотичні (кодувальні, відображальні, значеннєві); тезаурусні; сприйняттєві; атенційні; копіювальні; нормативні [105, с. 94–100]. Ця класифікація стосується насамперед помилок

в оригінальному повідомленні. І хоч вони не становлять особливого інтересу для нашої розвідки, про них, однак, бажано пам'ятати не тільки редакторам, а й перекладачам, бо іноді висококласний перекладач або обізнаний у багатьох сферах редактор перекладу можуть виявити помилку й у вихідному тексті, навіть багато разів зредагованому, перекладеному та виданому. Наприклад, українська перекладачка з іспанської та англійської мов Г. Грабовська, тлумачачи твори аргентинського письменника Х. Л. Борхеса, натрапила в оригіналі лекції про час у контексті Зенонових апорій¹³ на прізвище *Bernheim* і почала з'ясовувати, кому воно належить. Звернення до пошукових сервісів в інтернеті результату не дало. Тоді вона розгорнула сайт Центру Борхеса при Піттсбурзькому університеті й знайшла в реєстрі пояснення: «*Hippolyte Bernheim (1840–1919) – французький психолог, фахівець у гіпнозі*»¹⁴. Не вбачивши між терапією гіпнозом та Зеноновими апоріями зв'язку, перекладачка продовжила пошуки й нарешті встановила, що то Борхесова обмовка, яка спричинилася до семіотичної (значенневої) помилки. Ця помилка, записана за вчителем і зафіксована в поважних джерелах як незаперечна істина, перекочувувала з видання до видання – в оригіналі та перекладах. Насправді ж Х. Л. Борхес мав на увазі французького філософа Анрі Бергсона (1859–1941), що про нього не раз згадував у тій лекції і який дійсно цікавився Зеноновими апоріями [32].

Що ж до власне перекладацьких помилок, то критерії класифікації їх залежать від системної моделі процесу перекладання або від моделі оцінювання якості перекладу. У межах своєї синергетично-інформаційної моделі системи спеціального перекладу М. Дорофєєва вирізняє:

- структурно-семантичні помилки (пов'язані з дефіцитом мовних знань вихідної мови у перекладача);
- дискурсивно-цільові помилки (пов'язані з відхиленнями від жанрово-стилістичних норм цільового дискурсу та дефіцитом жанрово-стилістичної компетенції перекладача в мові перекладу);

¹³ Зенонові апорії – зовні парадоксальні міркування грецького філософа Зенона Елейського (VI ст. до н. е.) про час і простір як неперервні, а отже нескінченно подільні величини.

¹⁴ <https://www.borges.pitt.edu/i/bernheim-hippolyte> (дата звернення: 23.10.2023).

- дискурсивно-ситуативні помилки (хибна ідентифікація факторів комунікативної ситуації оригіналу в тексті перекладу);
- дискурсивно-фахові помилки (викривлення спеціальних знань фахового дискурсу оригіналу в перекладі);
- фонові помилки (пов'язані з дефіцитом фонових знань і референційної компетенції перекладача) [48, с. 24].

Модель оцінювання якості перекладу, що її на базі прагматичних теорій використання мови розробила Ю. Гаус, передбачає аналіз мовно-ситуативних особливостей вихідного та перекладного текстів шляхом поділу широкого контексту комунікативної ситуації на окремі частини (ситуативні виміри) і встановлення для них мовних корелятивів. При цьому виведені параметри вихідного тексту вважають за текстову норму. Оцінюючи згідно з такою моделлю відносну відповідність між оригіналом і перекладом, виявляють вимірні невідповідності (прагматичні помилки) та позавимірні невідповідності (помилки відтворення денотативних значень у друготворі, порушення норм мови перекладу) [186, с. 72–73; 207, с. 224–225].

Як бачимо, в основу наведених класифікацій покладено суто наукові підходи до оцінювання якості перекладу. Подолати розрив між теорією і практикою оцінювання якості перекладу спробував Б. Моссоп, запропонувавши набір параметрів, об'єднаних у чотири групи. Недодержання цих параметрів, підконтрольних редакторів, спричиняє такі помилки: значеннєві, змістові, мовностилістичні та відображальні (макет, форматування) [202, с. 134–149].

Загалом, над параметрами оцінювання якості та створенням класифікаційних схем перекладацьких помилок у межах найрізноманітніших моделей працювало й працює чимало науковців: Г. Халимоник [150], Єфименко В. [53], І. Мейсон і Б. Гатім [184, с. 136–148], М. Александрович [2], представники Копенгагенської бізнес-школи [176, с. 255–280] та ін. Серед розроблених класифікацій є як дихотомічні, так і досить розгалужені. Важко сказати, котра з них наділена найбільшою практичною цінністю. Очевидно, застосовність тієї чи тієї класифікаційної схеми залежить не лише від прагматичних настанов,

а й від мовних пар, що репрезентують міжкультурний діалог, від обставин, у яких розвиваються вихідна мова та мова перекладу.

В ідеалі, звичайно ж, кожна перекладацька помилка мала б посісти в класифікаційній схемі чітке місце, але досягти такої однозначності дуже складно, а то й зовсім неможливо. Розгляньмо одну з помилок перекладу, викликану міжмовною омонімією.

У вірші Е. Акуліна «Орда» («Арда») є така строфа:

*А дымы над бязмежным краем
працінаюць стрэл спічакі...
Гэта Бог за грахі карае
вузкавокі, як крымчакі (3).*

Перекладач відтворив її так:

*А дими над безмежним краєм
стріл пронизують шпичаки...
Це Господь за гріхи карає
вузькоокі, як кримчакі (1).*

Звернімо увагу на виділені слова. Це міжмовні омоформи: у першотворі **вузкавокі** – прикметник чоловічого роду у формі називного відмінка однини, у перекладі **вузькоокі** – прикметник у формі знахідного відмінка множини. Як бачимо, оригінальний епітет, ужитий до **Бога**, обернувся в друготворі на епітет до **гріхів**. Можна припустити, що такий метаморфозі посприяв недогляд в оригіналі – брак коми перед відокремленим означенням, легкопомітний для знавців білоруської мови (коми, до речі, бракує і в друготворі). Але саму помилку перекладу, скажімо, за класифікацією М. Дорофєєвої можна вважати і структурно-семантичною, і дискурсивно-ситуативною, і навіть якоюсь мірою фоновою (недостатні знання про поетичні напрями, школи та риси творчості їхніх представників), а за класифікацією Б. Моссопа – значеннєвою, змістовою і мовностилістичною. До того ж заміна **вузкавокага Бога** на **вузьковокі гріхи** неприпустима й з прагматичних позицій, бо спотворює поетичні образи та змушує читача перекладу переживати емоції, відмінні від емоцій читача оригіналу.

Наведений зразок свідчить на користь упорядкування для конкретної мовної пари набору перекладацьких помилок, виявлених під час ретельного порівняння перекладів з оригіналами. А що всі розглянуті вище перекладацькі помилки (окрім невідконтрольних літературному редакторові), стосуються безпосередньо мови або певних мовних корелятивів як маркерів її використання, то, на нашу думку, доцільно взяти до уваги комунікативний аспект художнього перекладу й поділити виявлені помилки на дві групи:

- 1) помилки через довільне поводження з білоруським мовним кодом;
- 2) помилки через довільне поводження з українським мовним кодом.

Такому підходові й віддано перевагу в нашій розвідці. Під **довільним поводженням** тут треба розуміти будь-які дії перекладача, що ґрунтуються на мовній неохайності, недостатній жанрово-стилістичній, мовній і комунікативній компетенції, неправильному використанні мови, браку спеціальних та фонових знань і призводять до помилок у перекладі. Зіставивши українські переклади творів відомих білоруських письменників – Е. Акуліна, В. Бикова, В. Некляєва, В. Орлова, А. Ходановича та ін. – з оригіналами, ми виявили перекладацькі помилки, що виникли через довільне поводження як із білоруським, так і з українським мовним кодом.

3.2. Помилки, спричинені довільним поводженням із білоруським мовним кодом

У цій групі фіксуємо, по-перше, помилки, що стосуються **використання як відповідників в українському тексті слів і словосполучень з іншим, ніж у білоруській мові, лексичним значенням**. Це найбільш поширена помилка перекладу – не тільки омонімічної, а й досить безпроблемної лексики. Наведемо кілька прикладів не зовсім коректного перекладу, пов'язаних із прикметниковою однорідною омпарою біл. **даклáдны** {укр. **то́чний**} – укр. **доклáдний** {біл. **падраб'язны**} і омпарою похідних прислівників біл. **даклáдна** {укр. **то́чно**} – укр. **доклáдно** {біл. **падраб'язна**}:

– вірш А. Ходановича «Драйв» (із циклу «Небо над Берліном»):

Усё віртуозна

*і па-нямецку **дакладна**,*

нібы спецыяльна прыдуманая

для вялікага слаламу ў дарожным корку... (76);

Усе віртуозне

*і по-німецькі **докладне**,*

ніби спецыяльна прыдумане

для вялікага слаламу в дарожнім корку... (75, с. 57).

– містична історыя В. Орлова «Красвід з ментоловым ароматам»:

*Назваць той час шчаслівым было б няшчыра. Як акрэсліць яго **большы докладна?**.. (11);*

*Назвати той час шчаслівым было б нещиро. Але як окресліти яго **докладніше?**.. (9, с. 16);*

– там само:

*Я занатоўваю дэталі так падрабязна, бо хачу – гэта ўяўляецца мне вельмі істотным – намалюваць як мага **дакладнейшы** «партрэт» свайго тагачаснага псіхічнага стану (11);*

*Я занотовую дэталі так ретельна, бо хочу – і це выдаецца мені вельмі істотным – намалюваць якомога **докладнішый** «портрет» свайго тагачаснага псіхічнага стану (9, с. 47).*

Розгляньмо ще дзве памылковыя інтэрпрэтацыі, спрычыненыя поўнаю адноріднаю міжмовнаю омонімію, – абодзве з павісткі В. Бикова «Альпійская балада». Білоруськай лексемі **смуга́**, вжытай у рэчэнні:

*Пасля мокрай змрочнай цясніны тут здалося надзвычай вольна, прасторна: далёка ўнізе шырока раскінулася даліна, за ёй у бледна-сіняватай **смузе** млелі хрыбціны суседніх гор (26),*

в украінскай мове адпавядаюць іменнікі **імла́**, **юга́**, **серпа́нок**. Котрыйсь із них і треба было выкарыстаць у друготворі. Натомісь ми бачымо тут украінскую омографічную лексему **смуга́** {біл. **паласа́**, **паса́ка**}:

Після мокрої похмурої ущелини тут здавалося надзвичайно вільно, просторо: аж ген унизу широко розкинулася долина, за нею в блідо-синюватій смузї бовваніли хребти сусідніх гір (22, с. 40–41).

Помилка в цьому разі ніби й невідчутна, а проте нюанс, пов'язаний із легкою затуманеністю, втрачено.

У дальшому прикладі хиба вже істотніша, бо тут білоруський іменник **поўсць** {укр. **шерсть**, **підшерсток**}, омонімічний українському іменникові **повсть** {біл. **лямец**}, ужито в метафорі:

Знішчаючы іншых, ты першы вытруціш у самім сабе здольнасць да радасцей, твая душа ад тваіх жа злачынстваў абрасце чорную поўсцю варожасці, якую разам з тлустым кавалкам ты імкнешся пакінуць нашчадкам (26).

Унаслідок нерозрізнення цих міжмовних омонімів образність метафори в друготворі майже знівельовано:

Знищуючи інших, ти перед усім витруїш у самому собі здатність радуватися, твоя душа від твоїх же злочинств обросте чорною повстю ворожості, яку разом із тлустим шматком ти прагнеши лишити нащадкам (22, с. 135–136).

До значущої – сказати б, навіть критичної – помилки підштовхнула повна неоднорідна міжмовна омонімія перекладача поезії В. Некляєва «Зміїний бог», де є такі рядки:

Усё, што ёсць – ёсць назва. Ёсць палова

Таго, што ёсць... (60, с. 112).

Білоруський іменник **пало́ва** означає «половина», а не «полова», яку бачимо в друготворі:

Усе, що є – є назва. Є полова

Того, що є... (56, с. 87).

Українській лексемі **поло́ва** відповідає в білоруській літературній мові іменник **мякіна**.

До помилки, наведеної нижче, спричинилася повні міжмовні омоніми, які постали внаслідок внутрішньомовної білоруської омонімії. Українська лексема **лад** і білоруська лексема **лад** еквівалентні тоді, коли означають порядок, згоду, злагодженість і похідні від них поняття. Але в білоруській мові є ще одна лексема, омонімічна до першої: нею окреслюють граматичну категорію дієслова, яка виражає відношення дії або стану до дійсності. В українській мові цьому білоруському термінові відповідає **спосіб**. Проте перекладач не взяв цього до уваги й рядки з поезії А. Ходановича «Et si tu n'existais pas...»:

*калі б цябе не было ў вялікім сусветным раскладзе
я выдумаў бы што ты далёкі касмічны спалах
святлом бы табе дасылаў эсэмэскі ва ўмоўным ладзе
і дарогу б чытаў па тваіх зорных ініцыялах (77, с. 102) –*

відтворив так:

*коли б тебе не було у світовому розкладі
я вигадав би що ти далекий космічний спалах
світлом тобі посилав би есемески в умовному ладі
і шлях би читав по твоїх зоряних ініціалах (75, с. 82).*

Як наслідок, у перекладі розмито суть і на догоду беззмістовному рядкові порушено літературний наголос у словоформі іменника **рбзклад**.

Часом у білоруській літературній мові акцентні варіанти прикметників закріплюються з різним значенням. Так утворилася, приміром, омпара **нэмы** {укр. **несамовітий**} – **нямы** {укр. **німій**}, де зміну форми одного з варіантів спричинило акання. Але похідні від них прислівники збігаються формою усно й на письмі: **нема** {укр. **несамовіто**} – **нема** {укр. **німо**}, що іноді дезорієнтує українських перекладачів і призводить до появи в друготворі оксиморонів на зразок **німий крик**, **німо кричати**, як-от у реченні з містичної історії В. Орлова «Краєвид з ментоловим ароматом»:

*У той самы момант сіпатае кантральта **нема** заверашчала... (11);*

*У ту саму мить сіплувате кантральто **німо** заверещало... (9, с. 81).*

Однак не завжди деривати, охоплені повною міжмовною омонімією, походять від міжмовних омонімів. Приміром, лексеми біл. **А́нглія** {укр. **А́нглія**} і укр. **а́нгел** {біл. **анёл**} не омонімічні, тож їх навряд чи хто сплутає в процесі перекладу, а от похідні від них повні прикметникові омоніми біл. **ангэ́льскі** й укр. **а́нгельський** легко дезорієнтують не дуже досвідченого інтерпретатора, що, недовго думавши, може обернути все *англійське* на *а́нгельське* (*янгольське*), як-от перекладач оповідання В. Орлова «Реквієм для бензопилки»:

*Смакуючы ў тую восень духмянае гарачае пітво, я не мог і ўявіць, што праз колькі гадоў у Кліўлендзе, штат Агаё, праз знаёмых беларусаў буду запрошаны ў дом да чалавека з **ангельскім** імем, **ангельскім** прозвішчам і вачыма колеру валошак на ягоным кветніку пад вакном... (11);*

*Смакуючи тієї осені духмяне гаряче півво, я не міг собі й уявити, що за кілька років у Клівленді, штат Огайо, через знайомих білорусів мене буде запрошено в дім до чоловіка з **янгольським** іменем, **янгольським** прізвищем і з очима кольору волошок на його квітнику під вікном... (9, с. 209).*

До ідентичної помилки може, очевидно, призвести й похідна від попередньої омпара прислівників біл. **па-ангэ́льску** {укр. **по-англійськи**, **по-англійському**} – укр. **по-а́нгельськи** {біл. **па-анё́льску**}.

Огріхи перекладу, спричинені частковою міжмовною омонімією, не такі, може, істотні, але все ж неприпустимі, особливо в художній літературі, де кожне слово несе в собі не лише лексичний, а й естетичний зміст, набуває додаткової конотації, викликає певні асоціації. Уявімо собі, що котрогось із персонажів письменник назве *свавільним*. Тоді перед українським читачем, безперечно, постане образ людини впертої, деспотичної, схильної все чинити на власний розсуд. Зовсім інші асоціації виникнуть у білоруського читача, коли з тексту він довідається, що хтось *свавольны*, надто як це ще дитина, підліток. Перед читачем постане образ юнака чи юнки, грайливих, охочих до пустощів, але тільки не тиран, як-от у реченні з оповідання В. Бикова «Страх» (триптих «Байки життя»), хибно відтвореному українською мовою:

*Характарам ён [хлопец Мірон] быў **свавольнік** (25);*

*Характер він [хлопец Мирон] мав **свавільний** (21, с. 107).*

Тієї самої помилки перекладач припустився й тлумачачи оповідання В. Орлова «Реквієм для бензопилки»:

*Аднак нашыя [дзіцячыя] **свавольствы**, помсты і падрахункі мелі, так бы мовіць, адбітак тутэйшасці... (11);*

*Одначе наші [дитячі] **свавільства**, помсти і порахункі мали на собі, так би мовити, відбиток тутешності... (9, с. 210).*

У першому випадку перекладачеві годилося б написати **пустўн**, **вiтiвнiк**, **бешкeтнiк**, а в другому – **пўстоцi**, **вiтiвкi** тощо.

Білоруська лексема **аблічча** має два основні значення – «лице» й «подоба». Розпізнати, у котрому з них його вжито, мовцеві допомагає контекст. Приміром, дієслово **набываць** {укр. **набувати**}, керуючи цим іменником, свідчить про те, що йдеться про **подобу**, як-от у містичній історії В. Орлова «Краєвид з ментоловим ароматом»:

*Іншымі словамі, ён [чалавек] сам робіцца формаю ўласнай думкі, набываючы **аблічча**, якое адлюстроўвае сутнасць ягоных жаданняў і імкненняў – прычым усе гэтыя ілюзіі ў тым ілюзорным свеце з'яўляюцца такімі ж рэальнымі, як і рэчы ў свеце фізічным (11).*

Але перекладач помилково обрав варіант **обличчя**:

*Інакше кажучи, людина сама робіцца формою власной думкі, набываючы **обличчя**, яке відображае сутність її бажань і прагнень, – причому всі ці ілюзіі у тому ілюзорному світі виявляюцца такімі ж реальнымі, як і речі у світі фізічному (9, с. 61).*

Маркером того, що іменник **аблічча** означає подобу може слугувати також прийменник у / ў, як-от у реченні зі згаданого вище твору:

*Я не здолею зрабіць гэтага і сёння, бо Яна прыходзіла да мяне ў **розных абліччах** – то зеленавокай шатэнкаю з круглай радзімкаю пад брывом, то серабрыстай тонкаю бландзінкаю з кароткай «марсіянскай» стрыжкаю, то... (11).*

Однак усупереч цьому, знехтувавши навіть докладний опис *абліччаў* і змінивши оригінальний прийменник, перекладач знову вжив ближчу йому, але невідповідну контекстові лексему **обліччя**:

Я не здатен зробити цього й сьогодні, бо Вона приходила до мене з різними обличчями – то зеленоокою шатенкою з круглою родимкою під бровою, то сріблястою тонкою блондинкою з коротенькою «марсіанською» зачіскою, то... (9, с. 69).

Іноді до помилки у друготворі спричиняється не омонімія між вихідною мовою і мовою перекладу, а омонімія між вихідною мовою і мовою-посередником, у якій перекладач, очевидно, має більший досвід. Через те поетичні рядки Е. Акуліна (вірш «Ной»):

*Сорак раз насылаў сякеру
у сваты да сырых камлѣў
і каўчэг будаваў свой з веры,
што ўратае жыццѣ Любоў (3) –*

в українській інтерпретації зазвучали досить бентежно, бо вбивство сокирою **верблюдів**, що на них із легкої руки тлумача обернулися **камлі**, навряд чи підживлювало б Ноеву віру в Любов:

*Сто разів посилав сокиру
у свати до верблюдів Ной
і ковчег будував із віри,
що врятує життя Любов (1).*

Насправді ж ліричний герой, будуючи свій ковчег з деревини, «посилав у свати» сокиру до **сирих прикоренків**. Саме таке значення має білоруська лексема **камéль**, яку перекладач, найімовірніше, ототожнив з англійським іменником семітського походження **camel** {укр. **верблюд**} [204, с. 395], знаючи, можливо, що в деяких слов'янських мовах, зокрема в болгарській [26, с. 312] і македонській [15, с. 301], функціонує однорідна назва цієї тварини – *камила*. Побіжно скажемо, що заміна на *сто* оригінального числівника *сорок*, символічного для християнських мотивів і завдяки їм сповненого,

як пише В. Жайворонок, епічної ваги [54, с. 568], теж видається нам сумнівною та недоречною.

Джерелом помилок розгляданого типу може бути й близька до міжмовної омонімії, описаної вище, міжмовна паронімія, яка має не менш потужний інтерференційний вплив. Так, білоруську лексему **смажанка** {укр. **смаженіна, печеня**} перекладач іронічної антиутопії В. Орлова «Орден Білої Миші» хибно співвідніс з українським спільнокореневим іменником **смажєня** {біл. **я́чня, я́шня**}, дарма що в самому контексті описаного епізоду – авдієнції письменника в короля – прямо згадано смажену баранину під чорносливом (*вялізны срэбны спод з барановай смажанкаю пад чарнаслівам*):

Письменнік падазрона прыгледзеўся да смажанкі і запіў свае першыя, яшчэ не смакавыя, а слыхавыя ўражанні віном (11);

Письменник підозріливо прыгледівся до смажєні й запив свої перші, ще не смакові, а слухові враження ковтком вина (9, с. 262).

Часом міжмовні пароніми походять від міжмовних омонімів. Візьмімо за приклад білоруські рівнозначні прикметники **барвóвы, барвяны** та українські рівнозначні прикметники **барві́стий, ба́рвний**, утворені від омонімічних іменників біл. **ба́рва** '1) колір, забарвлення; 2) густо-червоний колір; багрянець' і укр. **ба́рва** '1) колір, забарвлення; 2) [перен.] характер, тон, відтінок викладу, виконання // [перев. мн.] виражальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва тощо; 3) [рідко] фарба', що мають одну спільну сему (семантичний перетин). В українській мові саме ця сема стала конститутивною для похідних прикметників (які, однак, можуть стосуватися й переносного значення), але в білоруській мові прикметникові деривати співвідносяться тільки із семою, відсутньою в українській мові. Тим-то в перекладі поетичних рядків В. Некляєва:

Горкім дымам пацягне

Ад барвова-чырвонага лісця... (60, с. 9) –

на місці виділеної мала б стояти лексема **багря́ний** (або котрась із її синонімів), а не **барві́стий**:

Згірклим димом потягне

*Від **барвисто**-червоного листа... (59, с. 15).*

Неважко помітити, що в результаті хибної інтерпретації вийшов алогічний складений прикметник, перша частина якого значеннєво охоплює й другу, та перекладач, очевидно, не звернув на це уваги.

Такої ж помилки припустився і його колега, перекладаючи вірш А. Ходановича «Дюймовочка» з квадриптиха «Казки Венсенського лісу». У першотворі наведено монохромні характеристики тюльпанів:

*Знакаміты галандскі батанік
аднойчы наведаў Parc Floral
і доўга-доўга вывучаў
усе чырвонья, белья, жоўтыя,
аранжавья, блакітныя, фіялетаवья,
ружовья, **барвовья**, ліловья
туліпаны, але не знайшоў у іх
ніводнай дзюймовачкі (80, с. 12),*

проте в друготворі цей перелік раптом перериває прикметник **райдужний** із значенням багатоколірності, що з'явився там не інакше, як під впливом паронімічних до оригінальної лексем **барвістий, б'арвний**.

*Знаменитий голландський ботанік
якось навідав Parc Floral
і довго-предовго вивчав
усі червоні, білі, жовті,
оранжеві, блакітні, фіолетові,
рожеві, **райдужні**, лілові
тюльпани, але не знайшов у них
жодної дюймовочки (75, с. 103).*

Наведений алогізм менш відчутний, ніж попередній, але і його можна було б уникнути завдяки правильному сприйняттю білоруського тексту.

Появу в українських текстах алогізмів, відсутніх в оригіналі, спричиняє не тільки однорідна міжмовна паронімія, приклади якої подано вище, а й неоднорідна. Розгляньмо уривок з оповідання В. Орлова «Пророцтва Рози Герцикович»:

*«Марш у хату! Хопіць **аблокі пасвіць!**» – кричала мама.*

*Аўтарства другой фразы належала не маме, а маёй бабулі Аўгінні, што жыла ў прыдняпроўскай вёсцы пад Шкловам, куды мяне адвозілі ў траўні на ўсё лета. Улетку **пасвіць аблокі** было больш прыемна. Я клаўся на гумнішчы на растрэсенае шаматкое сена, мне пад бок падточваўся кот (бабуля ніколі не давала сваім катам імёнаў, называючы іх проста Катамі або Кошкамі), і мы гадзінамі глядзелі на пухнатыя, белыя, быццам безліч дзьмуховых галовак, **аблокі** (11).*

Письменник, змальовуючы своє дитинство, пригадає, як він подовгу любив лежати на сіні й спостерігати за хмарами. Через це бабуся й мама стан хлопцевого безділля окреслювали образним дієслівним словосполученням **пáсвіць аблóкі** {укр. пáсти хмáри}. Хмари в описі схарактеризовано такими епітетами: *пухнатыя, белыя, быццам безліч дзьмуховых галовак* – які перекладач відтворив досить точно. А проте вони однаково не вберегли його від помилки. Графічна оболонка (форма), очевидно, виявилася сильнішою за логіку (зміст) і змусила перекладача хибно сприйняти білоруські **аблóкі** за **яблука**:

*«Марш до хати! Досить **яблука пасті!**» – гукала мама.*

*Авторство другої фрази належало не мамі, а моїй бабусі Авгінні, яка жила в придніпровському селі під Шкловом, куди мене відвозили у травні на всі канікули. Улітку **пасті яблука** було приємніше. Я лягав біля стодоли на розтрушене шурхотливе сіно, мені під бік підмощувався кіт (бабуся ніколи не давала своїм котам імен, називаючы іх просто Котами чи Кицями), й ми годинами дивились на пухнасті, білі, неначе безліч кульбабиних голівок, **яблука** (9, с. 172).*

Іноді до перекладацької помилки спричиняються міжмовні пароніми, належні до одного тематичного класу. В оригінальному тексті оповідання В. Орлова «Реквієм для бензопилки» читаємо:

*Усе ложкі ў Юркавым інтэрнатаўскім пакоі былі занятыя: на чатырох спалі апранутыя хлопцы, а на пятым, абняўшыся, як **кацяняты**, – зусім голы Юрка і гэтка ж голая рудая дзяўчына настолькі вульгарнага выгляду, што яе адразу хацелася назваць бабай (11).*

У друготворі цей уривок звучить так:

*Усі ліжка в його гуртожитківській кімнаті були зайняті: на чотирьох спали одягнені хлопці, а на п'ятому, обійнявшись, немов **каченята**, – зовсім голый Юрко й так само гола руда дівчина, настільки вульгарного вигляду, що її одразу ж хотілося назвати бабою (9, с. 228).*

Імовірно, сплутування виділених паронімічних назв малят тварин, біл. **кацяня́** (укр. **котеня́**, **кошеня́**) і укр. **каченя́** (біл. **качаня́**, **качанё**), у багатьох випадках лишилося б поза увагою навіть вдумливого читача, але не в перекладеному фрагменті, де людей, що лежать обійнявшись, порівняно з **каченятами** (!), а не з тими істотами, які справді можуть лежати й обійматися.

Непомітних для аудиторії перекладацьких помилок, пов'язаних із міжмовною паронімією теж чимало. Так, перекладач, натрапивши в рядках вірша А. Ходановича «Орфей. Евридіка. Герпес»:

***На трэ́ція со́дні** хавання ў метро
ён зноўку пабачыў яе (76),*

на іменник **со́дні** '24 години; день і ніч' {укр. **доба́**}, наявний у російсько-кривському (білоруському) словнику В. Ластовського [88, с. 694] і в масових тлумачних словниках не зафіксований, проте останнім часом активно вживаний у білоруських письменницьких та журналістських колах, обернув його в процесі перекладу на прислівник **сьо́го́дні**, істотно, але невідчутно для читача спотворивши зміст:

***На третьому за сьогодні** хованні в метро
він знову побачив її (75, с. 34).*

Перекладацьку помилку в наведеному нижче реченні з містичної історії В. Орлова «Краєвид з ментоловим ароматом» зумовила, очевидно, структурна близькість білоруського іменника **вушák** {укр. **одвірок**} та українського іменника **вішák** {біл. **вешалка**}, заміненого у друготворі синонімом **вішалка**:

*Святло запальвалася адразу за **вушаком** (11);*

*Світло вмикалось одразу ж за **вішалкою** (9, с. 32).*

У перекладі тієї ж містичної історії є ще одна помилка, спричинена подібністю структури міжмовних паронімів:

*Я пішу «яны», але **насамрэч** «яны» ўадначас былі і намі, мною і Ёй (11);*

*Я пишу «вони», але **насамперед** «вони» водночас були нами: мною і Нею (9, с. 68).*

Білоруський прислівник **насамрэч** відповідає українському прислівникові **насправді**, а не **насамперед** {біл. **перш за ўсё, найперш, наўперад**}. З власної мовної практики засвідчимо, що хибне сприйняття цього білоруського прислівника притаманне багатьом українським мовцям, навіть досить обізнаним із білоруською мовою.

Іноді перекладач, через міжмовну омонімію або паронімію неправильно сприйнявши та витлумачивши якийсь елемент вихідного тексту, припасовує до власної інтерпретації інші сусідні слова й перекладає їх, може, графічно схожими, проте семантично невідповідними засобами. Цю ситуацію яскраво ілюструє фрагмент оповідання В. Бикова «Вежа». В оригіналі читаємо:

*[На будаўніцтве вежы] Працавалі тысячы людзей, які тое рабілі ахвотна, з радасцю, бо атрымлівалі падвойны паёк. Іншыя ім зайздросцілі, але ж не ўсіх туды бралі. Толькі **самых увішных, самых правераных** – з характарыстыкамі, даведкамі, беззаганнымі анкетами (25).*

У перекладі так:

*Працювали там [на будівництві вежі] тисячі людей, які трудилися з радістю, бо отримували подвійну пайку. Інші їм заздрили, бо ж туди не всіх брали. Тільки **найвідданіших, найбільш правовірних** – з характеристиками, довідками, бездоганими анкетами (21, с. 92).*

Тут хибне ототожнення білоруського дієприкметника **правэраны** {укр. **перевірений**} з українським паронімічним прикметником **правовірний** {біл. **прававэраны**} потягло за собою підміну оригінального прикметника **ўвішны** {укр. **моторний, спритний, вправний**} лексемою **відданий**.

А ось аналогічна помилка через міжмовну омонімію. В оригіналі оповідання В. Орлова «Пророцтва Рози Герцикович» є речення:

*На апошнім зямным прыстанку касманаўта № 2 было таксама напісана «СССР» і яшчэ некалькі кароткіх, часта сустраканых на **сценах** і **плоце** словаў, чый сэнс у тых часы заставаўся для мяне загадкаю (11).*

Труднощі сприймання в перекладача викликала, очевидно, локативна форма множини білоруського іменника **сцяна́** {укр. **стіна́**} – *на сценах*, графічно збіжна з локативною формою множини українського іменника **сцена́** {біл. **сцэ́на**}. Ототожнивши їх, він – усупереч змістові – співвідніс локативну форму однини білоруського іменника **плот** {укр. **огоро́жа, паркáн**} із локативною формою множини українського іменника **плóща** {біл. **плóшча**}:

*На останньому земному притулку космонавта № 2 було так само написано «СССР» і ще кілька коротких, часто бачених на **сценах** і **площах** слів, сенс яких у ті часи залишався для мене загадкою (9, с. 174).*

Загалом, фонетико-графічна схожість – одне із суттєвих джерел перекладацької помилки такого типу. Розгляньмо речення з оповідання В. Бикова «Віслючок»:

*То быў балбатлівы стары, п'яніца і **абібок**, ён ахвотна ўзяў з ягоных [патрыётавых] рук апошнюю ягоную купюру і прапаў на ўвесь дзень (25).*

У перекладі читаємо:

*То був балакучий старигань, п'яндига і **бабій**, він охоче взяв із його [патріотових] рук останню банкноту і зник на цілий день (21, с. 178).*

Фонетично близькі, але структурно відмінні слова **абібо́к** і **бабій** навряд чи можна вважати за міжмовні пароніми. До того ж білоруський іменник **абібо́к**, невпізнаваний на перше око, має досить прозорий лексико-

синтаксичний словотвір: **абі** (форма 2-ї особи однини наказового способу дієслова **абіць** = **оббіти**) + **бок** (іменник). Пор. з укр. **палівода**, **шибайголова**, **дурісвіт** та под. Себто, це той, хто оббиває боки, – лежебока, ледар, нероба. І. Кононенко називає такі словесні зрощення імперативними субстантивами [75, с. 53–55].

Часом помилки спричиняє лексика, розбіжна у фонетично-графічному плані, однак із якихось причин, певно, не до кінця осягнута, тому її перекладають по-різному, зважаючи на контекст, але зовсім ігноруючи лексичне значення. Приміром, у перекладах з В. Орлова на місці оригінального дієприкметника **утравелы** {укр. **пороблий травюю**, **затрав'янілий**} трапляються то **усталений**, то **поробжній**, то **розбитий**, то **втоптаний**:

– містична історія «Краєвид з ментоловим ароматом»:

Характер? Ён таксама быў пераменлівы, як Яе твар, як паверхня рэчкі, што павольна плыве ў одуме і раптам <...> б'еца ва ўтравелыя, парослыя жабінымі вочкамі берагі... (11);

Характер? Він був такий самий мінливий, як і Її обличчя, як поверхня річки, що повільно плине в задумі й раптово <...> б'ється в усталені, порослі жаб'ячим очком береги... (9, с. 70);

– оповідання «Риба та інші»:

Карацей, ад Уладзіміра Ільча, як за трыццаць гадоў да гэтага ад Іосіфа Вісарыёнавіча, што ўзвышаўся з другога боку школы, засталося адно ўтравелае ўзножжа (11);

Одним словом, від Володимира Ілліча, як за тридцять років до того від Йосифа Віссаріоновича, котрий стояв по інший бік школи, залишився тільки порожній постамент (9, с. 169);

– оповідання «Вова Цимерман»:

На ўтравелых вуліцах, дзе машыны з'яўляліся толькі калі хтосьці паміраў, хадзілі козы і куры, бегалі непародзістыя каты і сабакі рознае масці... (11);

На розбитих вуліцах, де авта з'яўляліся толькі коли хтось помирав, ходили козы й кури, бігали непородисті коти та собаки різной масті... (9, с. 187);

– оповідання «Мій знайомий убивця Сергій»:

*Дзень выпаў такі, як і ўчора, – з сонцам, павучынкамі і одумным кружлянням лісцяў над **утравелай** лесавой дарогаю... (11);*

*День выпав такий, як і вчора, – із сонцем, павутинками й замисленим кружлянням листя над **утоптанною** лісовою дорогою... (9, с. 203).*

Проте, як ми вже мали змогу пересвідчитися, вплив міжмовної омонімії (однорідної чи не однорідної) і близької до неї міжмовної паронімії на виникнення описаної перекладацької помилки досить високий.

Фіксуємо також помилки, спричинені **використанням в українському тексті мовних засобів, лексично адекватних вихідним, але в неточних або невідповідних змістові словоформах**, подекуди зі зміною частиномовної належності корелятивів. Перекладач (більше, мабуть, із поспіху, ніж через хибне сприйняття тексту) може всупереч оригіналові змінити числові, родові, відмінкові часові та інші характеристики словоформ, як-от у перекладі:

– оповідання В. Бикова «Три слова німих» (змінено називний відмінок на орудний):

*Побач з палацам была тэрмінова збудавана турма, **бы пчаліныя соты, разделеная** на цесныя каморкі... (25);*

*Поруч із палацом було терміново збудовано в'язницю, **немов бджолиними стільниками поділену** на крихітні комірчини-камери... (21, с. 50);*

– містичної історії В. Орлова «Краєвид з ментоловим ароматом» (змінено однину на множину):

*На тле кніжных паліцаў плыла **шызая пасмачка** дыму (11);*

*На тлі книжкових полиць пливли **сизі пасемка** дыму (9, с. 22).*

До нерозрізнення оригінальних словоформ можуть спричинятися й міжмовні морфологічні омоніми. Часто не дуже спокушеного в білоруській граматиці перекладача збиває з думки акання, і він співвідносить номінативну форму однини тих білоруських іменників середнього роду, які закінчуються на ненаголошений етимологічний **-o** (на письмі **-a**), з номінативною множинною формою їхніх українських лексичних відповідників, що має фіналь **-a**,

хоч у білоруській мові номінативна множинна форма таких іменників закінчується на **-ы**: **кóла – кóлы, пра́ва – правы́** та ін. Пор. з укр. **кóло – кóла, пра́во – правá** тощо. Ось кілька речень із перекладацької практики:

– оповідання В. Бикова «Сміх» (триптих «Байки життя»):

*Калі ж ніхто не бачыў, зубамі ірвалі адзін аднаму **горла** (однина), дамагаючыся поўнай улады (25);*

*Коли ж ніхто не бачив, рвали зубами **горла** (множина) один одному, дамагаючись цілковитої влади (21, с. 117);*

– містична історія В. Орлова «Краєвид з ментоловим ароматом»:

*Але мая прафесія – **слова** (однина), і мой намер цвёрды захаваць ёй вернасць да самага канца (11);*

*Але моя професія – **слова** (множина), і намір мій твердий – зберегти їй вірність до самого кінця (9, с. 75).*

У першому випадку хиба не дуже відчутна. Можна навіть сказати, що й такий переклад цілком можливий, хоч однина додає наведеній фраземі чіткості. Проте в другому випадку множина зовсім недоречна, бо мову, мовлення, а також рід діяльності, пов'язаний з ними (письменництво, журналістика, переклад та ін.) метафорично називають **слóвом**. У множинній формі **словá** образність зникає.

Ще один маловідчутний огріх, пов'язаний з аканням, можна проілюструвати реченням з оповідання В. Бикова «Хуторяни»:

*Пад лесам жыла сямейка. Не **багата** і не **бедна**, дзень і ноч працавала, без хлеба не ела (25);*

*Під лісом жила родина. Не **багата** й не **бідна**, день і ніч працювала, тож без хліба не сиділа (21, с. 30).*

Тут перекладач помилково ототожнив білоруські прислівникові форми **багáта** {укр. **багáто**} і **бédна** {укр. **бідно**} з українськими номінативними формами прикметників жіночого роду **багáта** {біл. **багáтая**} і **бідна** {біл. **бédная**}, змістивши акцент зі способу дії **жй́ти** на характеристику суб'єкта – **родй́ни**.

Подекуди перекладач застосовує в українському тексті мовні засоби, *лексично адекватні, проте стилістично або експресивно невідповідні вихідним*. До помилок цього типу часто призводять однорідні міжмовні омоніми зі стилістичною асиметрією. Приміром, германізми **шпа́цыр**, **шпацырава́ць** стилістично нейтральні в сучасній білоруській мові, чого не можна сказати про українські лексеми **шпа́цир (шпа́цер)**, **шпациру́вати (шпацеру́вати)**, які мають виразне розмовне забарвлення. Перекладаючи українською, задля повного досягнення комунікативної мети, тут треба було б віддавати перевагу стилістично нейтральним варіантам **прогу́лянка**, **прогу́люватися**, а не перелицьовувати білоруської лексики, як-от у реченнях «Сибірської повісті» В. Орлова:

– у білоруському тексті:

*Увечары шчаслівая пара пад пахмурнымі зіркамі суседзяў пад ручку выходзіла на **шпацыр** (11);*

*Увесь доўгі дзядзькаў адказ быў прысвечаны ўспамінам пра тое, як у дзяцінстве Міша хварэў на лунацізм і на начах непрытомна **шпацыраваў** з выцягнутымі наперад рукамі па хаце, палохаючы меншых брацікаў і сястрычак (11);*

– в українському тексті:

*Увечері щаслива пара під похмурі позирки сусідів попід ручку виходила на **шпацер** (9, с. 103);*

*Вся довга дядькова відповідь була присвячена спогадам про те, як у дитинстві Мишко хворів на лунатизм і ночами непрытомно **шпацирував** з витягнутими вперед руками по хаті, лякаючи молодших братиків та сестричок (9, с. 118).*

Годі досягти комунікативної мети й тоді, коли загальномовну лексему вихідного тексту підмінюєш у тексті перекладу діалектизмом, а саме таким функційним протиставленням подеколи характеризуються етимологічно тотожні кореляти в споріднених мовах. Проаналізуємо приклад із поезії В. Некляєва. В оригіналі читаємо рядки:

*Зламаўся лёс... Ну, што ж, не ў першы раз,
Жыццё не да капейчыны прайграла* (60, с. 117).

Українською мовою їх відтворено так:

*Зламався льос... Ну, що ж, не перший раз,
Це ще не край – так доля прошептала...* (59, с. 63).

У білоруській культурі **лёс** – один з основних концептів, як, зрештою, і в культурах інших народів. Це, як слушно зазначають А. Павловець і Д. Павловець, найголовніша категорія свідомості, що за її допомогою створюється концептуальна картина світу народу, божественно встановлена сутність і майбутність кожної речі й кожної людини [104]. Білоруська лексема *лёс* знайома кожному білорусові, тим-то в українській мові їй найбільш точно відповідає слово **доля**, у народно-поетичному мовленні ще – **талан** (див., зокрема, [54, с. 193]). Однак у перекладі ми бачимо нашвидку перелицьований **льос** – українську вузькодialeктну лексему, невідому більшості мовців і подану в книжці без виносок та коментарів. Можна, звісно, сказати, що це вірш і там усе диктує ритм. Але ж перед перекладачем поезії стоять ті самі завдання, що й перед перекладачем прози, тому вживання діалектизмів без доконечної потреби, а тільки задля збереження віршової форми на шкоду іншим якостям твору, не можна вважати виправданим. Діалектна лексика в художній літературі, як констатує О. Пономарів, доречна лише тоді, коли вона, по-перше, краще й повніше розкриває характеристику зображуваних осіб, сцен, подій; по-друге, коли її з контексту можуть легко зрозуміти широкі читацькі кола; по-третє, якщо вона використана з почуттям міри й кількісно не порушує художньо-естетичних рис тексту [109, с. 109]. Із цих міркувань перекладач, навіть майже не відступаючи від алітерації, міг би написати: «*Зламавсь талант...*». Не виправдовує появи затемненого **льосу** в перекладі й лексема **доля**, вжита в другому рядку, очевидно, для певного прояснення контексту. У результаті виникла інша проблема – недоречна диференціація цих понять і персоніфікація одного з них за допомогою дієслова *прошептала*, якої в оригіналі немає.

З погляду зміни емоційно-експресивного забарвлення найбільше проблем у перекладі білоруського дієслова **гандляваць**, згаданому в п. 2.1.3, і спільнокорених із ним іменників **гандляр**, **гандлярка**. Сліпо наслідуючи форму цих лексем, перекладачі незрідка відтворюють їх українськими корелятами **гендлювати** (**гандлювати**), **гендляр** (**гандляр**), **гендлярка** (**гандлярка**), доречними тільки у випадках негативної конотації. У нейтральному ж контексті треба вживати слова **торгувати**, **торгівець** (фемінітив **торгівка** має в українській мові виразний розмовний відтінок). Поза офіційним мовленням у пригоді стануть також варіанти **крамарювати**, **крамар**, **крамарка**. Наведемо кілька уривків з перекладацької практики:

– вірш В. Некляєва «Брно»:

...У Брно канцэрн «Рэно»

Гандлюе, як і скрозь... (60, с. 236);

...У Брно концэрн «Рено»

Гендлюе, як і скрізь... (56, с. 114).

– оповідання В. Орлова «За що Авін убив Кавеля»:

Прыдарожныя гандляры сям-там грэюцца ля вогнішча (11);

Придорожні гендлярі то тут, то там гріються біля вогнищ (9, с. 249);

– там само:

Юныя гандляркі чапляюць нізкі грыбоў на шыі і з гэтымі маністамі выдаюць маладзенькімі цыганачкамі, такімі самымі, як тая, што калісьці была маёй першай настаўніцай у адной навуцы, якую, на жаль, дагэтуль не выкладаюць у нашых школах (11);

Юні гендляркі чіпляюць низочки грибів на шыі і з такими намістами выдаюцца молоденькімі цыганочкамі, точнісінько такімі, якою була моя перша навчателька з однієї науки, якої, на жаль, ще й по сьгодні не викладаюць у наших школах (9, с. 245).

Зважаючи на сказане вище, у першому фрагменті досвідчений редактор мав би виправити *гендлюе* на *торгує*, у другому – *гендлярі* на *крамарі* (*торгівці*), а в третьому – *гендляркі* на *крамарки*.

Стилістично нейтральній білоруській лексемі **заку́сваць** якнайточніше відповідає українське дієслово **заку́сувати**, а також морфологічний дублет **заку́шувати**, вживані в різних контекстах. Проте в українській мові є ще й варіант **заку́сювати**, що має виразний розмовний характер, тому використовувати його в перекладі на місці оригінального **заку́сваць** треба дуже обережно. Ось, приміром, фрагмент оповідання В. Бикова «Сміх» із триптиха «Байки життя»:

Але заставалася нявырашанай адна застарэлая праблема, якая вынікала з тае аксіёмы, што, выпіваючы, трэба закусваць. Закусваць не было чым; праўда, вучоныя пачалі прапагандаваць новы спосаб ужывання алкаголю. Спасылаючыся на перадавыя заходнія краіны, яны даказвалі магчымасць выпіваючы не закусваць; некаторыя даводзілі, што есці наогул шкодна для здароўя (25).

Тут автор, приписуючи висловлене науковцям, вживає, як і годиться, стилістично нейтральне для білоруської мови дієслово **заку́сваць**. Однак у друготворі його відповідником виступає вже не сподіване **заку́сувати** (**заку́шувати**), а розмовне **заку́сювати**:

Але залишалась невирішеною адна застаріла праблема, яка впливала з тієї аксіёмы, што выпіваючы, треба закусювати. Закусювати не було чим; щоправда, вчені вже пачалі прапагувати новий спосіб вживання алкаголю. Посылаючыся на передові західні краіны, вони доводили можливість выпівати не закусюючи; а декотрі стверджувалі, што їсти взагалі шкідливо для здорав'я (21, с. 115–116).

Часом функційно-стилістична асиметрія лексем породжує мовні застороги. Останніми десятиріччями шириться упереджене ставлення до українського займенника **ніякий** – від тверджень про обмежене вживання до цілковитого заперечення його існування й закликів скрізь використовувати замість нього займеник **жоден** (**жодний**). Насправді ж білоруську лексему **ніякі** й українську **ніякий** треба вважати не за міжмовні функційно-стилістичні омоніми, а за повні еквіваленти. Як підкреслює І. Вихованець,

слова **жоден (жодний)** і **ніякий**, хоч і синоніми, різняться відтінками значень або навіть наявністю чи відсутністю котрогось значення. І **жоден (жодний)**, і **ніякий** уживаються для повного заперечення, але перше виражає більшу категоричність [23, с. 62–63]. Тим-то повсюдне використання в українських текстах лексеми **жоден (жодний)** на місці оригінального білоруського займенника **ніякі** вважаємо недоречним, як-от у фрагментах:

– оповідання В. Бикова «Ходільці»:

***Ніякіх** правоў у параўнанні з іншымі ізгоі не мелі (25);*

***Жодних** прав у порівнянні з іншымі вони [ізгої] не мали (21, с. 79);*

– оповідання В. Бикова «Носороги йдуть»:

*Апоўдні шанцы насарогаў на перамогу пахіснуліся, людзі ж племя **ніякіх** шанцаў не мелі і ні на што не спадзяваліся (25);*

*Опівдні шанси носорогів на перамогу похитнуліся, люди ж племені **жодних** шансів не мали і ні на що не сподівалися (21, с. 88);*

– оповідання В. Орлова «За що Авін убив Кавеля»:

*Праўда, **ніякіх** трывожных асацыяцыяў з «ноччу доўгіх нажоў» не ўзнікае (11);*

*Щоправда, **жодних** трывожных асоціацій з «ніччу довгих ножів» не виникає (9, с. 250).*

Український займенник **жоден (жодний)** більше відповідає білоруському займенникові **нівóдзін (нівóдны)**.

Подеколи перекладач додає зайві елементи, і такі помилки теж спричиняє стилістична міжмовна омонімія. Приміром, укр. **камізіэлька** і біл. **камізіэ́лька** – значеннєво тотожні лексеми, що різняться сферою вживання. Білоруський іменник – єдино можлива в літературній мові назва короткого одягу без коміра та рукавів, але його український омонімічний корелят, маючи стилістично нейтральний синонімічний відповідник **жилёт**, належить до розмовного мовлення, а тому в композитних назвах спеціального одягу здебільшого не виступає. Усвідомлюючи, очевидно, нежиттєздатність назви з компонентом **камізіэлька**, проте не до кінця розуміючи причин цього,

перекладач оповідання В. Бикова «Віслючок» обернув білоруську **бронекамізі́элку** на **куленепробивну́ камізельку**, дарма що в українській мові є усталений однослівний варіант – **бронезилёт**:

*Другі, да каго ён пастукаў у тую ноч, спаў на ўласнай пасцелі, але ён не пусціў яго й на парог, сказаў, што сам сядзіць, бы на іголках, – чакае гасцей у **бронекамізіэлках** (25);*

*Другий, до кого він постукався тієї ночі, спав у власній постелі, але не пустив його й на поріг, сказавши, що сам сидить, ніби на голках, чекаючи гостей у **куленепробивних камізельках** (21, с. 178).*

Найчастіше до українського тексту, всупереч оригіналові, додають ті елементи, які, певно, на думку перекладача, поліпшують текст, хоч насправді можуть змінювати характер висловленого. Іноді цьому сприяє широке пропагування тих чи тих слів. Витискання з ужитку лексеми **ні́який**, згадане вище, призвело до надмірного захоплення заперечним займенником **жо́ден** (**жо́дний**). Ось кілька зразків з перекладацької практики, де він, на перший погляд, ніби й не змінює значення фраз, а проте додає їм категоричності (приклади взято з першотворів і друготворів В. Бикова):

– оповідання «Кішка і мишка»:

Ужо надта лагодна, без злосці ставілася да яе [мышкі] ладная кошачка, няўжо гэткая можа з’есці рахманую мышку? (25);

*Занадто вже лагідно, без **жодної** злості ставілася до неї [мишки] ця гарна кішечка, невже така здатна з’їсти ніжну маленьку мишку? (21, с. 13);*

– оповідання «Вежа»:

Што толькі яны [жыхары краіны] ні рабілі – і ваявалі, і мірыліся, саступалі ўласныя землі ды захоплівалі чужыя – і ўсё без карысці (25);

*Чого вони [краяни] тільки не робили: і воювали, і мирилися, відступали власні землі та захоплювали чужі, – і все без **жодної** користі (21, с. 90);*

– оповідання «Музіка»:

Але ў сне тое ўспрымалася, бы даўно знаёмае, звыклае, і не выклікала здзіўлення (25);

Та уві сні все те сприймалося, наче давно знайоме, звичне, і не викликало жодного подиву (21, с. 164).

Як бачимо, намагання додати до перекладу відсутні в першотворі слова, викликане міжмовною омонімією та іншими чинниками, не завжди доречне. Однак ми засвідчуємо й протилежне явище – пропуск в українському тексті слів і словосполучень, наявних у білоруському. Перекладач пропускає головні елементи першотвору, що їх не може швидко й правильно ідентифікувати. Серед таких і міжмовні омоніми. Приміром, у друготворах В. Бикова раз по раз з уваги перекладача випадає слово **мўсіць**, яке в білоруській мові може виступати в ролі вставного, виражаючи не обов'язковість, а ймовірність чогось (пор. з укр. **мўсять бўти**):

– оповідання «Качина зграйка»:

Але гэты малады статак не ведаў таго [інстынкту адлятаць восенню ў вырай] *і, мусіць, мала што адчуваў* (25);

Але ця молада згряя не знала того [інстынкту відлітати восени у вирій] *і тривоги не відчувала* (21, с. 3);

– оповідання «Сонце у віконці?»:

Мусіць, *гэтак заўсёды: хто болей мае, таму і больш хочацца* (25);

Так завжди буває: хто більше має, тому більше й хочеться (21, с. 57).

Часом пропуск неідентифікованого або частково ідентифікованого елемента перекладач заповнює словами з оригінального контексту, як-от у перекладі містичної історії В. Орлова «Краєвид з ментоловим ароматом», де труднощі, найімовірніше, викликав іменник **апóлак** 'крайня дошка з розпиляної вздовж колоди' {укр. **обáпіл**}, паронімічний українській лексемі **пріполок** 'помісток у лазні, на якому паряться' {біл. **палóк**}.

Людзі кідаюцца назад, але за дзвярыма з крывых аполкаў іх сустракаюць пустыя лаўкі (11);

Люди кидаються назад, та за дверима стодоли іх зустрічають порожні лавки (9, с. 78).

Фіксуємо ще й такий тип помилок, як *уживання в перекладі мовних засобів, що полегшують читачам сприйняття реалій, описаних у білоруському тексті, але обмежують їх в інформації або й дезорієнтують*. Це так звана лінгвокультурна адаптація. В її основі лежить удоступнення, до якого перекладача можуть підштовхувати різні чинники, зокрема й омонімія. Науковці по-різному ставляться до адаптації. На думку В. Радчука, вона подібна до чорно-білої графічної мініатюри з великого художнього полотна, на якому олією в кольорі виписано кожен деталь сюжету [118]. А В. Демецька вважає, що адекватний переклад без адаптації зовсім неможливий: інша річ, що пропорції власне перекладацьких і адаптивних стратегій мають відповідати прагматичній орієнтації тексту [38]. Найчастіше до адаптації вдаються в дитячому, навчальному, релігійному та політичному дискурсах. Але, як зазначає В. Коптілов, навіть тоді, коли перекладач адаптує для дітей складні твори, призначені авторами для дорослих читачів, усунування другорядних деталей не може переростати у відмову від збереження ідейно-художньої основи першотвору [78, с. 6].

З цього погляду заміну переінакшеного прізвища відомого в Білорусі пропагандиста дев'яностих років О. Зимовського (в оповіданні В. Бикова «Нова цивілізація» внаслідок антонімічної трансформації **зімóвы** → **лётні** зі збереженням наголосу початкової антропонімної форми він постає як **Лятнеўскі**) на перероблене під впливом неоднорідної омонімії прізвище українського пропагандиста В. Піховшека¹⁵ (у перекладі – **Піхвóшик**) не можемо назвати еквівалентною, надто коли взяти до уваги, що з появою *нової цивілізації* зародилася держава **РБ** (в оригіналі – *Рэспубліка Бутэльская*, у перекладі – *Республіка Безгрошова*) – прозора алюзія на авторову батьківщину:

¹⁵ Прізвище **Піхóвшек**, як засвідчує його власник на сайті https://lb.ua/author/14_vyacheslav_pihovshek (дата звернення: 27.10.2023), має чеське коріння й оригінальну форму **Pechoušek**. Вона, як стверджує довідник чеських імен [193, с. 243], походить від імені **Petr**. В українській мові їй умовно відповідає форма **Петру́шик**. На форму **Піхвóшек** перекладача, без сумніву, навела омонімічність початкового компонента прізвища **Піхов-** і генітивної форми **піхов** іменника **піхва** у значенні 'жіночий статевий орган; вагіна'.

*Усе горача падтрымалі пастанову «Трох дзявятак», як яе называлі ў прастамоўі, або пастанову «Паратунку і развіцця», як назваў яе ў нядзельнай перадачы любімы тэлекаментатар нацыі спадар **Лятнеўскі** (25);*

*Всі гаряча падтрымалі пастанову «Трох дев'яток», як її називали в розмовній мові, або ж пастанову «Порятунку й развітку», як назвав її у недільній передачі улюблений телекаментатор нації пан **Піхвошик** (21, с. 71).*

Теоретично таку адаптацію перекладачеві могла б підказати й однорідна міжмовна омонімія, хоч для дорослої аудиторії, на нашу думку, у цьому разі було б доцільніше зробити виноску й дати коментар. Що ж до самої адаптації як методу, то застосовувати її треба дуже акуратно.

Отже, неувага з боку перекладача та редактора перекладу до омонімів чи паронімів справляє безпосередній або опосереднений вплив на появу помилок внаслідок довільного поводження з білоруським мовним кодом (уживання в українському тексті слів і словосполучень з іншим значенням, у неточних чи незбіжних словоформах, стилістично невідповідних білоруським словам, або використання мовних елементів, які ніби полегшують, але й обмежують сприйняття перекладу). Такі помилки найбільш небезпечні, оскільки український читач навряд чи вловить підміну лексичних значень або, приміром, стилістичне пере забарвлення, хіба що відчує іноді порушення логіки чи звичного плину речей, але й це зарахує до особливостей оригіналу.

3.3. Помилки, спричинені довільним поводженням з українським мовним кодом

Серед помилок, спричинених довільним поводженням з українським мовним кодом ми фіксуємо, по-перше, *невмотивоване вживання лексичних білорусизмів і росіянізмів.*

Прикладів використання в українських друготворах білорусизмів дуже багато. Це різні розряди слів. Для повноти картини поряд із прикладами помилок названого типу, спричинених міжмовною омонімією, наведемо

й деякі інші випадки вживання білоруської лексики в українських перекладних текстах, вільні від омонімічного впливу, бо вони також важливі для досягання значущості перекладацької й редакторської уваги до процесу перекладу.

Розгляньмо кілька прикладів дієслівних білорусизмів. В одній з українських інтерпретацій прозорі рядки В. Некляєва:

*Хто па чым маркоціцца ў журбе,
Да жніва дапесціўшы сяўбу (60, с. 95) –*

втрапили ясність через скопійоване дієслово **маркітiтiся** {укр. **сумувати, тужити**}:

*Хто за чим маркітiтiся в журбі,
Під жнива допестивши сiвбу (56, с. 78).*

А інші рядки В. Некляєва:

*...Але аднойчы плаўна
Мы абышлі касцёл Пятра і Паўла
І развіталіся... (60, с. 236) –*

надихнули тлумача на копіювання дієслова **розвітiтiся** {укр. **попрощатися**}:

*...Але раз, помалу,
Костел Петра й Павла ми обкружляли
І розвіталіся... (56, с. 114).*

Дієслова укр. **виникати** і біл. **вынікаць** – однордні омоніми із значенневою дивергенцією, через це хибу, розглянуту нижче на прикладі речення з іронічної антиутопії В. Орлова «Орден Білої Миші», можна було б класифікувати і як помилку внаслідок довільного поводження з вихідним мовним кодом, спричинену частковою міжмовною омонімією, коли б не одна обставина: читач, зіткнувшись у тексті з цією девіацією, відчує в ній не алогізм, характерний для згаданого класу помилок, а саме порушення українського мовного коду:

*З ранішняга дакладу нязменна **вынікала**, што ў краіне пануе стабільнасць і адбываюцца выключна пазітыўныя працэсы (11);*

*З ранкової доповіді неодмінно **виникало**, що у країні панує стабільність і відбуваються винятково позитивні процеси (9, с. 254).*

Сема 'впливати' білоруського дієслова **выні́каць** цілком природна, бо те, що впливає з чогось, білоруси називають іменником **в́ні́к** {укр. **наслідок, результат**}. Але українська літературна мова такого значення не знає.

Форма третьої особи однини теперішнього часу **ё́сць** білоруського дієслова **бы́ць** {укр. **бу́ти**} має народно-розмовні варіанти **ё́**, **ё́сца**, що їх із певною стилістичною настановою вживають і в художній літературі. Має такий варіант і білоруське предикативне слово **няма́** {укр. **нема́є**} – **няма́шака**, не менш поширений у стихії народної мови. Ось як використав ці лексеми у вірші «Макдональдз» А. Ходанович:

*Я казаў ёй, што сэ́нсу **нямашака**, а яна мне казала, што **ё́сца**, –
і глытала мяне, як вішню, не пакідаючы хвосці́ка (80, с. 115).*

У перекладі ж на місці цілком природних білоруських слів стоять штучні **нема́шка** та **ё́шка**:

*Я казав ёй, що сэ́нсу **немашка**, а вона говорила, що **ё́шка** –
і тримала за хвостик, і ковтала мене, як вишню або черешню (75, с. 90).*

Українській народній мові теж притаманні форми на зразок **ту́тки**, **та́мки**, **о́сьдечки** тощо. Вони легко підказали б перекладачеві варіант **нема́єчки**, зафіксований, до речі, у словнику Б. Грінченка [131, т. 2, с. 550]. Що ж до дієслівної форми **ё́**, то перекладач міг би, приміром, уточнити її значення згаданим уже прислівником **о́сьдечки** або вдатися до інших варіантів, характерних для розмовного стилю.

Яскравим зразком іменникового білорусизму може слугувати слово **шы́льда**, що постало в процесі перекладу оповідання В. Бикова «Музі́ка» на місці оригінальної лексеми **шы́льда** {укр. **віві́ска**}:

*Уні́зе пад пальмамі, наўзбоч ад дарогі і гатэляў з бліскаўкамі
рознакаляровых **шыльдаў** замерлі шэрагі аўтамабіляў; на прыморскай шашы
іх трохі парадзелы паток, аднак, не прыпыняўся, бліскаючы фарами, каціў
і каціў у абодва бакі (25);*

*Унізу під пальмами, навскоси від дороги й готелів з блискітками
різнокольорових **шильд** лискуче завмерли ряди автомобілів; на приморському*

шо се їх трохи поріділий потік усе ж не припинявся, зблискуючи фарами, все котився й котився в обидва боки (21, с. 166).

У рядках із поезії В. Некляєва «Вітряний ранок останнього дня листопада...»:

*Гэта ў пару, калі мёдам набраліся **соты**,
Згаслі **маланкі**, бязладна грамы адгулі... (60, с. 65),*

перекладених українською мовою, читач натрапить відразу на два іменникові білорусизми – **сџти** {укр. **стільникі́**, **щільникі́**} і **маланка** {укр. **бліскавка**}:

*Це, коли в **соти** влилися меди променисті,
Згасли **маланки**, безладно громи відгули... (56, с. 54).*

Використання невмотивованих прикметників-білорусизмів проілюструємо зразками з фахової практики перекладача творів В. Орлова:

– містична історія «Краєвид з ментоловим ароматом»:

*Таката і фуга рэ-мінор Баха нязменна выклікалі на гэтым экране старыя ліпавыя прысады і закрыты экіпаж, з якога выходзіць маладая жанчына ў **бэзавай** сукенцы (11);*

*Токата і фуга ре-мінор Баха незмінно викликали на цьому экрані стару липову алею і закритий екіпаж, з якого виходить молода жінка у **безовій** сукенці (9, с. 39);*

– оповідання «Пророцтва Рози Герцикович»:

*Мне ўяўляліся смуглявыя жыхары **бэтлеемскіх** ваколіцаў... (11);*

*Мені уяўляліся смагляві мешканці **бетлеємських** передмість... (9, с. 182).*

Прикметник **бэзовий** {укр. **бузкџвий**} побутує в українському діалектному мовленні, зокрема на Поліссі та Гуцульщині, але не воно, думається, було джерелом для перекладача, до того ж білоруська лексема **бэзавы** – норма сучасної літературної мови. Що ж до білоруського прикметника **бэтлеёмскі**, то його утворено від назви міста **Бэтлеём**, нормативної для класичного білоруського правопису й глибоко закоріненої в етнічній свідомості білорусів, адже свій народний театр ляльок вони називають похідною лексемою **батлџйка** {укр. **вертџп**}. Однак в українській мовній традиції усталилася візантійська назва цього міста – **Вифлџм**,

на чому наголошував ще професор І. Огієнко [101, с. 59], тож нею та похідним від неї прикметником **вифле́мський** і треба послуговуватися в стилістично нейтральних контекстах.

Українізують перекладачі й прислівникову білоруську лексику – як відприкметникову (фрагмент з оповідання В. Бикова «Об'єднання»):

Тут [у камеры] стала цесна і тлумна, але і радасна (25);

Там [у камері] одразу зробилося тісно і тлумно, але радісно (21, с. 37),

так і відіменникову (уривок із «Сибірської повісті» В. Орлова):

*Не ўважаючы на нашы слабыя пратэсты, байцы Гарэлік і Раслінскі ўзброіліся двума фугасамі партвейну і рушылі ў свабодны пошук, дакляраваўшы сустрэцца з намі на тэрасе, дзе хімік Жэня напоіць усіх **упокат** (11);*

*Не зважаючы на наші слабкі протести, бійці Горелік і Рослінський озброіліся двома фугасамі партвейну й вирушили у вільний пошук, домовившись зустрітися з нами на терасі, де хімік Жэня напоіць нас усіх «**впокат**» (9, с. 120).*

Білоруський прикметник **тлۇмны** походить від іменника **тлум**, частково омонімічного до однорідного українського **тлум**, з яким збігається у значеннях 'натовп', 'гамір, метушня' і різниться у значенні 'одур, запаморочення', очманіння», невластивого українській мові. Відповідно до набору іменникових сем **тлۇмны** може означати або 'запаморочливий, одурманливий, одурливий' (також близькі 'задурений, затурканий, стуманілий, млосний' і 'морочливий'), або 'гамірний, гомінкий, метушливий'. Прислівник **тлۇмна** зберігає всі значення твірного прикметника й у наведеному контексті адекватно міг би бути переданий українським корелятом **млósно**.

Штучність лексеми **упóкат** в українському друготворі відчув, очевидно, і сам перекладач, бо взяв її в лапки. Українському словотворові більше відповідала б лексема **впокíт**, яку у формі **в покíт** фіксує словник Грінченка [131, т. 3, с. 272]. Але найчастіше білоруському прислівникові **упóкат** в українській мові відповідає споріднена лексема **пóкотом**, хоч словосполучення **споїти пóкотом** навряд чи можна вважати вдалим. Тому тут годилося б перекладати контекстуально – приміром, **споїти в дíм**.

Складені білоруські прийменники у **адпав'яднасці з, у зал'яднасці ад, у якасці** зафіксовано в усіх масових словниках, чого не можна сказати про їхні українські копії у **зал'ядності від, у відповідності до, у якості**. Українська мова має прийменники **відповідно до й зал'ядно від**. Що ж до білоруського прийменника **у якасці**, то йому (в різних контекстах) найкраще відповідають прийменники та прийменникові конструкції **за, у ролі, у ф'ункції** або сполучник **як** [110, с. 201]. З огляду на це, тлумачачи українською мовою речення з оповідання В. Бикова «Обезбожілий люд»:

У якасці Зямнога Бога ўсім аб'яцаў тое, што ад яго хацелі: мужчынам – танную гарэлку, жанчынам – прыгожых мужчын, вайскоўцам – шмат зорак на пагоны і грудзі, пенсіянерам – кучу «зайцоў»¹⁶ (25),
перекладач мав би написати **як Земний Бог..., у ролі Земного Бога...,**
а не копіювати білоруської моделі:

В якості Земного Бога аб'яцаў усім те, чого від нього хотіли: чоловікам – дешева горілку, жінкам – гарних чоловіків, військовим – багато зірок на погонах і на грудях, пенсіонерам – купи «зайців» (21, с. 42).

Установити природу невмотивованого вживання білорусизмів досить непросто. Вона, очевидно, могла б полягати й у довільному ставленні до вихідного мовного коду, але тільки за однієї умови: коли припустити, що всі такі лексеми, як **марк'юціца, развітаца, нямашака, маланка, б'эзавы, уп'окат** та інші, перекладач сприймає за рідкісні й неординарні в самому оригіналі. У цьому є частка правди, однак сумлінного перекладача мала б насторожити велика кількість «ненормативних» елементів – не в діалогах персонажів, а в звичайних описах. Тому тут, мабуть, більше все ж дається взнаки довільне ставлення власне до українського мовного коду, подекуди опосереднено викликане частковою однорідною міжмовною омонімією, особливо коли взяти до уваги, що невмотивовані білорусизми відчутно порушують його.

¹⁶ «Зайчик», «заяц» – народна назва білоруської валюти (рубля), що походить від зображення зайця, наявного на однорублевій банкноті зразка 1992 року.

Часом в українських перекладах на місці нормативної білоруської лексики – подекуди не без впливу однорідної міжмовної омонімії – постають різночастиномовні росіянізми (зразки взято з творів В. Орлова):

– дієслівні (з оповідання «За що Авін убив Кавеля»):

Замók у брамцы вырашыў, што я на такія прывілеі не цягну, і занатурыўся (11);

Замók у хвіртці вирішив, що я на такі привілеі не тягну, і заартачився (9, с. 242);

– іменникові (з містичної історії «Краєвид з ментоловим ароматом»):

Адтуль, дзе стаяў куфар, на брунатных масніцах пралеглі да дзвярэй свежыя драпіны (11);

Звідти, де стояла скриня, по брунатних половицях пролягли до дверей свіжжі подряпини (9, с. 36);

– прикметникові (з оповідання «Пророцтва Рози Герцикович»):

Калі ў часе выпрабавання цяжкагрузнага карабля «Саюз» загінуў касманаўт Камароў, цётка Роза Герцыковіч да нас ужо не завітала (11);

Коли під час випробування крупновантажного корабля «Союз» загинув космонавт Комаров, тітка Роза Герцикович до нас уже не завітала (9, с. 181).

У першому випадку перед тлумачем була широка палітра метафоричних засобів: **закомізівся**, **заноровівся**, **зноровівся**, **запручався**, **уперся**, **затяввся** тощо – але він удався до ближчого, певно, йому росіянізму; у другому його вибір обмежувався словами **мости́на** (точний відповідник) або **підло́га** (гіперонім); у третьому ж він узагалі не мав альтернативи лексемі **ва́жкованта́жний**, а проте, зігнорувавши часткову однорідну міжмовну омонімію укр. **крупний** і рос. **крупный**, вжив гібридний прикметник **крупнованта́жний**. Як справедливо зазначає О. Пономарів, в українській мові приметник **крупний** має лише одну сему – ‘який складається з окремих великих частинок’ [110, с. 50], а в російського корелята, крім згаданої, є також сема ‘значний кількістю, величиною, ступенем вияву’, актуалізована в російських словах **крупнотонна́жный**, **крупноразме́рный**, **крупногабарі́тный** та ін.

В сучасній українській мові цю характеристику описують прикметником **вели́кий**, тому її лексичним нормам відповідають тільки слова **вели́кованта́жний**, **вели́кокалі́берний**, **вели́колистови́й** і под. Зрештою, маємо ще один нюанс: українські прикметники **вели́кованта́жний** і **ва́жкованта́жний** не тотожні. Згідно зі словником української мови у 20 томах, **вели́кованта́жний** – призначений для перевезення вантажів великої ваги [134, т 2, с. 112], а **ва́жкованта́жний** (з ремаркою *спец.*) – призначений для перевезення особливо важких вантажів [134, т. 2, с.25].

Помилки може спричиняти й уживання в перекладі *маловластивих сучасній українській літературній мові граматичних форм та конструкцій*. Звернімося до активних дієприкметників теперішнього часу. На перший погляд, ця помилка не пов'язана з омонімами, а проте явище стилістичної міжмовної омонімії все ж має, як нам здається, опосереднений вплив на появу таких хиб. Більшість українських перекладачів білоруської літератури обізнані з російською чи польською мовами, де активні дієприкметники теперішнього часу досить продуктивні, чого не можна сказати про їхні українські кореляти, на обмеженому функціонуванні яких наголошено в підручниках та працях, присвячених культурі мовлення («Як ми говоримо» Б. Антоненка-Давидовича [3, с. 184–200], «Розмовляймо українською» І. Вихованця [23, с. 24–25, 44–45, 47, 88] «Секрети української мови» С. Караванського [63, с. 96–107], «Українське слово для всіх і для кожного» О. Пономарева [110, с. 203–206]). Тому, наприклад, такі етимологічно й значеннєво тотожні лексеми, як укр. **пану́ючий** і пол. **panują́cy**, укр. **умира́ючий** і рос. **умира́ющий** треба вважати не за повні еквіваленти, а за функційно-стилістичні омоніми. Окрім того, бажано пам'ятати, що активні дієприкметники теперішнього часу мають обмежене використання й у сучасній білоруській літературній мові, а зі зворотною часткою **-ся** не вживаються зовсім, на чому наголошують, зокрема, О. Руденко з Н. Волотовською [124, с. 33–34], Г. Півторак [107, с. 107] та Л. Гедимін [27]. Ф. Янковський пише, що в книзі Янки Бриля «Вітраж» він натрапив тільки на один дієприкметник активного стану, та й той був минулого часу

із суфіксом **-ўш-**, а в «Брамі невмирущості» Кіндрата Кропиви і прозових творах Пятруся Бровки не виявив жодного активного дієприкметника із суфіксами **-ўш-**, **-ш-**, **-уч-** (**-юч-**), **-ач-** (**-яч-**) [164, с. 219–220]. З огляду на це вважаємо, що навіть поодинокі білоруські дієприкметники активного стану теперішнього часу варто перекладати здебільшого узвичаєними для української мови засобами, не кажучи вже про природну лексику першотвору (іменникову й прикметникову). Тож у наведених реченнях із творів В. Бикова:

– з оповідання «Хвостатий»:

*У цеснай бочцы ўтварыўся **вірлівы** клубок з целаў ахопленых жахам пацукоў, якія рвалі, грызлі, тапталі адзін аднаго, – напачалі і абараняліся адначасна (25);*

*У тісній бочці утворився **пульсуючий** клубок із тіл охоплених жахом пацуків, які рвали, грызли, топтали один одного, нападаючи і захищаючись водночас (21, с. 26);*

– з оповідання «Нова цивілізація»:

*Дызайнеры, што распрацоўвалі праекты ўзнагародаў, карыстаючыся бескантрольнасцю **кантрольных** органаў, завысілі вагу ўзнагародаў, і краіна нечакана апынулася без залатога і срэбнага запасу, без цынку, свінцу, бронзы, медзі, малібдэну (25);*

*Дизайнери, які розробляли проєкти нагород, скориставшись безвідповідальністю **контролюючих** органів, значно перевищили вагу орденів, і країна несподівано опинилася без золотого і срібного запасу, а також без цинку, свинцю, бронзи, міді й молібдену (21, с. 69);*

– з повісті «Альпійська балада»:

*Не дараваў бы – праўда, на другой прычыне – і **дахадзяга** Срэбнікаў (26);*

*Не пробачив би – правда, з іншої причини – і **конаючий** Сребніков (22, с. 131).*

виділені прикметники **вірлівы** і **кантрóльны** доречніше було б перекласти лексемами **бурлівий** і **кантрóльний** / **наглядóвий**, а іменник **дахадзяга**, властивий білоруській народно-розмовній стихії, – лексично й стилістично близьким словосполученням **живій мрець** або прикметником **присмертний**.

Акцентуємо й помилки через уживання замість давноминулого часу описових конструкцій із вставним словом **було**, що, як зазначає Б. Антоненко-Давидович, надає минулій дії відтінку повторюваності, а форма давноминулого часу, складена з форми минулого часу відповідного дієслова й допоміжного дієслова **бути**, вирізняє попередню дію з двох минулих дій або в разі протиставлення вказує на її перерваність [3, с. 130]. Така ж роль давноминулого часу й у білоруській мові [107, с. 103; 124, с. 30–31]. Наприклад, у повісті «Молекула» В. Орлов підкреслює формою давноминулого часу, що одна минула дія відбулася раніше від іншої: *Ва ўсеагульным няшчасці адразу ж захлынулася прага помсты нашаму таварышу Юру Асіноўскаму, што апанавала была вагон паміж уральскіх адгор'яў* (11), а в оповіданні «Мій знайомий убивця Сергій» вже описує перервану дію: *Нейкія «Жыгулі» пачалі былі гамаваць, ды, наблізіўшыся да нас, кіроўца нечакана рвануў наперад* (11).

Здавалося б, ці речення не становлять великих труднощів для перекладача, надто коли взяти до уваги, що в першотворах ужито форму, спільну для української та білоруської мов. Але в перекладах замість неї ми бачимо конструкції з лексемою **було** (аналогічні є й у білоруській мові головно зі словом **бывала**), які вказують на нерегулярну повторюваність дії, відсутню в оригінальних текстах:

У всеохопному нещасті одразу ж захлинулася жага помсти нашому товаришеві Юрі Осіновському, що було опанувала вагон в уральських міжгір'ях (9, с. 130);

Якісь «Жигулі» почали було гальмувати, та наблизившись до нас, водій несподівано рвонув уперед (9, с. 204).

У таких структурах українське слово **було** годиться виділяти комами як вставне, однак у перекладених реченнях ком немає, що свідчить про ймовірний вплив російської мови [58, с. 151], де форма давноминулого часу дієслова не збереглася, а її значення відтворюють омонімічним до українського зворотом зі словом **было**, яке відіграє в цьому разі роль частки

й комами не відокремлюється. Тож на появу описаної помилки, очевидно, впливає ототожнення різномовних конструкцій, пов'язаних однорідною міжмовною омонімією.

Фіксуємо й хиби, пов'язані з відтворенням *білоруських ендонімів та екзонімів* в українському друкотворі. Під час перекладу, і про це говорять дослідники, треба звертати увагу на онімний аспект, оскільки неправильне відтворення власних назв до певної міри спричиняє небажані омонімічні перетини. Звісно, омонімічний чинник появи помилок цього типу не такий потужний, як інші фактори, а проте раз по раз дається взнаки, особливо у відтворенні українською мовою іншомовних власних назв, записаних по-білоруському.

Дослідивши цю проблему, О. Скопненко наголошує на тому, що нині сформувалися дві практики передавання власних білоруських назв засобами української мови – кодифікована та некодифікована. Друга зі згаданих практик дуже хаотична у своїй реалізації і не має за собою розроблених прескрипцій [129, с. 204]. Цю хаотичність можна простежити вже з обкладинок та кінцевих сторінок українських видань, які становлять матеріал для нашого дослідження: **Володимир Некляєв** (56), **Володимир Някляєв** (59), **Василь Биков** (22), **Василь Бикав** (21), **Андрей Хадановіч** (на кінцевій сторінці – **Андрей Хаданович**) (75), **Уладзімер Арлов** (9). Варіанти **Някляєв**, **Бикав**, **Арлов** і **Хадановіч** задовольняють прагнення максимально зберегти білоруську форму антропоніма, варіанти **Некляєв** і **Биков** цілком відповідають нормам чинного правопису, варіант **Хаданович** відбиває обидві тенденції, поєднуючи в собі білоруське акання (етимологічно – **Ходанович**) з українським суфіксом **-ич**.

Незукраїнізованим варіантом імені й прізвища разом є **Уладзімер Арлов**. Тут треба зазначити, що форма **Уладзімер** з'явилася під впливом класичного білоруського правопису, відповідно до якого це ім'я білоруською мовою треба записувати **Уладзімер**. Але сучасним білоруським правописом унормовано варіант **Уладзімір**. Таке ж ім'я в оригінальному написанні має й поет **Някляєў**,

однак у перекладному тексті при незукраїнізованій формі прізвища **Някляєв** ми бачимо цілком український варіант імені – **Володимир**. Те саме можна сказати й про форму **Бикав**, якій, очевидно, більше пасував би незукраїнізований **Васіль**.

Мусимо зауважити, що компонуванню в українській мові повних білоруських антропонімів з різнопохідних компонентів на кшталт **Володимир Някляєв** і **Василь Бикав** дає зелене світло безпосередньо український правопис, який у редакції 2019 року серед винятків фіксує форму **Ригор Бородулін** [147, с. 175], складену з незукраїнізованого імені та зукраїнізованого прізвища (у білоруській орфографії – **Барадулін**).

Через різні варіанти написання в читача виникають труднощі під час ідентифікації власних назв. Перекладачі можуть ненавмисно ввести його в оману щодо інформації про автора чи персонажа твору. Подамо кілька прикладів із творів В. Орлова:

– містична історія «Краєвид з ментоловим ароматом»:

*Каб супакоіцца, Валера прыехаў на летнік і прылёг з кнігаю **Караткевіча** (11);*

*Щоб заспокоїтись, Валерій поїхав додому і приліг з книгою **Караткевіча** (9, с. 8);*

– оповідання «За що Авін убив Кавеля»:

*Аднае восені я вырашыў, што аброслага багавіннем небывальшчыны запісу на пергаміне (і прыбіральні ў якасці постскрыптума) дзеля знаёмства з горадам усё-ткі крыху недастаткова, і выправіўся на паэтычны фест «Лепельскія алітэрацыі», спадзеючыся калі і не наслухацца гэтых самым загадкавых алітэрацыяў, дык хоць знайсці аскепак таго Лепелю, які **Тамаш Зан** і **Ян Чачот**, працуючы там у дырэкцыі **Бярэзінскага канала**, называлі ў сваіх лістах паўночнай **Венецыяй** (11);*

Однієї осені я вирішив, що порослого баговинням нереальності запису на пергаменті (і вбиральні як постскрыптуму) для знайомства

з містом все ж таки трохи недостатньо, й вибрався на поетичний фестиваль «Лепельські алітерації», сподіваючися коли й не наслухатися тих самих загадкових алітерацій, то хоч би знайти скалочку того Лепеля, що його **Тамаш Зан** і **Ян Чечет**, працюючи там у дирекції **Березинського каналу**, називали у своїх листах північною Венецією (9, с. 240–241);

– там-таки:

*Кароткі прыпынак у **Бягомлі**, у чыіх ваколіцах нарадзіўся мой знаёмы паэт **Янка Юхнавец**, што зноў і зноў бачыць гэтыя мясціны ў сваіх нью-ёркскіх вершах-снах, дзе ён вядзе гутаркі то з **Машэкам**, то са **Скарынам**, то з таямнічым персанажам, якога завуць **Лесасекам** і які ўтлумачвае камусьці **Невядомаму**, што **Гісторыя** – гэта крушня, а потым робіць удакладненне, што гэта – памяшканне, дзе адбываюцца нелагічныя выпадкі* (11);

*Коротка зупинка в **Богомлі**, на околіцях якога народився мій знайомий поет **Янка Юхнавец**, котрый знову й знову бачить ці місцины у сваіх нью-йоркскіх віршах-снах, де провадить розмовы то з **Мешком**, то зі **Скориною**, то з таємничим **Лісорубом**, що пояснюе комусь **Невідомому**, що **Історія** – це простір, а потім уточнюе: це – помешкання, в якому відбываються нелогічні выпадкі* (9, с. 244).

У цих зразках помітна тенденція писати білоруські оніми якнайближче до оригіналу: **Караткевіч** (норм. **Короткевич**, біл. **Караткевіч**), **Тамаш Зан** (норм. **Томаш Зан**, біл. **Тамаш Зан**), **Янка Юхнавец** (норм. **Янка Юхновець**, біл. **Янка Юхнавец**), але **Березинський канал** (біл. **Бярэзінскі канал**), **Скорина** (біл. **Скарына**). Природа ж варіантів **Ян Чечет**, **Мешок** і **Богомль** до кінця не зрозуміла. Відповідно до чинного правопису передавати білоруські власні назви **Ян Чачот**, **Машэк** і **Бягомль** треба так: **Ян Чечот**, **Машек**, **Бігомль**. Незукраїнізовані варіанти першого й третього оніма графічно збігатимуться з білоруськими, а другий онім зберігатиме нормативне написання. Уникнути таких помилок можна тільки одним способом –

додержанням кодифікованих методик відтворення білоруських власних назв засобами української мови. І хоч – тут ми погоджуємося з О. Скопненком – більшість цих методик імпліцитно спирається на систему відтворення російського ономастикону як на проміжну стадію [129, с. 204], категорично відмовлятися від них, розхитуючи літературну мову і множачи помилки, немає підстав. Тим-то у своїй праці ми послідовно пишемо **Андрій Ходанович, Василь Биков, Володимир Некляєв і Володимир Орлов.**

З відтворенням українською мовою небілоруських онімів, записаних білоруською мовою, проблем ще більше, бо в таких випадках треба насамперед відновити початкову форму, що зробити на практиці здебільшого неможливо. Як зазначає В. Рагойша, у питаннях, пов'язаних із передаванням іншомовних власних назв (серед них і антропонімів) білоруські літератори більш консервативні, ніж українські [114, с. 146–147]. Очевидно, тому, що білоруська мова має низку особливостей, фіксованих на письмі й не раз згадуваних на сторінках нашої праці, – зосібна, акання, ствердлий у всіх позиціях **р** і (за незначними винятками) подовження / подвоєння приголосних тільки на збігу морфем та внаслідок **ј**-палаталізації. Через це, приміром, паронімичні українські прізвища **Рябошапка** (перша відміна) та **Рябошапко** (друга відміна) стають у білоруській мові омонімичними, набуваючи однакової графічної оболонки **Рабашапка** і властивостей іменників першої відміни, яка для чоловічих і жіночих антропонімів передбачає окремі парадигми, хоч в українській мові чоловіче й жіноче прізвища **Рябошапка** відмінюються за одним зразком, а жіноче прізвище **Рябошапко** взагалі не відмінюється.

Тим-то перед перекладачем автобіографічних оповідань В. Орлова стояло складне завдання: як правильно відтворити українською мовою російські прізвища персонажів з «гусячої» (їхні батьки приїхали в Білорусь із Гуся-Хрустального) череди, подані в оригіналах у формах **Акаркоў** і **Гарачоў**. Перше прізвище етимологічно прозоріше, до того ж автор навів кличку його власника – **Окарак (Окорок)**, через це в українському тексті можна побачити теоретично правильний варіант – **Окорков.**

Що ж до другого прізвища, то його первісну форму слід було вибрати з чотирьох паронімічних варіантів: **Гарачёв, Гарячёв, Горачёв і Горячёв**. Перекладач зупинився на першому, найближчому до білоруської мови (в українському оформленні – **Гарачов**), але російському ономастиконові, на нашу думку, більше відповідає все ж четвертий варіант, який українською мовою годиться передавати **Горячов**.

Тож проблеми правописного характеру часто спричиняють помилки відтворення українською мовою власних назв. З одного боку, перекладачем може рухати прагнення якнайточніше передати білоруську назву, що свідчить про дбайливе поводження з вихідним мовним кодом, а з другого боку – цим прагненням перекладач фактично відкидає усталені норми української мови, обов'язкові для загалу. Певна річ, коли б ці норми були чіткішими й позбавленими винятків, що лише мотивують користувачів далі їх множити, хиб такого кшталту можна було б уникати. До того ж власні назви білоруські або з інших мов, закодовані у вихідному тексті, можуть мати омонімічний характер. Щоб запобігти ймовірним помилкам у процесі перекладу та редагування перекладних видань і усунути можливу омонімію, видавнична методика повинна спиратися на попередньо укладені списки власних назв. Тоді типові оніми відтворюватимуть незмінно в різних виданнях.

Отже, серед помилок, спричинених довільним поводженням з українським мовним кодом, омонімія прямо чи опосереднено впливає на невмотивоване вживання лексичних білорусизмів і росіянізмів, маловластивих сучасній українській літературній мові граматичних форм та конструкцій, а також на появу хиб, пов'язаних із відтворенням онімів. Помилки цієї групи дразливіші для читача, адже невласлива для української літературної мови лексика чи, наприклад, хибне творення мовних одиниць відразу впадають в око, порушуючи, зрештою, як і помилки через довільне поводження з білоруським мовним кодом, критерії комунікативно рівноцінного перекладу та норму перекладу, окреслені в розділі 1, і створюючи штучні перешкоди на шляху до сприйняття тексту,

випродукованого в іншому мовно-культурному просторі. Уникати помилок обох груп – першорядний обов'язок перекладача, надто коли він працює з художніми творами. Для цього він повинен глибше вивчати лексичні, граматичні, синтаксичні та інші норми мов, у всіх складних і непевних випадках удаватися до словникової бази, підвищувати культуру мовлення, загальний професійний рівень, опрацьовуючи мовностилістичні посібники, фахові видання та беручи участь у науково-практичних конференціях, присвячених питанням перекладу. Те саме рекомендуємо й редакторів, що мусить дбати про належну якість перекладного тексту, повноту та відповідність оригіналові не менше від перекладача, а ще може стати йому за порадника й помічника.

Висновки до розділу 3

Омоніми в художньому тексті мають значний стилістичний потенціал: їх кладуть в основу багатьох варіацій словесної гри, зосібна каламбурів і дотепів, використовують для надання жартівливого або іронічного забарвлення висловлюванням, описам тощо, розкриття характеристики персонажів наповнення твору сатиричним чи гумористичним змістом, увиразнення мовлення, передусім поетичного, де вони можуть слугувати й засобом римування, неабияк підносячи та наснажуючи віршовані рядки.

Скептицизм щодо неперекладності стилістичних фігур, побудованих на омонімії, а також поезій з омонімічними римами, на наш погляд, дещо перебільшений, особливо коли йдеться про близькоспоріднені мови, як-от українська й білоруська, що мають однотипні морфемі, лексичні та синтаксичні структури, систему послідовних звукових відповідностей і схожі морфонологічні альтернації. Наше дослідження чітко засвідчує, що відтворити омонімічні елементи білоруського / українського художнього тексту українською / білоруською мовою зі збереженням їхньої оригінальної функції цілком можливо.

Проте специфіка письмової комунікації, зокрема й художнього перекладу, неодмінно породжує помилки. Є чимало дефініцій помилки, що в їх основі лежать головно поняття «відхилення», «неточність», «невдача», «неправильність», «збій». Зосереджуючись на перекладацькому аспекті, за *помилку перекладу* ми визнаємо ти чи те порушення норми перекладу, яка, крім вимог еквівалентності, жанрово-стильової відповідності та прагматичної цінності, охоплює норми мови друготвору й забезпечує точність передаваного в ньому змісту, конвенційність, правильність комунікативних інтенцій та ілюктивних намірів автора друготвору.

Виправлення помилок у тексті потребує насамперед пильності й уміння розпізнавати їх. Тут редакторів можуть стати у пригоді класифікації хиб, докладно описаних фахівцями. Перекладацькі помилки диференціюють за різними ознаками. Серед суто наукових класифікаційних схем домінують ті, що базуються на моделях перекладу. Одну з науково-практичних класифікацій, в підґрунті якої лежить комунікативна природа художнього перекладу, запропоновано в цій розвідці. Порівнявши у процесі дослідження українські переклади творів відомих білоруських письменників з оригіналами, ми виявили та проаналізували перекладацькі хиби і згрупували їх у дві групи: помилки через довільне поводження з білоруським мовним кодом і помилки через довільне поводження з українським мовним кодом. Довільне поводження трактуємо як помилкові перекладацькі дії, викликані мовною неохайністю, недостатнім рівнем жанрово-стилістичної, лінгвістичної й комунікативної компетенції, неправильним використанням мовних засобів, браком фонових та спеціальних знань.

Серед помилок, які з'явилися через довільне поводження з білоруським мовним кодом, фіксуємо підміну лексичних значень; уживання слів, лексично адекватних вихідним, але в неточних або невідповідних змістові граматичних формах; стилістичне пере забарвлення; невдалу адаптацію. Зрадливість цих помилок полягає в тому, що читач, найімовірніше, не відчує їх в українському тексті. Помилки спричинені довільним поводженням з українським мовним

кодом помітніші для читача, до них уналежнюємо випадки вживання невластивої мові лексики, хибне творення мовних одиниць, чужорідні вкраплення, незвичне написання іншомовних власних назв.

Установлено, що на виникнення перекладацьких помилок прямо чи опосередковано може впливати омонімія, спонукаючи недосвідченого перекладача раз по раз відступати від змісту та стилістики білоруського тексту під впливом українського мовного коду й нехтувати правила та норми української мови під впливом білоруського оригіналу. Наявність таких проблем у вже зредагованих і виданих друготворах тільки підтверджує висловлену раніше думку про те, що перекладачеві й редакторові перекладу треба добре володіти не лише мовою, якою перекладають текст, а й вихідним мовним кодом.

ВИСНОВКИ

1. Омонімічним простором називають динамічну множину омонімів – слів, симетричних формою й асиметричних змістом. Омонімічний простір буває внутрішньомовним (динамічна множина омонімів конкретної мови) і міжмовним (динамічна множина особливих слів, що їх у лінгвістиці називають міжмовними омонімами).

Міжмовні омоніми та близькі до них міжмовні пароніми можна розмежувати на базі поєднання двох принципів – формальної тотожності й формальної відповідності, згідно з якими слово однієї мови треба вважати відповідним слову іншої мови, коли форма його вираження в одній мові відповідає формі вираження, у якій його годилося б представити в іншій мові. З огляду на це до міжмовних омонімів ми зараховуємо різномовні слова, що збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей між зіставляваними мовами, і цілком або частково різняться змістом. А решту цілком або частково відмінних змістом різномовних слів, дуже близьких формою, яку, однак, не можна назвати тотожною чи звести до регулярних відповідностей між зіставляваними мовами, вважаємо за міжмовні пароніми.

2. В основі класифікації міжмовних омонімів здебільшого лежать етимологічний, семантичний, формальний, частиномовний, словотвірний, стилістичний і граматичний критерії. За етимологічним критерієм міжмовні омоніми поділяють на однорідні (постали внаслідок неоднакового розвитку значеннєвої структури генетично споріднених слів) і неоднорідні (виникли через випадковий збіг форми різнопохідних слів); за семантичним – на повні (цілком розбіжні змістом) і часткові (наділені водночас спільними та відмінними семами); за формальним – на фонетико-графічні (власне омоніми), фонетичні (омофони), графічні (омографи) та морфологічні (омоформи); за частиномовним – на іменникові (субстантивні), прикметникові (ад’єктивні), прислівникові, дієслівні та інші (хоч поза окресленими граматичними класами міжмовна омонімія у споріднених мовах спостерігається дуже рідко); за словотвірним –

на омоніми першого ступеня (утворюють непохідну омонімічну опозицію) та омоніми другого ступеня (походять від наявної вже омонімічної опозиції). Етимологічний, семантичний, формальний, частиномовний і словотвірний критерії є основою наукового пошуку.

3. У комунікативній моделі переклад розглядають як комунікативний процес і як результат цього процесу, а перекладача – як міжмовного посередника, комунікатора між культурами. Є чимало різновидів перекладу, проте особливе місце серед них належить художньому перекладові, який передбачає не лише перекодування інформації, а й міжсуспільний обмін ідеями, емоціями та асоціаціями.

Комунікативний аспект художнього перекладу досліджують із двох позицій – емпіричної та теоретичної. Емпірична позиція висвітлює процес художнього перекладу крізь призму перекладацької поведінки, що охоплює різноманітні стратегії й тактики, відомі лінгвістичній та перекладознавчій науці з розповідей самих перекладачів. Прихильники теоретичної позиції аналізують художній переклад з опертям на когнітивну стилістику та прагматику, моделюючи комунікацію між автором вихідного тексту, перекладачем як переписувачем, перекладачем як читачем і читачем тексту перекладу.

Про комунікативну природу художнього перекладу свідчать також притаманні йому вигоди й втрати, повсякчас зрівноважувані за допомогою певних перекладацьких технік, що забезпечують досягнення комунікативної мети й адекватне відтворення комунікативних намірів автора оригіналу.

Художній переклад як текст характеризується комунікативною цінністю, базованою на його глобальному значенні та покликаною задовольнити вимоги читачів. Комунікативну цінність перекладеного тексту створює перекладач як привілейований читач на основі збереженого у свідомості, видозміненого, реконструйованого й наново текстуалізованого семантичного образу оригіналу. Висока комунікативна цінність друготвору дарує першотворові нове життя в іншій мовно-культурній стихії, розширюючи його інтертекстуальність та читацьку аудиторію, виробляючи нові значення й забезпечуючи тривалу успішність міжкультурної комунікації.

Редагування перекладного тексту полягає у виявленні в ньому помилок та їх виправленні. Редагувати перекладний художній текст може сам перекладач (саморедагування) або інша особа (стороннє редагування). Щоб підвищити якість перекладу, треба на різних стадіях застосовувати обидва види редагування. При цьому сторонньому редакторові годиться розглядати друготвір не просто як текст, написаний певною мовою, а повсякчас зіставляти його з першотвором, тобто сторонній редактор повинен мати з перекладачем однакові компетентності (перекладову, текстову, лінгвістичну, культурну, галузеву та ін.). Оцінюючи якість друготвору й виконуючи інші суміжні обов'язки, редактор мусить брати до уваги не лише норми редагування, а й норму перекладу, що ґрунтується на вимогах до перекладу як процесу і як тексту (кінцевого продукту), адже здебільшого недотримання власне цієї норми спричиняє появу різноманітних перекладацьких помилок.

4. Серед українсько-білоруських *однорідних* омонімічних опозицій домінують ті, в яких кореляти певною мірою різняться передусім значенням (значеннєва несумісність, значеннєва дивергенція), але подекуди трапляються й омпари з рівнозначними корелятами, асиметричні у функційно-стилістичному або емоційно-еспресивному аспекті.

Значеннєво несумісні однорідні міжмовні омоніми вважають повними (повна однорідна міжмовна омонімія). Вони виникають у результаті специфічного для кожної мови розвитку етимологічно тотожних слів і вступають у відношення семантичного виключення, характеризуючись такими особливостями:

- повні однорідні омоніми-дієслова здебільшого окреслюють фізичну або ментальну дію (рідше – стан або зміну стану) і мають схожий характер дії;
- іменники переважно об'єднуює певний тематичний клас (назви одягу, взуття та їхніх деталей; назви інших виробів із тканини й прядива; назви матеріалів, речовин та виробів із них; назви страв і кормів, назви знарядь і предметів хатнього вжитку; назви будівель і їхніх частин; назви представників флори й фауни; назви органів та частин тіла; терміни юриспруденції, сільського господарства та ін.) або якась ознака, характеристика чи

властивість (розмір, кількість, колір, протяжність, консистенція / структура, ірреальність, міра вияву тощо);

– віддієслівні іменники зберігають тісний зв'язок із твірними словами обох мов, часто тотожними у плані змісту, і, коли не мають схожої ознаки чи тематичної спрямованості, різняться здебільшого значеннєвим типом, яким їх може наділяти дієслівна дериваційна база (спосіб, засіб, місце, стан, наслідок дії чи назва самої дії) та/або дериваційною семою (у разі багатозначності твірних дієслів);

– прикметники головно виражають спільнотематичні ознаки, зокрема зовнішньо-конфігураційні особливості предметів; особливості характеру чи психічного стану людини; фізичні й практичні особливості людей та предметів; властивості, сприймані органами чуття; характеристики за податливістю певній дії, ознаки щодо дії та ін.;

– розбіжний характер ознаки повних однорідних прикметників зумовлений насамперед належністю їх до різних розрядів (якісний – в одній мові, відносний – в іншій);

– прикметники (прислівники), аналогічно утворені від однорідних омонімічних іменників (прикметників), також мають цілком розбіжні значення.

Однорідні міжмовні омоніми із значеннєвою дивергенцією вважають частковими (часткова однорідна міжмовна омонімія). Вони з'являються головно через різний ступінь розвитку семантичної структури етимологічно тотожних слів чи неоднакову засвоюваність у споріднених мовах запозичуваної лексики і вступають у відношення семантичного включення або семантичного перетину, зберігаючи такі особливості:

– серед часткових однорідних омонімів-дієслів домінують лексеми із значенням механічної або ментальної дії, але є, певна річ, і такі, що окреслюють стан, набуття нової ознаки чи перехід з одного стану в інший;

– іменникова лексика репрезентована назвами істот, речей різного вжитку, знарядь, механізмів, будівель і їхніх частин, місця, речовин та ін.;

- віддієслівні іменники можуть означати як саму дію (процес), так і її наслідок, намір або привід діяти, а також стан чи конкретний предмет;
- полісемія іменників-істот зумовлена поєднанням в одному слові кількох сем і розвитком переносних значень;
- прикметникові кореляти найчастіше описують внутрішні й зовнішні риси, властивості, пов'язані з характером дії, часові, вікові та інші ознаки;
- відприкметникові прислівники зазвичай зберігають значення дериваційного слова й теж утворюють омонімічні опозиції.

Стилістичні розбіжності українсько-білоруських омонімічних корелятивів, ідентичних значенням, стосуються належності до різних стилів та сфер уживання (стилістично нейтральна / забарвлена лексика, активна / пасивна лексика, загальноживана / обмежено вживана лексика). Цей процес можемо фіксувати за умови, що в певній мові є принаймні ще одна рівнозначна лексема (маркована чи немаркована). Така стилістично маркована лексема конкурує зі своїм стилістичним антиподом, надто як слововжиток намагаються регулювати різноманітними директивами. Стилістичні розбіжності виразно виявляються в текстах різних стилів, але особливо актуальні вони для творів художньої літератури та (у разі перекладу тексту) потребують уваги і перекладача, і літературного редактора.

Українсько-білоруські *неоднорідні* міжмовні омоніми, як і значеннево несумісні однорідні, вважають повними (повна неоднорідна міжмовна омонімія). Вони виникають унаслідок випадкового збігу форми етимологічно розбіжних слів української та білоруської мов і вступають у відношення семантичного виключення, демонструючи такі особливості:

- неоднорідні омоніми-дієслова здебільшого називають активну фізичну дію, рідше – ментальну дію, стан чи зміну стану;
- серед іменників фіксуємо омпари, у яких обидва кореляти утворено від неспіввідносних, але структурно близьких дієслів механічної або ментальної дії, а також омпари, де віддієслівне походження має тільки один із корелятивів; у цих та інших опозиціях домінують іменники з конкретним значенням;

– іноді внаслідок випадкового збігу форми неоднорідних іменників між ними виникає акцидентний семантико-стилістичний зв'язок (підпорядкованість значень, стилістичне забарвлення та ін.);

– значення неоднорідних омонімічних прикметників зумовлені переважно змістом твірних лексем;

– неоднорідні українсько-білоруські міжмовні омоніми виявляють чітку послідовність у творенні за допомогою ідентичних формантів нових омопар – не лише прикметникових та прислівникових, як повні однорідні омоніми, а й дієслівних (префіксальних та/або зворотних).

Українсько-білоруські міжмовні *омоніми* з'являються в результаті внутрішньомовної омонімії, коли множині омонімів української мови протистоїть множина омонімів білоруської мови. Специфіку міжмовних омонімів визначають такі чинники:

– омонімна опозиція генерує пари однорідних та/або неоднорідних міжмовних омонімів, ключовими з яких є ті омонімічні кореляти, які вступають у відношення семантичного виключення;

– омоніми, утворені від інших міжмовних омонімів, теж можуть породжувати омонімічні пари із семантично взаємовиключеними корелятами (навіть якщо деривація нівелює певні компоненти чи семи твірних омонімів) і втрачають цей потенціал тільки тоді, коли внаслідок словотворення виродяться в омопару із семантично тотожними або частково омонімічними корелятами;

– серед українсько-білоруських омонімів переважають іменникові омоніми, кореляти яких окреслюють конкретне поняття (фауноніми, фітоніми, господарські, наукові терміни та ін.); чимало таких омонімів постало на рідній основі (українській або білоруській) унаслідок деривації та розвитку багатозначних лексем, що спричинився до розпаду їх на окремі мовні одиниці;

– кореляти многократних прикметникових міжмовних омонімів здебільшого утворені від омонімічних слів або основ.

– у прислівникових міжмовних омонімах домінують відприкметникові кореляти, проте зрідка трапляються й відіменникові – однорідні та неоднорідні.

5. Омоніми в художній літературі вживають здебільшого для створення жартівливого або іронічного ефекту. На них ґрунтується чимало каламбурів, дотепів та інших різновидів словесної гри, що надають художнім текстам гумористичного чи сатиричного змісту. Подеколи омоніми використовують для розкриття характеристики персонажів. Омонімічна лексика наділяє мовлення образністю, зосібна в поезії, де, стаючи іноді інструментом римування, наповнює твір неабиякою енергією та експресією. Перекладність рядків з омонімічними римами та інших омонімічних тропів часто викликає дискусії в наукових колах, але, як підтверджує наше дослідження, перекладач у непоодиноких випадках може цілком задовільно перекласти й такі елементи художнього тексту, особливо з близькоспоріднених мов.

У межах численних моделей перекладу є чимало класифікацій перекладацьких помилок. Розглядаючи переклад із комунікативної позиції, за перекладацьку помилку ми вважаємо всяке порушення норми перекладу, яка, крім вимог еквівалентності, жанрово-стильової відповідності та прагматичної цінності, обіймає лексичні, граматичні, стилістичні словотвірні та інші норми мови перекладного тексту й забезпечує точність його змісту, конвенційність, правильність комунікативних інтенцій та ілюктивних намірів автора оригіналу. В ідеалі всяка перекладацька помилка мала б бути класифікована, але досягти цього складно, а то й неможливо. Через це для кожної мовної пари доцільно впорядкувати набір перекладацьких помилок, виявлених під час зіставлення перекладів з оригіналами. Зважаючи на сказане вище, у цій праці ми запропонували диференціацію перекладацьких помилок з урахуванням комунікативного аспекту, а саме:

- помилки внаслідок довільного поводження з вихідним мовним кодом;
- помилки внаслідок довільного поводження з мовним кодом перекладу.

Під довільним поводженням із мовним кодом ми розуміємо будь-які дії перекладача, базовані на недостатній увазі до мовностилістичного оформлення тексту або спричинені браком спеціальних та фонових знань.

6. Порівнявши переклади українською мовою творів білоруських письменників з оригіналами, ми виявили низку перекладацьких помилок, виниклих як через довільне поводження з білоруським, так і через довільне поводження з українським мовним кодом, і встановили, що на хиби обох груп безпосередній чи опосереднений вплив тією чи тією мірою справляє омонімія (як однорідна, так і неоднорідна), змушуючи недостатньо досвідченого перекладача раз по раз відступати від значеннєвих та стилістичних особливостей вихідного тексту під тяжінням мови перекладу й ігнорувати правила та норми мови перекладу під тяжінням вихідного тексту. Наявність таких хиб у зредагованих і виданих друготворах має підштовхувати перекладачів та редакторів перекладної літератури до постійного вдосконалення професійних навичок і кращого оволодіння мовними кодами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми теорії і практики сучасного перекладу : монографія / за заг. ред. С. Амеліної. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 470 с.
2. Александрович М. Практичні засади редагування перекладів. *Інтегровані комунікації*. 2019. Вип. 1. С. 38–41. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2019.7.5>
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ : Радянський письменник, 1970. 256 с.
4. Атлас української мови : в 3 т. Київ : Наукова думка, 1984–2001.
5. Балабін В. Визначення поняття «військовий переклад». *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. № 3. С. 7–14.
6. Балута Г. Смысловий простір комунікації (філософсько-лінгвістичний аналіз). *Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2002. Вип. 4. С. 143–150.
7. Бахов І. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_3 (дата звернення: 10.09.2023).
8. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології : монографія. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2000. 236 с.
9. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2009. 376 с.
10. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
11. Бевз Н. Переклад як культурний феномен: герменевтико-комунікативний аспект : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Харків, 2010. 20 с.
12. Беднаж М. Із спостережень над польсько-українськими міжмовними омонімами. *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград, 1999. Вип. 20. С. 152–161.

13. Беднаж М. Польсько-українська міжмовна омонімія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2000. 19 с.
14. Беларуская міфалогія : энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. Мінск : Беларусь, 2004. 592 с.
15. Белчев Т. Речник на странски зборови во македонскиот јазик : во 2 т. Скопје : Универзитет «Св. Кирил и Методиј», 2002. 734 с.
16. Березовська-Савчук Н. Редагування довідкової літератури. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 159–192.
17. Білоконенко Л. Валентність дієслів-омонімів української мови. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.3/01>.
18. Білоконенко Л. Законодавче підґрунтя професійної діяльності та етикету редактора. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 248–281.
19. Бовт А. Роль перекладача як транслятора культури миру. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. № 2 (104). С. 28–38. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2022-104-2-28-38>.
20. Бойчук В. Міжкультурна комунікація як наукова проблема: напрями дослідження. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2023, № 1 (355). С. 161–172. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1\(355\)-161-172](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1(355)-161-172).
21. Бондаренко І., Комарницька Т., Семенко С. Методологія художнього перекладу. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2017. 412 с.
22. Бузько С. Редагування навчальної літератури. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 130–158.
23. Вихованець І. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди. Київ : Пульсари, 2012. 160 с.

24. Вотінцева М. Міжмовні омоніми неспоріднених мов. *Східнослов'янська філологія : збірник наук. праць. Серія «Мовознавство»*. 2015. Вип. 25. С. 37–42.
25. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1966. 596 с.
26. Габеров И., Стефанова Д. Речник на чуждите думи в българския език с приложения. Велико Търново : Gaberoff, 2002. 929 с.
27. Гедзімін Л. Спосабы перакладу дзеепрыметнікаў у архіўнай і музейнай тэрміналогіі. *Беларускае слова: тэрмін і вобраз : зборнік артыкулаў на матэрыялах навуковых чытанняў, прысвечаных памяці прафесара В. Краснея, г. Мінск, 27 снежня 2017 г.* Мінск : БДУ, 2018. С. 74–80.
28. Гінзбург М. Технологія перекладання європейських стандартів на базі ДСТУ EN ISO 17100:2017 і ISO/TS 11669:2012. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика : збірник наукових праць* / за заг. ред. А. Гудманяна, С. Сидоренка. Київ : Аграр Медіа Груп, 2019. С. 59–71.
29. Головаш І., Кобяков С., Погодіна М. Сучасний переклад і міжкультурна комунікація. *Linguistic Bulletin*. 2020. № 28. С. 135–142. DOI: 10.31651/2226-4388-2020-28-135-142.
30. Головащук С. Словник-довідник з правопису та слововживання / за ред. В. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1989. 832 с.
31. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ : КММ, 2019. 208 с.
32. Грабовська Г. З життя перекладача : допис у соц. мережі. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/halyna.hrabovska/posts/3557307204546605> (дата звернення: 20.10.2023).
33. Грабчыкаў С. Слоўнік паронімаў беларускай мовы. Мінск : Народная асвета, 1994. 478 с.
34. Гринчишин Д., Сербенська О. Словник паронімів української мови. Київ : Освіта, 2008. 320 с.

35. Грушко С. Переклад як процес міжмовної і міжкультурної комунікації. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Ушинського: Лінгвістичні науки : зб. наук. праць*. 2015. № 21. С. 29–36.
36. Губарець В. Редактор і переклад. Основи видавничої роботи з відтвореними текстами. Тернопіль, 2012. 176 с.
37. Гурко О. Перекладацька еквівалентність і її роль у контексті перекладу на заняттях з англійської мови (для здобувачів першого /бакалаврського/, другого /магістерського/ та третього /освітньо-наукового, PhD/ рівнів вищої освіти денної та заочної форм навчання). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2021. Вип. 18. С. 196–200.
38. Демецька В. Адаптація як поняття перекладознавства й культурології. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологія*. 2007. № 1. Т. 2. С. 96–102.
39. Демська О. Текстовий вимір омонімії. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 4. С. 55–60.
40. Дерік І., Гаврилюк Н. Міжкультурна комунікація та лінгвокультурна адаптація перекладу. *Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі : міжнародний журнал*. Харбін, 2020. Вип. 3. С. 31–33.
41. Джочка І. Граматична омонімія часток ОН, ОСЬ, ОТ, ОЦЕ. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. 2017–2018. Вип. 4 (40) – 3 (47). С. 99–110.
42. Джочка І. Особливості функціонування граматичних омонімів ДЕ і КУДИ в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологія. 2018. Вип. 4 (72). С. 86–91.
43. Джочка І. Семантико-граматичні особливості компонентів омокомплексу ЩЕ (ЩЕ) в українській мові. *Академічні студії. Серія: Гуманітарні науки*. 2022. Вип. 1, С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.4>.

44. Джочка І. Семантико-граматичні параметри омокомплексу ЯК. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія: Філологія*, 2021. № 88, С. 79–88.
45. Джочка І. Семантичні та функціональні особливості граматичних омонімів ТАМ і ТУТ в українській мові. *Українознавчі студії*. 2019. № 20. С. 81–92. DOI: <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.81-92>.
46. Джочка І., Фуштей А. Семантико-граматична характеристика омокомплексу ТАК у сучасній українській мові. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 1. Ч. 1. С. 22–29.
47. Довідник з української орфографії та пунктуації / А. Бурячок, Л. Паламарчук, В. Русанівський, Н Тоцька. Київ : Радянська школа, 1964. 192 с.
48. Дорофеева М. Типологія перекладацьких помилок у парадигмі синергетики. *Нова філологія : зб. наук. праць*. 2018. № 73. С. 20–26. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135/2018-73-04>.
49. Дубічинський В., Ройтер Т. Теоретичні та практичні засади лексикографічного опису українсько-німецьких лексичних паралелей. *Критика у слов'янській лексикографії. Паламарчуку Л. С.* Київ : КММ, 2012. С. 113–118.
50. Дудик П. Стилїстика української мови. Київ : Академія, 2005. 368 с.
51. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. Мельничук (гол.) та ін. ; АН УРСР, НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
52. Єрмоленко С., Русанівський В. Літературна мова і художній переклад. *Культура слова*. 2018. № 89. С. 107–119.
53. Єфименко В. Класифікація перекладацьких помилок та її використання для оцінки якості перекладів. *Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць*. 2011. № 33. С. 169–172.
54. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

55. Зарицький М. Переклад: створення та редагування. Київ : Парламентське видавництво, 2004. 120 с.
56. Зволінський В. Фальшива міжмовна еквівалентність в українській та чеській мовах. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2005. № 1. С. 75–84.
57. Зорівчак Р. «Боліти болем слова нашого...» : Поради мовознавця. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 176 с.
58. Історична типологія слов'янських мов : у 2 ч. / В. Коломієць, Т. Линник, Т. Лукінова, С. Єрмоленко, О. Мельничук, О. Ткаченко та ін. ; за ред. О. Мельничука і О. Ткаченка. Київ : Наукова думка, Довіра, 1986–2008.
59. Кабржыцкая Т., Рагойша В. Українська література і українсько-біларуські літературні зв'язки : у 3 ч. Мінск : БДУ, 2015–2016.
60. Капелюшний А. Практична стилістика української мови. Львів : ПАЮ, 2007. 400 с.
61. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
62. Карабан В. Роль узусу в перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2017. Вип. 59. С. 76–82.
63. Караванський С. Секрети української мови. Львів : БаК, 2009. 344 с.
64. Качайло К. Робота майбутніх редакторів із тезаурусними девіаціями: контекстний підхід / К. Качайло, Т. Мішеніна. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 34. Т. 2. С. 71–76.
65. Кійко С. Омонімія в мові і мовленні : монографія. Чернівці : Родовід, 2014. 544 с.
66. Клименко Л. Художній переклад як вид міжкультурної комунікації в контексті євроінтеграції. *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 1 (1). С. 228–235.
67. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1987. 352 с.

68. Ковпик С. Специфіка редагування та саморедагування поетичних текстів. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку*: колективна монографія; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: КДПУ, 2023. С. 193–216.

69. Колібаба Л, Фурса В. Словник дієслівного керування. Київ: Либідь, 2017. 656 с.

70. Колоїз Ж. Дискусійні моменти теорії видавничої справи та редагування: проблеми термінологічного апарату. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку*: колективна монографія; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: КДПУ, 2023. С. 5–47.

71. Колоїз Ж. Дискусійні моменти теорії омонімії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2023. № 64. С. 93–96. DOI <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2023.64.21>.

72. Колоїз Ж. «Є рядки пісенні вічні й рими в них – омонімічні». *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 56. С. 18–25. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.56.2>.

73. Колоїз Ж. Явище омофонії в лінгвістичній інтерпретації. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Одеса, 2024. Том 35 (74). № 1. Ч. 1. С. 27–32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.1/05>

74. Коломієць І. Стилїстика української мови (Теоретичні основи стилїстики. Художньо-виразові засоби мовлення). Умань: Візаві, 2019. 240 с.

75. Кононенко І. Словесні зрощення в українській і польській мовах. *Українське мовознавство: міжвідомч. наук. зб.* 2018. № 1 (48). С. 52–63.

76. Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / за ред. І. Кононенко. Київ: Вища школа, 2008. 343 с.

77. Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження = *Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*. Warszawa: Wydawnictwa UW, 2012. 808 с.

78. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. Київ : Юніверс, 2002. 280 с.
79. Корунець І. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.
80. Костић-Голубичић М. Интерферирајуће лексеме у польско-српским језичким контактима : докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Београд, 2016. 292 с.
81. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. Київ : Академія, 1997. 400 с.
82. Кравченко С. Художній переклад як діалог культур: семантично-експресивна співвідносність лексичних еквівалентів у польських перекладах української поезії (на матеріалі часопису «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*»). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2013. № 3. С. 57–63.
83. Крейтор А. Міжмовні формальні аналогізми. *Українське мовознавство*. 1981. Вип. 9. С. 104–110.
84. Культура української мови : довідник / С. Єрмоленко, Н. Дзюбишина-Мельник, К. Ленець та ін. ; за ред. В. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 301 с.
85. Куляс П. Типологія помилок : монографія. Київ : Видавництво НПУ ім. М. Драгоманова, 2015. 464 с.
86. Лабенко О. Генеза міжмовної омонімії у неспоріднених мовах (на матеріалі французької та української мов). *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2011. Вип. 27. С. 137–141.
87. Лапанік В. Суфіксальныя прыметнікі-паронімы ў словаўтваральных гнёздах з каранямі лацінскага паходжання. *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы*. Мінск, 2014, Вып. 13. С. 19–23.
88. Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна : Друкарня А. Бака, 1924. XII + 833 с.
89. Лемцюгова В. Українска-беларускі слоўнік / рэд. : М. Бірыла, А. Супрун. Мінск : Вышэйшая школа, 1980. 688 с.

90. Малюга Н., Городецька В. Лінгвокультурологічний аспект перекладацького коментування художніх текстів. *Славістичні студії : лінгвістика, літературознавство, дидактика*. 2021. Вип. 9. С. 59–64.

91. Малюга Н. Редагування дискурсу реципієнтів під час перекладу (на матеріалі книги С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»). *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Філологія. Журналістика*. 2022. Том 33 (72). № 2, Ч. 2. С. 13–20.

92. Малюга Н. Редагування перекладної літератури. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг, 2023. С. 91–129.

93. Мануляк М., Богайчук О. Типологія перекладу у світлі сучасної перекладацької традиції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2022. № 55. С. 166–169.

94. Меженко Ю. Великий орфографічний словник сучасної української мови. 150 000 слів. Донецьк, 2008. 1184 с.

95. Міхалевіч А., Мордас Н. Міжмоўная аманімія як праблема сучаснай лексікаграфіі. *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі : зб. навук. арт.* Мінск, 2015. С. 79-81.

96. Мішеніна Т. Культура уживання іншомовних міжчастиномовних омонімів (на прикладі невідмінюваних музичних термінів). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 63. С. 68–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2023.63.14>.

97. Мішеніна Т. Методика редагування медіатекстів. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 217–247.

98. Мішеніна Т. Міжчастиномовні морфологічні омоніми в українськомовному корпусі та лінгводидактичні засади їх вивчення у вищій школі / Т. Мішеніна, К. Качайло. *Інноваційна педагогіка*. 2024. № 67, т. 2. С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.6>.

99. Нікіфорова С. Проблема вживання «помилкових друзів викладача» у роботах студентів. *Наукове мислення : зб. мат. XV Всеукр. пр.-нізн. інтернет-конференції «Наукова думка сучасності і майбутнього» (27 листопада – 7 грудня 2017 р.)*. Дніпро, 2017. С. 50–52.

100. Новицька О. Переклад як своєрідний тип міжмовної та міжкультурної комунікації. *Актуальні проблеми науки та освіти : зб. мат. XXII підсум. наук.-пр. конф. викладачів МДУ / за заг. ред. К. Балабанова*. Маріуполь, 2020. С. 244–246.

101. Огієнко І. Український стилістичний словник. Вінніпег : Інститут дослідів Волині й товариство «Волинь», 1978. 496 с.

102. Орфографічний словник української мови. Близько 120 000 слів / укл. : С. Головащук, М. Пешак, В. Русанівський, О. Тараненко ; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні, Ін-т укр. мови, Укр. мовно-інф. фонд. Київ : Довіра, 1994. 864 с.

103. Особливості перекладу суспільно-політичних реалій в англomовних публіцистичних текстах: структурно-семантичний аспект / І. Капустян, М. Михайлова, Т. Ясинська, В. Гриценко. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2021. № 48. Т. 3. С. 89–92.

104. Паўлавец А., Паўлавец Д. Лёс: слова і канцэпт (спроба лінгвакультуралагічнага аналізу). *Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. Серія: Гуманитарные науки*. 2016. № 1 (94). С. 69–74.

105. Партико З. Загальне редагування: нормативні основи. Львів : Афіша, 2006. 416 с.

106. Півторак Г., Скопненко О. Білорусько-український словник / ред. Г. Півторак ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Довіра, 2006. 722 с.

107. Півторак Г. Білоруська мова. Київ : Либідь, 1997. 240 с.

108. Подольська Є. Філософія. Київ : ІНКOS, Центр навчальної літератури, 2006. 704 с.

109. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови : 3-тє вид., перероб. і допов. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
110. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ : Либїдь, 2013. 360 с.
111. Поповић Љ. О україинско-српскохрватској међујезичкој паронимији. *Живи језици*. 1991. Књ. 33, б. 1–4. С. 74–86.
112. Послуги щодо перекладання. Вимоги до послуг щодо перекладання : ДСТУ EN ISO 17100:2017. [Чинний від 2017-10-01]. Київ, 2017. (Державні стандарти України).
113. Приходько В., Киселюк Н., Найдюк О. Роль перекладача в міжкультурному діалозі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія*. 2020. Вип. 9. С. 64–66. DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-64-66.
114. Рагойша В. Праблеми перакладу з блїзароднасных моў: Беларуска-руська-українські паэтычны ўзаемапераклад. Мінск : БДУ, 1980. 184 с.
115. Радић-Дугоњић М. Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику. Горњи Милановац : Дечје новине, 1991. 149 с.
116. Радић-Дугоњић М. О идеографској класификацији руско-српских међујезичких паронима. *Јужнословенски филолог*. 1996. Бр. 52. С. 161–168.
117. Радчук В. Забобон неперекладності (Чи під силу мові Тараса переклад цитат?). *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 9 : Сучасні тенденції розвитку мов*. Київ, 2007. Вип. 1. С. 329–336.
118. Радчук В. Протей чи Янус? (Про різновиди перекладу). *Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах : наук.-метод. журнал*. 2018. № 9. С. 36–46.
119. Ребрій О. Вступ до перекладознавства. Харків : Харківський національний університет ім. В. Каразїна, 2016. 116 с.
120. Ребрій О. Основи теорії редагування перекладів. Харків : Харківський національний університет ім. В. Каразїна, 2010. 88 с.

121. Ребрій О. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : Харківський національний університет ім. В. Каразіна, 2012. 376 с.
122. Рильський М. Твори : у 3-х т. Т. 3 : Статті. Київ : Держлітвидав України, 1956. 418 с.
123. Роєнко Л., Горлатова О., Редько С. Особливості перекладу юридичних текстів. *Актуальні питання іноземної філології*. 2021. Вип. 15. С. 91–96.
124. Рудэнка А., Валатоўская Н. Українська мова для беларускамоўных. Мінск : БДУ, 2012. 95 с.
125. Саїк А. Аналіз волинсько-чеського діалекту з погляду міжмовної омонімії. *Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць*. 2021. Вип. 1 (19). С. 153–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2021.19.153-162>.
126. Саїк А. Причини виникнення омонімії в українській і чеській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. № 14, т. 1. С. 38–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.5>.
127. Сидорук Г., Шостак Н. Міжмовні омоніми як об'єкт лінгвістичного дослідження та перекладацькі прийоми їх вирішення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2017. Вип. 272. С. 206–212.
128. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.
129. Скопненко О. Відтворення власних білоруських назв українською мовою: кодифікаційний та узуальний аспекти. *Культура слова : зб. наук. праць*. 2018. Вип. 89. С. 197–207.
130. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей : слов.-довід. / ред. В. Русанівський ; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ : Наукова думка, 2005. 334 с.
131. Словарь української мови = Словарь украинского языка : у 4 т. Репринт. вид. / Ін-т української мови НАН України ; збір. ред. журналу «Кіевская Старина», упоряд. з додатком власн. мат. Б. Грінченко. Київ : Лексикон, 1996.

132. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. Київ : УРЕ, 1985. 966 с.
133. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. Білодід ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 12.09.2023).
134. Словник української мови : у 20 т. / гол. наук. ред. В. Русанівський ; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ : Наукова думка, 2010–2023. Т. 1–13. URL: <https://sum20ua.com> (дата звернення: 12.09.2023).
135. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів : Літопис, 2022. 408 с.
136. Сопилюк Н. Переклад як особливий вид міжмовної та міжкультурної комунікації. *Філологічні трактати*. 2010. Т.2, № 3. С. 199–203.
137. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ : Основи, 1998. 324 с.
138. Ставицька Л. Український жаргон : словник. Київ : Критика, 2005. 496 с.
139. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 584 с.
140. Сучасна українська літературна мова / С. Караман, О. Караман, М. Плющ та ін. ; за ред. С. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
141. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. (6 кн.) / гол. рэд. К. Атраховіч (К. Крапіва) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск : БелСЭ, 1977–1984. URL: <https://www.skarnik.by> (дата звернення: 12.09.2023).
142. Тошић Б. Пароними у настави руске лексике. Сарајево : Свјетлост, 1985. 189 с.
143. Турчина А. Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2012. Вип. 17. С. 121–126.
144. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. Русанівський (співголова), О. Тараненко (співголова), М. Зяблюк та ін. Київ : УРЕ, 2004. 824 с.

145. Український правопис. Харків : Держвидав України, 1929. 104 с.
146. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2003. 240 с.
147. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.
148. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Культура мовлення публічних людей) : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 332 с.
149. Хадасевіч К. Структурная характарыстыка беларуска-рускіх міжмоўных амонімаў (на прыкладзе амонімаў-назоўнікаў). *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы*. 2009. Вып. 8. С. 145–149.
150. Халимоник Г. До проблеми типології перекладацьких помилок (на матеріалі близькоспоріднених мов). *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2008. № 8–9. С. 287–290.
151. Чайка Л. Загальнолінгвістичний потенціал проблеми міжмовних паралелей. *Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи*. 2008. № 2. С. 295–302.
152. Чак. Є. Чи правильно ми говоримо? Київ : Освіта, 1997. 240 с.
153. Чуба Г. Міжмовна омонімія як джерело помилок при вивченні української мови студентами-поляками. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 90–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2015_11_14 (дата звернення: 22.03.2023).
154. Шарманова Н. Видавнича справа та технічне редагування. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 48–90.
155. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953). Київ : Темпора, 2012. 64 с.
156. Щербина Д. Основні критерії класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці. *Нова філологія : зб. наук. праць*. Одеса, 2023. № 90. С. 125–133. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-17>.

157. Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми. *Філологіка / Philologica : зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 97–112.
158. Щербина Д. Семантичне виключення українсько-білоруських міжмовних омонімів як наслідок внутрішньомовної омонімії. *Нова філологія : зб. наук. праць*. Одеса, 2024. № 93. С. 215–221. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-31>.
159. Щербина Д. Семантичний перетин українсько-білоруських міжмовних омонімів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць мол. вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І Франка*. Дрогобич, 2023. Вип. 64. Том 2. С. 265–271. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-42>.
160. Щербина Д. Стилiстична роль омонiмiв у художнiй лiтературi та можливостi їх адекватного перекладу. *Věda a perspektivy : multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín*. Прага, 2024. № 1 (32). С. 169–179. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1\(32\)-169-179](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1(32)-169-179).
161. Щербина Д. Українсько-білоруські міжмовні омоніми з відношенням семантичного включення. *Південний архів (філологічні науки) : зб. наук. праць*. Івано-Франківськ, 2023. Вип. ХСІІІ. С. 18–27. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-93-2>.
162. Щербина Д. Формальні принципи розмежування «хибних друзів перекладача»: міжмовних омонімів і паронімів. *Науковий журнал ЛДУБД «Львівський філологічний часопис»*. Львів, 2023. № 13. С. 228–236. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2023-13.34>.
163. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. : В. Мартынаў, Г. Цыхун ; АН БССР, НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. Мінск : Навука і тэхніка, Беларуская навука, 1978–2017. Т. 1–14.
164. Янкоўскі Ф. Гісторыя беларускай мовы: гістарычная граматыка. Мінск : Вышэйшая школа, 2019. 263 с.
165. Bassnett S. *Translation Studies*. 3rd ed. London and New York : Routledge, 2005. XI + 176 p.

166. *Beyond the Ivory Tower: Rethinking Translation Pedagogy* / edited by B. J. Baer and G. S. Koby ; American Translators Association Scholarly Monograph Series ; vol. XII. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. XVI +259 p.

167. Botirova H. Translation Methods in Literary Translation. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*. 2021. Vol. 6. Issue 2. P. 54–57.

168. Bronec J. K lingvodidaktické typologii cizojazyčného lexika. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1982. 203 s.

169. Chaika O., Savytska I., Sharmanova N., Zakrenytska L. Poly- and/or Multiculturalism of Future Teachers in Foreign Language Instruction: Methodological Facet. *Wisdom*. 2021. Vol. 20. № 4 (20). P. 126–138. DOI: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v20i4.583>.

170. Chamizo Domínguez P. J. Los falsos amigos desde la perspectiva de la teoría de conjuntos. *Applied Linguistics Now: Understanding Language and Mind / La lingüística aplicada actual: comprendiendo el lenguaje y la mente*. Almería : Universidad de Almería, 2009, P. 1111–1126.

171. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2016. XII + 225 p.

172. Chesterman A. *Reflections on Translation Theory: Selected Papers 1993–2014*. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2017. X + 396 p.

173. Čižmárová M., Jašková A. Ukrajinsko-slovenská homonymia. Slovník ukrajinsko-slovenských medzijazykových homoným = Українсько-словацька омонімія. Словник українсько-словацьких міжмовних омонімів. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. 273 s.

174. Dutta H. Literary Translation and its Limitations in the Wider Spectrum of Cross Cultural Communication. *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples*, 2009. Vol. 5, Issue 1. P. 58–71. DOI: <https://doi.org/10.1177/117718010900500105>.

175. Eco U. Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione : saggi tascabili. Milano : RCS Libri S.p.A, 2010. 472 p.

176. Efforts and Models in Interpreting and Translation Research: A Tribute to Daniel Gile / edited by G. Hansen, A. Chesterman, and H. Gerzymisch-Arbogast. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2008. X + 306 p.

177. Grčević M. Lažni prijatelji : rječnik hrvatsko-slovačkih međujezičnih homonima = Falošni priatelja : slovník slovensko-chorvatských medzijazykových homonym. Zagreb : FF Press, 2020. 149 s.

178. Grigorjanová T., Gajarský L. Slovník rusko-slovenských medzijazykových homonym. Brno : Tribun EU, 2019. 127 s.

179. Grosbart Z. Teoretyczne problemy przekładu literackiego w ramach języków bliskopokrewnych (na materiale języka polskiego i języków wschodniosłowiańskich). Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1984. 160 s.

180. Hall E. T. The Silent Language. New York : Doubleday & Company Inc., 1959. 240 p.

181. Handbook of Translation Studies: in 4 vol. / edited by Y. Gambier and L. van Doorslaer. Amsterdam and Philadelphia John Benjamins Publishing Company, 2010–2013.

182. Hartmann R. R. K., James G. Dictionary of Lexicography. London and New York : Routledge, 2002. XVI + 176 p.

183. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator. London and New York : Longman, 1993. XIV + 258 p.

184. Hatim B., Mason I. The Translator as Communicator. London and New York : Routledge, 2005. XII + 218 p.

185. Horáková R. Interlingválne homonymá ako lexikografický problém. *Slavica Slovaca*. 2003. Z. 38, č. 1. S. 13–21.

186. House J. Translation as Communication across Languages and Cultures. London and New York : Routledge, 2016. X + 158 p.

187. Ivašina N., Rudenka A., Janovec L. Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině. Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2006. 122 s.

188. Jakobson R. Linguistic Aspects of Translation. *On Translation* / Fang A., Fitts D., Hollander J., Humphries R., Jakobson R., Knight D., et al. ; edited by Brower R. A. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1959. P. 232–239.
189. Kaleta R. Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa. Warszawa : Instytut Slawistyki PAN, 2014. 172 s.
190. Kaleta R. Rodzaje homonimii międzyjęzykowej (przeгляд stanowisk). *Respectus Philologicus*. 2013. № 23(28). S. 141–150.
191. Karpaczewa M. Aproksymaty – wyrazy różnych języków o podobnej formie a odmiennym znaczeniu (na przykładzie języka polskiego i bułgarskiego). *Rocznik Slawistyczny*. Kraków, 1985. T. XLV. № 1. S. 45–50.
192. Karpaczewa M., Symeonowa Ch., Tokarz E. Pułapki leksykalne : słownik aproksymatów polsko-bułgarskich. Katowice : Śląsk, 1994. 705 s.
193. Kopečný F. Průvodce našimi jmény. Praha : Academia, 1991. 259 s.
194. Kœessler M., Derocquigny J. Les faux amis ou les pièges du vocabulaire anglais. Conseils aux traducteurs. Paris : Librairie Vuibert, 1928. 387 p.
195. Köksal O., Yürük N. The Role of Translator in Intercultural Communication. *International Journal of Curriculum and Instruction*. 2020. Vol. 12 (1). P. 327–338.
196. Król M. Homonimia interjęzykowa a nauczanie języka obcego. *Studia Rusycystyczne*. Kielce, 2015. T. 23. S. 79–86.
197. Kusal K., Bałaban K. Rosyjsko-polska homonimia międzyjęzykowa. *Anuari de Filologia. Llengües i literatures modernes*. 2014. № 4. S. 53–66.
198. Lackova M., Lelakova E. Interlingual Homonyms of Polysemic Origin in Related Languages. *Communications*. 2014. № 3. P. 29–35. DOI: <http://dx.doi.org/10.26552/com.c.2014.3.29-35>.
199. Lefevere A. The Translation of Literature: An Approach. *The Bible Translator*. 1972. Vol. 23, Issue 1. P. 110–115. DOI: <https://doi.org/10.1177/02600935720230010>.
200. Liddicoat A. J. Intercultural Mediation, Intercultural Communication and Translation. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*. 2015. Vol. 24, Issue 3. P. 354–364. DOI: <https://doi.org/10.1080/0907676X.2014.980279>.

201. Lipczuk R. Internacjonalizmy a «fałszywi przyjaciele tłumacza». *Język a kultura*. Wrocław, 1992. T. 7. S. 135–144.
202. Mossop B. *Revising and Editing for Translators*. London and New York : Routledge, 2014. X + 244 p.
203. Neubert A., Shreve G. M. *Translation as Text*. Kent and London : Kent State University Press, 1992. IX + 171 p.
204. Partridge E. *Origins : A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London and New York : Routledge, 2006. XXVI + 4218 p.
205. Rečnik srpsko-poljskih međujezičkih homonima i paronima = Słownik serbsko-polskich homonimów i paronimów / red. D. Šipka. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999. 158 p.
206. Roca-Varela M. L. *False Friends in Learner Corpora : A corpus-based study of English false friends in the written and spoken production of Spanish learners*. Bern : Peter Lang, 2015. 348 p.
207. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd ed. / edited by M. Baker and G. Saldanha. London and New York : Routledge, 2011. XXII + 674 p.
208. Rutkowski K. Polsko-rosyjskie homonimy i paronimy międzyjęzykowe – propozycja klasyfikacji. *Studia Wschodniosłowiańskie*. 2012. T. 12. S. 305–319.
209. Scarpa F. *Research and Professional Practice in Specialised Translation*. London : Palgrave Macmillan, 2020. XI + 420 p. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-51967-2>.
210. Steiner G. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. 3rd ed. Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. XIX + 538 p.
211. Sun Y. *Literary Translation and Communication*. *Front. Commun. Seccion : Culture & Communication*. 2022. Vol. 7. DOI: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.1073773>.
212. Szalek M., Nečas J. *Czesko-polska homonimia : czesko-polski słownik wyrazów o identycznym lub podobnym brzmieniu oraz wyrazów o identycznym lub podobnym zapisie, lecz o odmiennym znaczeniu = česko-polský slovník slov se stejným, nebo podobným zněním, se stejným, nebo podobným grafickým zápisem, ale s odlišným významem*. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 1993. 302 s.

213. Šipka D. A Dictionary of Bosnian/Croatian/Serbian-English False Cognates. Springfield : Dunwoody Press, 2008. 150 p.

214. Šipka D. Osnovi leksikologije i srodnih disciplina. Novi Sad : Matica Srpska, 2006. 269 s.

215. The Craft of Translation / edited by J. Biguenet and R. Schulte. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1989. XVI + 155 p.

216. The Semiotic Approach to Literary Translation / Shapoval M., R. Povoroznyuk, O. Novytska, O. Golikova, K. Nykytchenko, V. Myroshnychenko. *Postmodern Openings*. 2022. Vol. 13, Issue 1, Sup1. P. 377–394. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.1Sup1/432>.

217. The Translation Studies Reader. 3rd ed. / edited by L. Venuti. London and New York : Routledge, 2012. XIV + 546 p.

218. Toury G. Descriptive translation studies – and beyond. 2nd expanded ed. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. XVI + 350 p.

219. Translation Revision and Post-Editing: Industry Practices and Cognitive Processes / edited by M. Koponen, B. Mossop, I. S. Robert and G. Scocchera. London and New York : Routledge, 2021. X + 284 p.

220. Translation services – Requirements for translation services : ISO 17100:2015. [Valid from 2015-05-01]. ISO, 2015. (International standards).

221. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction. Paris : Didier, 1958. 331 p.

222. Vlček J. Úskalí ruské slovní zásoby : slovník rusko-české homonymie a paronymie. Praha : Svět sovětů, 1966. 229 s.

223. Wojan K. Międzyjęzykowa homonimia leksykalna. Zagadnienia analizy. *Język a rzeczywistość. Rusycystyczne studia konfrontatywne*. Katowice, 2005. S. 32–39.

224. Wojan K. Zjawisko homonemii międzyjęzykowej na przykładzie języków: polskiego, rosyjskiego i fińskiego. *Wokół homonimii międzyjęzykowej*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2017. S. 41–69.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Акулін Е. У двобою з собою... : поезія / пер. з біл. Я. Скидана. *Українська літературна газета*. 2020. № 8 (274). С. 11.
2. Акулін Э. “Беларусь – мой святы каўчэг!” : вершы. *Літаратурная Беларусь : культурна-асветніцкі праект Грамадскага аб’яднання «Саюз беларускіх пісьменнікаў» і «Новага часу»*. 2009. № 9 (37). С. 6.
3. Акулін Э. Бой з сабой... : паэзія. *Наша слова : газета*. 2013. № 2 (1101). С. 8.
4. Акулін Э. Крыло анёла : вершы, акрапаэмы. Мінск : Мастацкая літаратура, 1995. 174 с.
5. Акулін Э. Маўчаньне Госпада : паэзія. *Дзеяслоў : літаратурна-мастацкі часопіс*. 2007. № 1 (26). С. 66–75.
6. Акулін Э. Ня хлебам, а небам... : паэзія. *Дзеяслоў : літаратурна-мастацкі часопіс*. 2006. № 1 (2). С. 70–77.
7. *Алеся : штомесячны грамадска-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс (для жанчын)*. 2020. № 4. 56 с.
8. Аналітична хімія. Основи теорії та практика : підруч. для ВНЗ / Н. Федущак, В. Калібабчук та ін. Вінниця : Нова книга, 2012. 640 с.
9. Арлов У. Краєвид з ментоловим ароматом : коротка проза / пер. з біл. О. Ірванця. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 280 с.
10. Арлоў У. Ля дзікага поля : гістарычныя апавяданні, аповесць, эсэ. Мінск : І. П. Логвінаў, 2010. 299 с.
11. Арлоў У. Ордэн Белай Мышы : аповесці, апавяданні. Мінск, 2003 301 с. URL: <https://kamunikat.org/download.php?item=6286-1.pdf> (дата звернення: 09.09.2023).
12. Арлоў У. Сны імператара : апавяданні, аповесці, эсэ. Мінск : Мастацкая літаратура, 2001. 379 с.
13. Багдановіч М. Поўны збор твораў : у 3 т. Мінск : Беларуская навука, 2001.

14. Багушэвіч Ф. Творы : вершы, паэма, апавяданні, артыкулы, лісты. Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. 309 с.
15. Барадулін Р. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1984.
16. Беларуская мова : вуч. дапам. для 5 кл. : у 2 ч. / Г. Валочка, В. Зелянко, С. Мартынкевіч, С. Якуба. Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2019.
17. Беларуская мова. Поўны школьны курс. Тэорыя : дапам. для вучняў старшых класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі / В. Красней, Я. Лаўрэль. Мінск: Аверсэв, 2015. 286 с.
18. Беларускія казкі. Мюнхэн : Бацькаўшчына, 1957. 213 с.
19. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / уклад. Ф. Янкоўскі. Мінск : Навука і тэхніка, 1992. 490 с.
20. Берднік О. Вогнесміх : роман-феерія. Київ : Радянський письменник, 1988. 544 с.
21. Бикав В. Ходільці : оповідання / пер. з біл. О. Ірванця. Київ : Факт, 2005. 196 с.
22. Биков В. Альпійська балада : повість / пер. з біл. Г. Вігурської. Київ : Знання, 2020. 159 с.
23. Биков В. Журавлиний крик : повісті / пер. з біл. Г. Петровської. Київ : Молодь, 1989. 160 с.
24. Біялогія : вуч. дапам. для 9 кл. / А. Барысаў, А. Анціпенка, А. Рагожнікаў. Мінск : Народная асвета, 2019. 216 с.
25. Быкаў В. Пахаджане : прыпавесці. Вільня, 1999. 185 с.
URL: <https://kamunikat.org/download.php?item=16182-1.pdf> (дата звернення: 21.08.2023).
26. Быкаў У. Поўны збор твораў : у 14 т. Мінск : Кнігазбор, 2005–2019.
27. Гіль М. Кім і Валерыя : аповесці і апавяданні. Мінск : Мастацкая літаратура, 1988. 270 с.
28. Глазовий П. Гуморески. Старі й нові : книжка для дорослих (і кілька жменьок дітям). Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. 336 с.

29. Глыбінны У. Вялікія дарогі : пра мінулае. Мічыган : БНІМ, 1997. 145 с.
30. Гроднеў М. Салодкі боль : аповесць. Мінск : Мастацкая літаратура, 1977. 283 с.
31. Дереш Л. Там, де вітер : роман. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 304 с.
32. Дімаров А. На коні й під конем : повість. Київ : Веселка, 1981. 320 с.
33. Дочинець М. Криничар. Горянин : романи. Мукачево : Карпатська вежа, 2014. 610 с.
34. Дубоўка У. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск : Беларусь, 1965.
35. Ендокринологія : підруч. для ВМНЗ III–IV р. а./ за ред. П. Боднар. Вінниця : Нова книга, 2011. 784 с.
36. Казько В. Выбраны творы : у 2 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1990.
37. Караткевіч У. Збор твораў : у 8 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1987–1991.
38. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1978–1981.
39. Кобилянська О. Твори : у 5 т. Київ : ДВХЛ України, 1962–1963.
40. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. : станом на 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 14.07.2023).
41. Королів-Старий В. Твори : у 3 т. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2012.
42. Коршевніук Т. Біологія. 6 клас : посіб. Київ : ВД «САМ», 2017. 152 с.
43. Коцюбинський М. Твори : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1973–1975.
44. Крапіва К. Збор твораў : у 6 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1997–2004.
45. Крушына Р. Кантата самотных : вершы і паэмы. Мінск : Кнігазбор, 2007. 308 с.
46. Крэйдзіч А. Права на ўсмешку : аповяданні. Мінск : Полымя, 1994. 95 с.

47. Кузьма Чорны. Збор твораў : у 6 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1988–1990.
48. Куліш П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989.
49. Лазаренко Є. Курс мінералогії : підруч. для студ. геол. спец. вузів : у 3 ч. / відп. ред. М. Сливко. Львів : Видавництво Львівського університету, 1958–1961.
50. Лепкий Б. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1991.
51. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / ред. кол. : Є. Шабліовський (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1975–1979.
52. Макаёнак А. Зацюканы апостал : п'есы. Мінск : Мастацкая літаратура, 2006. 270 с.
53. Медвідь В. Кров по соломі : роман. Львів : Кальварія, 2001. 400 с.
54. Медична опіка в УПА. Літопис УПА. Т. 23 / за ред. М. Ріпецького. Торонто : «Літопис УПА», 1992. 480 с.
55. Навуменка І. Аповесці, апавяданні. Мінск : Беларусь, 2009. 349 с.
56. Някляев В. Вічний вітер : поезія / пер. з біл. П. Вольвача, В. Герасим'юка, Т. Федюка. Київ : Ярославів Вал, 2011. 144 с.
57. Нестайко В. Тореадори з Васюківки : трилогія про пригоди двох друзів. Харків : ВД «Школа», 2022. 544 с.
58. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. Київ : Наукова думка, 1965–1968.
59. Някляев В. КІН : поезії / пер. з біл. П. Вольвача, В. Герасим'юка, Т. Федюка. Київ : Смолоскип, 2011. 120 с.
60. Някляеў У. КОН : Вершы двух стагоддзяў. Мінск : Лімарыус, 2010. 280 с.
61. Някляеў У. Лісты да Волі: вершы і паэма. Вільня : Беларускі інфармацыйны цэнтр, 2011. 84 с.
62. Нестайка У. Тарэадоры з Васюкоўкі : аповесць аб прыгодах двух сяброў / пер. з укр. В. Коўтун. Мінск : Юнацтва, 1986. 255 с.
63. Остап Вишня. Твори: у 5 т. Київ : Дніпро, 1974–1975.

64. Панас Мирний. Твори : у 5 т. Київ : Видавництво АН України, 1954–1955.
65. Про постанову Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502 : лист МОН № 1/15908-23 від 13 жовтня 2023 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/90263 (дата звернення: 16.11.2023).
66. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1983–1990.
67. Симоненко В. Спадщина : у 2 т. Київ : ВД «Персонал», 2008.
68. Склярєнко С. Твори : у 4 т. Київ : Дніпро, 1990.
69. Стельмах М. Твори : у 7 т. Київ : Дніпро, 1982–1984.
70. Тарасаў С. Фрэскі : абразкі і апавяданні. Мінск : Мастацкая літаратура, 2004. 102 с.
71. Тютюнник Г. Вибрані твори : оповідання, повісті. Київ : Дніпро, 1981. 607 с.
72. Українська література XVII ст. : синкретична писемність, поезія, драматургія, белетристика / упоряд., вступ. ст. та приміт. В. Крєкотєня ; ред. кол. : І. Дзєверін (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1987. 608 с.
73. Українські народні прислів'я та приказки / упоряд. : В. Бобкова, Ф. Лавров та ін. Київ : Видавництво АН України, 1955. 447 с.
74. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / ред. кол. : Є. Кирилюк (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1976–1986.
75. Хаданович А. Білоруський мужчина / пер. з біл. С. Жадана, О. Коня, В. Левицького, Дз. Матіяш, О. Герасим'юк, Д. Лазуткіна, Г. Крук, Л. Андрієвської, Ю. Завадського та О. Ірванця; за заг. ред. Ю. Матєвощука. Тернопіль : Крок, 2015. 132 с.
76. Хадановіч А. Бэрлібры : гісторыя ў 4 фільмах. Мінск, 2008. 111 с. URL: <https://kamunikat.org/download.php?item=12959-1.pdf> (дата звернення: 02.08.2023).
77. Хадановіч А. Дэжа вю : перавыбранае : вершы. Мінск : І. П. Логвінаў, 2013. 196 с.

78. Хадановіч А. Лісты з-пад коўдры : вершы. Мінск, 2004. 147 с.
URL: <https://kamunikat.org/download.php?item=12961-1.pdf> (дата звернення: 02.08.2023).
79. Хадановіч А. Несымэтрычныя сны. Мінск : І. П. Логвінаў, 2010. 120 с.
URL: <https://kamunikat.org/download.php?item=36319-1.pdf> (дата звернення: 02.08.2023).
80. Хадановіч А. Цягнік Чыкага-Токіё : падарожныя песьні з карцінкамі й акордамі. Вільня : Логвінаў, 2016. 182 с.
81. Хащеватська С. Інструментознавство : підруч. для ВНЗ культури і мистецтв III–IV рівнів акредитації. Вінниця : Нова книга, 2008. 256 с.
82. Хоткевич Г. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1966.
83. Чендей І. Вибране : у 2 т. Ужгород : Карпати, 2002–2003.
84. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. Київ : Видавництво АН України, 1963.
85. Яварыўскі У. Марыя з палыном у канцы стагоддзя : раман, аповесць / пер. з укр. В. Рагойша, У. Рагойша. Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. 315 с.
86. Яворівський В. І засурмив янгол... : твори : у 3 т. Київ : Глобус, 1993.
87. Якуб Колас. Збор твораў : у 14 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1972–1978.
88. Янка Купала. Поўны збор твораў : у 9 т. Мінск : Мастацкая літаратура, 1995–2003.

ГОРОСКОП ЗІ ЩОМІСЯЧНОГО ЖУРНАЛУ ДЛЯ ЖІНОК

«АЛЕСЯ» № 4/2020

ВАШ ГАРАСКОП

ТРАВЕНЬ

 Авен

21 сакавіка – 20 красавіка

Гараскоп на травень абячае вам паляпшэнне фінансавага і сацыяльнага становішча. Тых, хто актыўна развівае свой бізнес, чакаюць поспех і росквіт. Беражыце нервы і пры стрэсавых сітуацыях вызваляйцеся ад дрэнных думак. З-за адсутнасці правільнага адпачынку высокая верагоднасць паслаблення імунітэту і абвастрэння хранічных захворванняў. Травень — выдатны час для ўнутранай працы.

 Рак

22 чэрвеня – 22 ліпеня

У траўні мінулае стане мацней займаць ваш розум. Вы захочаце ўбачыць тых, на каго даўно не звярталі ўвагі. Адна такая сустрэча стане лёсавызначальнай. Ракі здолеюць перамагчы сябе і дараваць камусьці даўнія крыўды. У гэтым месяцы вы будзеце імкнуцца да самаўдасканалення і змены сітуацыі вакол. Чым актыўней вы будзеце сябе паводзіць, тым больш шанцаў, што вы заваюеце новыя вяршыні.

 Шалі

24 верасня – 23 кастрычніка

Вам трэба траціць менш, чым зарабляеце. У гэтым месяцы многія забудуць пра гэтую відавочную ісціну. У траўні вы не раз сутыкнецеся з нейкім выбарам. Дзейнічайце розумам, а не сэрцам, інакш нажывеце праблем. Новыя ўражанні навучаць адпускаяць непрыемнасці. Ёсць верагоднасць узнікнення праблем з пячонкай, парушэннем псіхічнага здароўя. У стасунках не спрачайцеся з партнёрам, а заручыцеся яго падтрымкай.

 Казярог

22 снежня – 20 студзеня

Вас чакае кар’ерны ўзлёт. Але не расслабляйцеся. Спробы хітрыц і ісці па галовах у траўні багатыя непрыемнымі наступствамі. Зоркі патрабуюць, каб усё было па правілах і па законе. Правярайце любую інфармацыю. У асабістым жыцці вы можаце адчуць, што партнёр аддаляецца ад вас. Магчыма, праблема не ў ім, а ў вашым засяроджанні на асабістых патрэбах. Калі не зробіце правільныя высновы, то рызыкуеце застацца ў адзіноце.

 Цялец

21 красавіка – 21 мая

Вы нарэшце асмеліцеся зірнуць праўдзе ў вочы і ўбачыць свет вакол такім, які ён ёсць. Вы даведаецеся, хто сапраўдны сябар, а хто пераследваў сваю выгаду ад зносін з вамі. Паглядзіце на ўсё, што адбываецца, з уласцівай вам неперадузятасцю і пераканайцеся, што жыццё складаецца цалкам удала. У асабістым жыцці вы спазнаеце рамантыку, а станоўчыя эмоцыі накрываюць з галавой. Не бойцеся праяўляць пачуцці.

 Леў

23 ліпеня – 23 жніўня

Львы ўмацоўць свае сувязі з сябрамі на фоне жадання рэалізаваць цікавыя ідэі. Вашы стасункі з сям’ёй і партнёрам таксама стануць мацней. У працоўных адносінах насцярожана стаўцеся да таго, што вам прапануюць дзелавыя партнёры і калегі. Не верце ўсяму, што чуеце. Таксама ў гэты перыяд непажадана пачынаць нешта новае, лепш адкарэктаваць старое. Зоркі перасцерагаюць вас ад удзелу ў авантурах, праяўляйце стрыманасць.

 Скарпіён

24 кастрычніка – 22 лістапада

Вы наладзіце ўсе пытанні ў справах сардэчных. Людзі, чыё сэрца вольнае, адважача на раман з добрым знаёмым. Некаторым Скарпіёнам надакучаць сямейнае жыццё і адносіны. Але інтрыжка можа дрэнна адгукнуцца. Ёсць верагоднасць, што з-за кароткачасовага рамана вы страціце аўтарытэт у вачах блізкіх і родных людзей. У гэтым месяцы вы будзеце мець нейкі містычны ўплыў на навакольных і карыстацца ім для таго, каб вырашаць свае справы.

 Вадаліў

21 студзеня – 18 лютага

Рыхтуйцеся да сумневаў, якія пазбавяць вас спакою. Магчыма атрымаеце крытыку ад калегі і кіраўніцтва. Ёсць верагоднасць страт, краху новых спраў, праектаў, пачынанняў, дрэнных стасункаў з партнёрам. Калі вам патрэбна дапамога любога роду, у траўні яна прыйдзе. Не хвалойцеся, што станеце абавязанымі тым, хто вас акаляе. Яны будуць рады дапамагчы. Зоркі абячаюць, што здароўю ў гэтым месяцы нічога пагражаць не будзе.

 Блізняты

22 мая – 21 чэрвеня

У гэтым месяцы вы больш увагі будзеце надаваць сферы прыгажосці і мастацтва, таму людзі вакол пацягнуцца да вас. Але паводзьце сябе асцярожна: вы любіце казаць у вочы малапрыемныя рэчы. У траўні зоркі рэкамендуюць уціхамірыць сябе, гэта наблізіць вас да дасягнення пастаўленай мэты. Не бойцеся пераглядаць свае планы. Каб месяц склаўся ўдала, не выстаўляйце завышаных патрабаванняў сваёй другой палове.

 Дзева

24 жніўня – 23 верасня

У гэты перыяд трэба давяраць толькі сабе і сваёй інтуіцыі. У ворагаў не атрымаеце нашкодзіць вам. Дзякуючы самакрытыцы і патрабавальнасці да сябе вы будзеце хутка развівацца і дасягнеце пэўных дзелавых і сацыяльных вяршынь. Ды і асабістае жыццё будзе кіпець: прыйшла пара зрабіць выбар паміж мінулым і будучыняй. У траўні вы будзеце адчуваць, што вас кахаюць, і ведаць, што блізкія падтрымаюць вас у любых сітуацыях.

 Стралец

23 лістапада – 21 снежня

Вы можаце пазбавіцца душэўнага спакою з-за адносін са старэйшымі членамі сям’і. Самы час паказаць сілу волі і цвёрдасць духу, не ісці на паводзе ў іншых. Не шукайце пацверджання сваёй значнасці ў чужых вачах. У многіх травень будзе асацыявацца з перыядам плённай працы. Добры час для таго, каб узятца за складаную справу і прадэманстраваць сябе з добрага боку перад кіраўніцтвам. У стасунках будучы панаваць спакой і гармонія.

 Рыбы

19 лютага – 20 сакавіка

У вашым жыцці будуць з’яўляцца новыя людзі, якія не змогуць выстаяць перад вашай шчодрасцю, жыццярадасцю і прадпрымальнасцю. Вы пазнаёміцеся з асобамі, якія сыграюць важную ролю ў вашым жыцці. Ёсць верагоднасць, што калега па працы затаіў на вас крыўду. Старайцеся захоўваць пільнасць, не распавядайце пра свае праблемы, наўпэўненасць у сабе, уласныя веды, кваліфікацыі, кампетэнцыі.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Статті, які відображають основні результати дослідження

1. Щербина Д. Основні критерії класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці. *Нова філологія* : зб. наук. праць. Одеса, 2023. № 90. С. 125–133. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-17>.
2. Щербина Д. Семантичне виключення українсько-білоруських міжмовних омонімів як наслідок внутрішньомовної омонімії. *Нова філологія* : зб. наук. праць. Одеса, 2024. № 93. С. 215–221. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-31>.
3. Щербина Д. Семантичний перетин українсько-білоруських міжмовних омонімів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць мол. вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І Франка*. Дрогобич, 2023. Вип. 64. Том 2. С. 265–271. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-42>.
4. Щербина Д. Стилїстична роль омонімів у художній літературі та можливості їх адекватного перекладу. *Věda a perspektivy : multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín*. Прага, 2024. № 1 (32). С. 169–179. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1\(32\)-169-179](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1(32)-169-179).
5. Щербина Д. Українсько-білоруські міжмовні омоніми з відношенням семантичного включення. *Південний архів (філологічні науки)* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2023. Вип. ХСІІІ. С. 18–27. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-93-2>.
6. Щербина Д. Формальні принципи розмежування «хибних друзів перекладача»: міжмовних омонімів і паронімів. *Науковий журнал ЛДУБД «Львівський філологічний часопис»*. Львів, 2023. № 13. С. 228–236. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2023-13.34>.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Щербина Д. Повна міжмовна омонімія споріднених прикметників та прислівників в українській і білоруській мовах. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 28–29 січня 2022 року*. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2022. С. 147–150.

2. Щербина Д. Повна міжмовна омонімія неспоріднених іменників в українській і білоруській мовах. *International scientific conference «Philological sciences and translation studies: European potential» : conference proceedings (November 3–4, 2022. Riga, the Republic of Latvia)*. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 36–40. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-7>.

3. Щербина Д. Семантичні особливості повних гомогенних міжмовних омонімів-дієслів в українській і білоруській мовах. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах : X Міжнародна наукова конференція (м. Дніпро, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, 15–16 квітня 2021 року) : матеріали*. Дніпро : Ліра, 2021. С. 187–189.

4. Щербина Д. Семантичні особливості повних гомогенних міжмовних омонімів-іменників в українській і білоруській мовах. *International scientific and practical conference «Philological Sciences, Intercultural Communication and Translation Studies: An Experience and Challenges» : conference proceedings (April 23–24, 2021. Czestochowa)*. Riga : Baltija Publishing, 2021. Vol. 1. P. 80–84. DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-26-073-5-1-19>.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми. *Філологіка / Philologica : зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 97–112.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. VI Міжнародна наукова конференція «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри», приурочена до 90-річчя заснування Криворізького державного педагогічного університету (09–10 жовтня 2020 р., Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна, онлайн).

2. X Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (15–16 квітня 2021 р., Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, м. Дніпро, Україна, онлайн).

3. Міжнародна науково-практична конференція «Філологічні науки, міжкультурна комунікація та перекладознавство: досвід і виклики» (23–24 квітня 2021 р., Полонійна академія в Ченстохові, м. Ченстохова, Республіка Польща, онлайн).

4. Міжнародна науково-практична конференція «Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (28–29 січня 2022 р., Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», м. Одеса, Україна, онлайн).

5. I Міжнародна наукова конференція «Глобалізація й інтернаціоналізація філологічної науки» (18 лютого 2022 р., Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна, онлайн).

6. Міжнародна наукова конференція «Філологічні науки та перекладознавство: європейський потенціал» (3–4 листопада 2022 р., Полонійна академія в Ченстохові, м. Ченстохова, Республіка Польща, онлайн).

7. XXI Всеукраїнська науково-практична конференція ім. В. Ужченка «Образне слово Луганщини», присвячена 140-річчю від дня народження українського вченого І. Огієнка (15 грудня 2022 р., Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, м. Полтава, Україна, онлайн).

8. II Усеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та аспірантів «Лінгвістичні обрії XXI сторіччя» (1–2 червня 2023 р., Херсонський державний університет, м. Херсон – м. Івано-Франківськ, Україна, онлайн).

9. XXII Всеукраїнська науково-практична конференція ім. В. Ужченка «Образне слово Луганщини», присвячена 160-річчю від дня народження Б. Грінченка (7 грудня 2023 р., Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, м. Полтава, Україна, онлайн).